

T.C.
YENİYÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİ
AÇISINDAN TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
DERYA GÜRCEMAL

Tez Danışmanı
PROF. DR. İLHAN YAŞAR HACISALİHOĞLU

İstanbul, 2016

T.C.
YENİYÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SIYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİ
AÇISINDAN TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
DERYA GÜRCEMAL
131302083

Tez Danışmanı
PROF. DR. İLHANYAŞAR HACİSALİHOĞLU

İstanbul, 2016

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

**YENİYÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİ AÇISINDAN
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Derya GÜRCEMAL

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih.....

Tezin Savunulduğu Tarih.....

Tez Oy Birliği/Oy Çokluğu İle Kabul Edilmiştir.

Ünvanı ve Adı Soyadı

İmza

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlhan Yaşar HACISALİHOĞLU

Jüri Üyeleri: Yrd. Doç. Dr. Hüdayi SAYIN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI

İSTANBUL, 2016

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİ AÇISINDAN TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

DERYA GÜRCEMAL

ÖZET

Türkiye ve İran, coğrafi konumu, tarihi, jeopolitik konumu, nüfus ve kültürel kimlik itibariyle Ortadoğu bölgesinin en önemli ülkeleridir. İki ülkenin de, iyi komşuluk ilişkilerine ihtiyacı vardır. Büyüklükleri, taraflara geniş bir coğrafi alanda işbirliği imkânı ve ihtiyacı sunmaktadır. İran, Türkiye'ye Orta Asya'ya karayolu ulaşımı fırsatı sunarken Türkiye, İran için Avrupa'ya açılan bir kapı konumundadır. Konumları, taraflar açısından önemli stratejik değerler oluşturmaktadır. İran'ın, Türkiye üzerinden doğal kaynaklarını Avrupa pazarlarına sunma şansı varken, Türkiye de İran üzerinden Orta Asya ile çeşitli ekonomik ilişkiler kurma potansiyeline sahiptir. Ortadoğu'da, etkin olan bu iki ülke, sürekli bölgesel hegemonya mücadelesi ve rekabeti içindedir. Bu çalışmada, İran ve Türkiye ilişkilerinin seyrini anlamak için tüm unsurlar ve stratejiler bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Türkiye-İran arasında gelişen ilişkilerin tarihsel, ekonomik, siyasi, Ortadoğu'da bölgesel güç olma arayışları, İran'ın, Türkiye'yi olduğu gibi birçok ülkeyi de tehdit eden nükleer silah üretiminin kontrol altına alınmasına kadar geniş çaplı bir araştırma yapılmış eski tarihlerden, günümüze kadar olan bilgiler toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran-Türkiye İlişkileri, Bölgesel Güç, Ortadoğu'da Nükleer Silah

TURKEY-IRAN RELATIONS IN TERMS OF INTERNATIONAL POLITICAL ECONOMY

DERYA GÜRCEMAL

Turkey and Iran, with respect to their geographical location, history, geopolitics, population and cultural identity, are the most important countries of Middle East region. Both of these countries need good neighbourhood relations. Their size present cooperation opportunity and need at a wide geographical area to both parties. While Iran presents highway transportation to Central Asia to Turkey, Turkey positions to be a gateway to Europe for Iran. Their locations constitute important strategic values for the parties. While Iran has the chance to offer its natural resources to European markets over Turkey, Turkey has the potential to establish various economic relations with Central Asia over Iran. These two countries, effective in Middle East, are in continuous struggle and competition for regional hegemony. All matters and strategies are handled coherently to understand the course of relations between Iran and Turkey in this paper. A large scale research was carried out from the historical, economic, political aspects of developing relations between Turkey and Iran, their seeking to be a regional power in Middle East to getting the nuclear weapon production of Iran, threatening many countries as well as Turkey, under the control and information was collected from old times up to the present day.

Key Words : Iran-Turkey Relations, Regional Power, Nuclear Weapons In Middle East

ÖNSÖZ

Uzun zamandır hazırlamaya çalıştığım, Uluslararası Ekonomi Politikü Açısından Türkiye-İran İlişkilerinin dünden bugüne gelişmeleri, bölgesel güç olma parametreleri, Küresel güçlerin ‘Yeni Dünya düzeni’ adı altında Ortadoğu’da yer edinme ve yer altı ve üstü kaynaklarını kullanmak için uyguladıkları stratejileri, İran ile yapılan anlaşmalar ve sonuçları hakkında geniş çaplı bir araştırma yapılarak bu konuya ilgi duyan araştırmacılara ışık tutması amaçlanmıştır.

Uluslararası Ekonomi Politikü Açısından Türkiye-İran İlişkileri konulu yüksek lisans tezimin oluşumu aşamasında, benden yardım ve desteğini esirgemeyen başta danışman hocam Sayın Prof. Dr. İlhan Yaşar HACISALİHOğLU’na, sıkıntılı anlarımda güler yüzü ile sabır telkin eden sevgili babam Maarif Müfettişisi Mustafa TOSUN’a ve yüksek lisans tez çalışmalarımın başladığı günden bitişine kadar her sürecinde yanımda olan sevgili eşim, canım anneme ve kardeşime daha önce bu konuda tecrübeli olan ve yol gösteren değerli arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum.

DERYA (TOSUN) GÜRCEMAL

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
TABLolar.....	vii
ŞEKİLLER.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

1.BÖLÜM

TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ'NİN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1 Cumhuriyet Döneminde Türkiye-İran İlişkileri.....	4
1.2 İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri.....	5
1.3 Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-İran İttifakı.....	8
1.4 Uluslararası Konumun İç ve Dış Parametreleri.....	12
1.5 Ortadoğu ve Arka Plan.....	13

2.BÖLÜM

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU

2.1 Türkiye-İran İlişkilerinin Ekonomik Boyutu.....	16
2.2 Türkiye-İran Arası Ticari İlişkiler.....	17
2.3 Türkiye'nin Ekonomik Hedeflerinde İran'ın yeri.....	18
2.4 İran'ın Enerji Politikalarının Türkiye Yansımaları.....	22
2.5 Türkiye'nin Enerji Politikalarının İran Yansımaları.....	24
2.6 İran'ın Ekonomik Hedeflerinde Türkiye'nin Yeri.....	25
2.7 İran ile Ticarete Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	29
2.8 Türkiye-İran İlişkilerinde Öngörüler.....	31

3.BÖLÜM

TÜRKİYE VE İRAN BÖLGESEL GÜÇ İLİŞKİLERİ

3.1 Bölgesel Güç Parametreleri Açısından İran Konumu.....	34
3.1.1 Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası.....	36
3.1.2 İran'ın Ekonomik Parametreleri.....	37
3.1.3 İran'ın Dış Politika Parametreleri.....	38
3.1.4 İran'ın Nükleer Parametreleri.....	40
3.1.5 İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye'nin Tavrı.....	45
3.1.6 Nükleer Anlaşmanın Küresel Bölgesel ve Türkiye Yansımaları....	46
3.2 Bölgesel Güç Tartışmalarında Araf'taki Türkiye.....	49
3.3 Bölgesel Güç Parametreleri Açısından Türkiye'nin konumu İran Yansımaları.....	51
3.3.1 Türkiye'nin Diplomatik Güç Parametreleri.....	53
3.3.2 Türkiye'nin Ekonomik ve Yumuşak Güç Parametreleri.....	54
3.3.3 Türkiye'nin Dış Politika Parametreleri.....	56
3.4 Türkiye-İran Siyasi İlişkileri.....	58
3.5 Türkiye'nin Bölgesel Güç Olma Girişimi ve Argümanları.....	59
3.6 Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi.....	60
3.7 Türkiye –İran Askeri Güç Karşılaştırması.....	61
3.8. Türkiye –İran ve Bor Madeni.....	62
3.9 Türkiye ve İran Arası Terörizme Karşı İşbirliği.....	64
3.10 Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye-İran İlişkileri.....	68
3.11 Küresel Güçler Stratejik Parametreleri ve Ortadoğu'nun Uluslararası Etkileri.....	77
3.12 Bölge İçi Dengeler ve Ortadoğu.....	80
3.13 Türkiye'nin Ortadoğu'da Yeni Coğrafya Algısı.....	82
3.14 Ortadoğu Politikasının Temel Dinamikleri Türkiye ve Kuzey Ortadoğu Politikası.....	83
3.14.1 Doğu Akdeniz Hattı ve Türkiye-Suriye İlişkileri.....	84

3.15 Türkiye'nin Bölgesel Etkinliği ve Politikası.....	84
3.16 Türkiye-İran Arası Yaşanan Sorunlar ve Açıklamalar.....	86
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	92

TABLÖLAR

Sayfa No

Tablo 1: Türkiye – İnan Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)17

Tablo 2: Bor Rezervi Olan Ülkeler Türkiye ve İnan.....63

ŞEKİLLER

	Sayfa No
Şekil 1 : İŞİD' Irak'ta ki Son Durumunu Gösteren Harita.....	75
Şekil 2 : 2015 Yılı İtibariyle Suriye'de Son Durumu Gösteren Harita.....	76
Şekil 3 : PYD'nin Sınırlarına Katmayı düşündüğü Cerablus.....	77

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AOK	: Avrupa Ortaklık Komisyonu
ASELSAN	: Askeri Elektronik Sanayii
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
BOREN	: Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
CACO	: Central Asian Cooperation Organization
CENTO	: Central Treaty Organisation (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
DAEŞ	: Dawlat Al-Islamiyah F'al-IraqWaBelaad Al-Sham
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'
DEPARK	: Dokuz Eylül Teknoloji Geliştirme Bölgesi
DESAV	: Dünya Ekonomik ve Stratejik Araştırmaları Vakfı
EİT	: Ekonomik İş Birliği Teşkilatı
EB	: Ekonomi Bakanlığı
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
GASOPEC	: Doğalgaz İhracatçısı Ülkeler Organizasyonu
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasılası
HAVELSAN	: Hava Elektronik Sanayi
IAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

IRNA	: İnan Devlet Haber Ajansı
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
KBİÖ	: Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Örgütü
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
MENA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması
OKEP	: Ortak Kapsamlı Eylem Planı
OBD	: Orta Büyüklükte Devlet
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PETKİM	: Petrokimya Endüstrisi Genel Müdürlüğü
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi-Partiya Karkerên Kurdistan
PYD	: Demokratik İşçi Partisi(Suriye) Partiya Yekîtiya Demokrat
RCD	: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı
ROKETSAN	: Roket Sanayii ve Ticaret A.Ş
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SWIFT	: Dünya Çapında Bankalararası Mali İletişim Topluluğu
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TİOTK	: Türkiye-İran Ortak Ticaret Komitesi
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TUSAM	: Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi ...
TUSAŞ	: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş

TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
UAEK	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UF6	: Uranyum Hegza Florür
UO2	: Uranyum Dioksit
YDİK	: Yüksek Düzeyli İşbirliği Komisyonu
YPG	: Halk Koruma Birlikleri(Suriye)

GİRİŞ

Türkiye ve İran aynı coğrafi bölgede bulunan, farklı politikalar izleyen, farklı cephelerde yer alan ve farklı devletsel özellikler taşıyan, büyük imparatorluklar kuran, derin devlet geleneği bulunan jeopolitik ve jeostratejik özelliği bulunan Ortadoğu'da, birbirine iki güç ve hemen hemen aynı nüfus kapasitesine sahip iki ülkedir. Bu benzer özelliklerine rağmen her iki ülke farklı ideolojik, etnik ve kültürel yapılarla sahiptir. Türkiye ve İran bu farklılıklar ve benzerlikler ile yüzyıllar boyu ilişki içerisinde olmuşlar, farklı adlar altında da olsa komşuluk ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Buna rağmen Türkiye ve İran karşılıklı çıkar farklılıklarından dolayı istikrarlı bir ilişkiyi kurma konusunda yeterli başarı sağlayamamışlardır. Zaman zaman yaşanan siyasal krizlere rağmen her iki ülkede ilişkilerini kabul edilebilir düzeylere çıkarmak için çaba göstermiştir. Türkiye ve İran aralarındaki farklılıklar ve çıkar mücadelelerine rağmen birbirlerine muhtaç olduklarının bilincinde olmuşlardır. Uluslararası düzeyde meydana gelen değişiklikler her iki ülkenin birbirine bakışını büyük ölçüde etkilemiştir. İran ile Türkiye her dönemde ilişkilerini sürdürebilmenin yollarını aramışlar, bölgesel ve iç politikalarında birbirlerini birincil aktör olarak değerlendirmişlerdir. Her iki ülkenin birbirlerine yönelik tavırları yüzyıllardan beri neredeyse aynı olmuştur.

Türkiye'nin, Orta Asya kuşağının Güneyinde yer alması, yarımada özelliğinin bulunması, etrafının denizlerle çevrili olması, Kıtalar arasında köprü oluşturması, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını birbirine bağlaması, kıtalararasında göç, savaş, ticaret yollarının bulunması, Karadeniz ile Akdeniz ülkeleri arasında yer alması, petrol ve doğalgaz yataklarına yakınlığı ve siyasi bloklar arasında bulunuşu (NATO Savunma Paktı, İslam Ülkeleri Birliği, Türk Ülkeleri Birliği), Türkiye'nin, jeopolitik konumunun önemini artırmış, kültürel ve ekonomik kalkınmasını sağlayarak diğer ülkeler arasında siyasi önem kazanmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin jeopolitik önemi yeni paradigmalara açıklanmaya başlanmış, Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya gibi bölgelerde ekonomik ve siyasal girişimleri hızlandırılmıştır.

İran, Orta Asya'nın güney batısındaki yer alması, kuzeyinde Hazar Denizi Havzası, güneyinde Basra ve Umman Körfezi ve Orta Doğu üçgeninin tam ortasında bulunması jeopolitik konumunun önemini artırmıştır. Bu bölge, enerji kaynakları bakımından değerlendirildiğinde Dünya'nın, ana merkezi ya da Dünya'yı enerji yönünden besleyen bölge olarak görülmektedir. Bu nedenle sadece kendi enerji kaynaklarıyla değil çevresindeki enerji kaynaklarıyla da ön plana çıkmaktadır. İran'ın coğrafi konumu sadece enerji kaynaklarının bulunduğu bölgeleri değil bunların uluslararası pazarlara ulaşım yollarını da örneğin Hürmüz Boğazı gibi stratejik bir su yolunu denetlemesi ve körfez petrollerinin ulaşım ağına yakın olması ne denli önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.

Ortadoğu dünyadaki petrol kaynaklarının yarısından fazlasına sahiptir. Petrolün kalitesinin yüksekliğinin yanı sıra maliyetinin düşük olması, sanayileşmiş petrole bağımlı devletlerin dikkatlerini üzerine toplamaktadır. Sanayi alanında gelişmeyen bir bölge olmasına karşın petrol rezervleri açısından zengin olması ve ulaşım yollarının kesiştiği bir noktada bulunması itibarı ile stratejik avantajları bulunması, Ortadoğu'nun doğal kaynakları ABD politikaları açısından başta petrol olmak üzere doğalgaz, su gibi temel ihtiyaç maddelerinin denetim altına alınması, nakil yollarının kontrol altına alınması, aynı zamanda olası rakip devletlerin önünün kesilmesi anlamına gelebilmektedir. Kendi devlet menfaatleri doğrultusunda hareket eden ve bu menfaatler için son derece büyük gayret sarf eden ABD için bölgedeki diğer devletler ile ittifak kurmak ve bu devletlerde askeri üsler kurma çabası Türkiye, Irak, Afganistan, Mısır ve Suudi Arabistan gibi devletlerin bölge ile birlikte stratejik önemlerini artırmaktadır.

Avrupa'nın ise Ortadoğu'da kendisi için çok önemli olan iki enerji arteri bulunmaktadır. Bunlardan birisi Rusya üzerinden, ikincisi ise Türkiye üzerinden geçmektedir. Avrupa için, İran ve Türkiye üzerinden geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru enerji hattının hemen yanında olması büyük avantajdır.

Bu çalışmada tümevarım yöntemi ile derinlemesine kaynak taraması tekniği kullanılmıştır. Birinci bölümünde, Türkiye İran ilişkilerinin tarihsel arka plandaki yeri, ikinci bölümde Türkiye-İran ilişkilerinin ekonomik boyutları, üçüncü bölümünde ise Türkiye ve İran bölgesel güç ilişkileri alt başlıklar, tablolar ve şekiller halinde ele alınmıştır.

1.BÖLÜM

TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ'NİN TARİHSEL ARKA PLANI

Ön Asya'nın iki önemli coğrafi bölgesi olan Anadolu ve İran; İlkçağlardan günümüze kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmaktadır. Kimi zaman bu uygarlıklardan bazıları tek başına her iki bölgeye sahip olurken, kimi zaman da her iki bölgede farklı uygarlıklar hüküm sürmüş ve bu uygarlıklar arasında dünya tarihi açısından dönüm noktası sayılabilecek hâkimiyet mücadeleleri meydana gelmiştir. Lidya-Pers, İyon-Pers, Roma-Sasani, Bizans-Sasani, Bizans-Selçuklu, Anadolu Selçukluları-İlhanlı, Osmanlı-Timurlu, Osmanlı-Akkoyunlu ve son olarak da Osmanlı-Safevi mücadeleleri, söz konusu coğrafyanın en önemli mücadelelerini oluşturmaktadırlar. Orta Doğu coğrafyasının iki önemli ve belirleyici ülkesi Türkiye ve İran'ın ikili ilişkileri; tarihi, kültürel, jeopolitik ve stratejik çok sayıda faktör tarafından belirlenen, çok boyutlu karmaşık bir yapıda oluşmaktadır. Türkiye-İran ilişkilerinin tarihi altyapısı geniş bir tarihi süreci içerisine almaktadır. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya yönelmeleri sonucunda İran topraklarında karşılaşmalarıyla başlayan bu süreç günümüze kadar uzanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde İran toprakları üzerinde kurulan birçok devleti Türk kökenli idarecilerin yönetmesine rağmen Türkiye-İran ilişkilerinde sık sık gerilimler yaşanmış, hatta birçok kez bu iki uygarlık birbirine rakip olmuştur. Özellikle bu toplumların islamlaşmasından ve hilafetin Osmanlı Devleti'ne geçmesinden sonra iki toplum arasında rekabet önemli derecede artmıştır. İran topraklarında Şii bir devletin tezahürüyle ve bu devletin Şii nüfus üzerinde oynadığı etkin bir rol neticesinde İran, Sünni bir devlet olan Osmanlı'nın en önemli tehdit unsurlarından birisi olmuştur. Osmanlı-İran ilişkileri ciddi rekabet ve genel anlamda husumet içerisinde geçmiştir. Osmanlı'nın, yıkılması neticesinde Türkiye'de Cumhuriyet dönemine geçişin yaşanması Türk-İran ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiş, bu dönemlerde ve daha sonraları İran'ın kendi içerisinde yaşadığı iktidar mücadeleleri devrimler ikili ilişkileri kayda değer derecede etkilemiştir (Ay, Yüksel, 2013,1-2).

1.1 Cumhuriyet Döneminde Türkiye-İran İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, iki ülke arasındaki sınır uyuşmazlıkları temel sorunlardan biri haline gelmiştir. İran, en son Türk hanedanı olan Kaçarlar Dönemi'ne son vererek Pehlevi Hanedanlığını kurmuş 26 Ekim 1923'te, Rıza Pehlevi kendini şah ilan etmiştir. İyi ilişkilere rağmen uzun bir geçmişin ağırlığını üzerinden atamayan ve azımsanamayacak problemler yaşayan iki ülkenin en önemlisi sorunu sınır bölgesinde yaşayan Kürt aşiretleri olmuştur. 22 Nisan 1926 yılı Tahran'da, sınır meselelerine bir son vermek ve iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkileri geliştirmek amacıyla 'Güvenlik ve Dostluk Antlaşması' imzalanmıştır. Avrupa'da güçlenen Almanya ve İtalya'nın yarattığı tehdit karşısında Türkiye önce 1934'te 'Balkan Paketi' daha sonra da 8 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 'Sadabat Paketi' imzalanmıştır. Bu anlaşma neticesinde doğu komşularıyla ittifak kurma yoluna gidilmiş ve dört devlet, içişlerine müdahaleyi yasaklayan, sınırların dokunulmazlığını garanti eden ve uluslararası anlaşmazlık olduğunda aralarında karşılıklı görüşmeyi öngören bir belge üzerinde uzlaşmışlardır. (Caşın, 2007,s.85).

Sınırın, arazi üzerinde tam olarak yerinin belirlenememesi, güvenlik güçleri arasında sınır ihlaline dayanan gerginlikler çıkmasına neden olduğundan özellikle Ağrı isyanları sırasında Türkiye'nin, bu konuyla ilgili olarak 1932 yılında, toprak takası yaparak Küçük Ağrı Dağı'nın tamamen Türkiye sınırları içine alınması sağlanmıştır. Giderek Almanya güdümüne giren İran ile Türkiye'nin yolları çok geçmeden ayrılmış, bu nedenle Sadabad Paketi'nin ömrü kısa olmuştur. 1941 yılında İran'ın, müttefiklerce işgali Türkiye'nin bölgede Sovyet nüfusunun artmasından endişe duymasına neden olmuş işgal döneminde iki ülke ilişkileri fiilen askıya alındığı görülmüştür. Karar mercileri işgal güçleri olmakta ve bu noktada Türkiye, İngiltere ile bağlantı kurmayı tercih etmektedir. Türkiye'nin, İran'la ilgili olarak İngiltere ile ilişki kurduğu iki mesele bulunmaktadır. Bunlar;

- a) İran'ın, Türk asıllı etnik grubu Kaşkaylar'a yönelik baskının sona erdirilmesine ilişkin talep,

b) Sovyet işgalinin devam etme olasılığına karşı Türkiye'nin duyduğu kaygıdır.

Pehleviler Dönemi'nde İran, Türkiye ile ilişkilerini olumlu bir düzeyde geliştirmişlerse de İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler tekrar zayıflamış her iki ülke bölgesel ve uluslararası düzeyde kendi problemleri üzerine yoğunlaşmıştır (Yegin, 2013,17-25).

1.2 İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri

Türkiye, İran İslam Devrimine karşı itidalli yaklaşmıştır. Beklenen bu tavrın aksine İran ile Türkiye arasında ilişkiler bozulmamış, Türkiye İran'daki devrimi meşru bir rejim değişikliği olarak görmektedir. Türkiye, İran İslam devrimi tamamen sonuçlanana kadar beklemiştir. Bazargan hükümeti tam olarak göreve başladıktan sonra İran İslam Devrimi ile ilgili ilk açıklamasını yapmıştır. Dönemin İktidarı Bülent Ecevit hükümeti 13 Şubat 1979 tarihinde İran İslam Cumhuriyetini tanımıştır. İran'ın uluslararası ortamdan iyice soyutlanması ve bu nedenle Sovyetlere yanaşmasının önüne geçmek için Türkiye bu davranışa yönelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin İran ile kayda değer derecede ticari ilişkileri bulunmaktadır. Türkiye İran'a yönelik bu tutumunu daha çok ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesi ve İran'ın kendi kaderini kendisinin tayin etmesi düşüncesine dayandırmayı uygun bulmaktadır. Aynı zamanda İran'ın destabilize olması ve zayıflaması Türkiye'nin güvenlik açısından da kaygılanmasına neden olmaktadır. İstikrarsız bir ülke olarak İran'da önemli miktarda Kürt nüfus yaşamaktadır. Bu nüfusun ayaklanması iç politikada Türkiye'nin önemli sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Türkiye, 1970-1980 yılları arasındaki dönemde Sovyetler Birliği'nin artan tehditleri sonucu Batı ittifakı ile ilişkilerini yeniden yoğunlaştırmıştır. İran İslam Devrimi, Birleşik Devletler tarafından önceleri olumlu karşılanmıştır. Birleşik Devletler, Sovyetler ile rekabetin böylesine arttığı bir dönemde Sovyetler Birliği'nin hemen güneyinde Sovyetler rejimine karşıt bir siyasal sistemin iktidarı ele geçirmesine olumlu yaklaşmıştır. Aynı şekilde Türkiye bu konuda ABD ile ortak düşünceleri paylaşmaktadır. İran, uluslararası platformda tamamen yalnız kalmıştır. Dolayısıyla iç dengelerini oluştururken, dışardan tepki görmemek için başta Türkiye olmak üzere komşularına ve çevre ülkelere dostça mesajlar göndererek, bu ülkelere ilişkileri ılımlaştırmaya

çalışmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarafı da bu tavrı olumlu karşılayarak iki ülke arasında dostça ilişkiler geliştirmenin arayışlarına girmiştir. Türkiye Müslüman bir ülke olmasına rağmen, diğer Müslüman ülkelerden farklı bir biçimde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan gelişmiş bir ülkedir. Türkiye Cumhuriyeti bu yapısıyla, hem dünyada tek hem de İran'ın Hristiyan ve sömürgeci olan Batı'nın gelişmemiş Müslüman ülkeleri sömürerek geliştiği tezini de çürüten bir ülke olmuştur. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti'nin bu zamana kadar ileri sürdüğü tezler Türkiye'nin varlığı nedeniyle geçerlilik kazanamamaktadır. Bu nedenle, İran İslam Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana Türkiye'ye daima çekingen bir tavır ile yaklaşmış, ne pahasına olursa olsun Türkiye'ye yönelik rejim ihracının başarılı olması için çaba göstermektedir. İslam dünyasına model bir ülke olan Türkiye bu yönüyle İran İslam Cumhuriyeti'nin rejimine karşı alternatif bir rejime sahip olması İran'ın Türkiye'yi öncelikli hedefi olarak görmesine neden olmaktadır. İslam Devrimi sonrası Ortadoğu'da, diğer devletlerin de İran'a karşı olan bakış açıları ve İran algıları da değişmiş, devrimin kendi ülkelerine ihraç edilme tehlikesi bölgedeki diğer yönetimleri oldukça rahatsız etmektedir. Türkiye'de aynı rahatsızlık ve tedirginliği yaşayan ülkeler arasında yerini almaktadır. Çünkü Türkiye'nin hem Müslüman hem de modern görünümüne sahip olmasıyla beraber, Batı ile olan iyi ilişkileri İran için bir tehdit hissi yaratmaktadır. İran için ise olursa olsun rejim ihraç edilmesi gerekmektedir (Görçün,2016,43-50).

Devrim lideri Humeyni, temel amacının “İslami dünya düzeninin kurulmasına çalışmak” olduğunu ilan etmiştir. Yaşanan devrimle beraber, bu devrimin ihracı politikası, İran'ın yeni dış politikasının temelini oluşturmuştur. 1979'dan bu yana da İran, ülkesindeki rejimi Türkiye'ye ihraç etme çabalarını sürdürmektedir. Humeyni, imam adına siyasi otoritenin de üstlenildiği ve adil bir fakihin devlet başkanı olduğu Velayeti Fakih teorisini savunmuştur. Bu teoriyi açıklayan ve destekleyen en önemli çalışma Irak'taki Şiilerin lideri Muhammed Bakır el-Sadr tarafından yapılmıştır. İran'ın Devrimle birlikte bölge ülkeleriyle gerginleşen ilişkilerinde olumlu anlamda somut bir gelişme olmamakla birlikte bu konuda Humeyni sonrasında Rafsancani ve Hatemi döneminde ciddi adımlar atılmış, ancak bu adımlar tam anlamıyla yeterli olmamıştır. Türkiye ile İran arasındaki

ekonomik ilişkilerin varlığı Türkiye'nin yeni rejimi tanımasıyla artış gösterdiği görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde çeşitli özel birimler oluşturan İran, pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'deki islamcı harekete verdiği desteği büyükelçilik ve konsolosluklar eliyle organize etmek istemektedir. Tahran yönetiminin gerek yurtdışındaki islamcı örgütlerle bilgi alışverişi yaptığı, gerekse eylemler bazında somutlaşan faaliyetler yürüttüğü ülkeler arasında Türkiye üçüncü sırada bulunmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının içerisinde İslami esaslar ile ideolojik yaklaşımlar etkili olmaktadır. Humeyni'nin kurmuş olduğu İran İslam Cumhuriyeti bir önceki dönemin tüm siyasi ve sosyal sistemini reddetmiştir. Bu döneme ait bütün kurumlar ortadan kaldırılmıştır. İslami kurallara uygun kurumlar inşa edilmiştir. Bu kurumlar aynı zamanda ülkenin iç ve dış siyasetini belirlemektedir. Devrimle beraber gelen değişim rüzgârı İran'ı genel anlamda "Batı", özel anlamda ise "ABD" ve İsrail düşmanı haline getirmiştir. İran Batı'ya, kendisine yapılacak bir saldırı karşısında Irak ve Afganistan gibi olmayacağını ve bu eylemin faturasının batı için çok ağır olabileceğini hissettirmesi, İran devriminin uluslararası bir gelişme olduğunu göstermektedir. Batı dünyası, radikal İslami çevrelerinde nüfuza sahip olan bir İran'ın nükleer güce sahip olmasını istememektedir. Bu açıdan bakıldığında batılılar için nükleerleşmiş bir İran büyük bir tehdittir. İran'ın radikalleşmesi Batının da sertleşmesine neden olmaktadır. Bölge yavaş yavaş istenilmeyen bir mecraya sürüklenmektedir (Muran ve Atay, 2009,1-10).

Türkiye, yumuşak güç politikasıyla Ortadoğu bölgesinde model bir ülke olmasının temelini güçlendirmektedir. Türkiye, stratejik konumunu ulusal çıkarlarına hizmet eden diplomatik adımlarla güçlendirirken uluslararası kamuoyunun dikkatlerini üzerinde toplamaktadır. Türkiye, İran'ın kitle imha silahı geliştirme, terörizmi destekleme, siyasal İslam olgusunu yayma, Orta Doğu barış sürecine engel olma ve ülke içindeki totaliter şeriat rejimi modeli gibi konulardan endişe duymaktadır. Türkiye, İran'ın köklü rejim değişikliğine dönük Batı'nın sert ve radikal politikalarından yana olmamıştır. Türkiye ve İran'ın, tarihi geçmişleri ve sahip oldukları kültürel zenginlikleri, her iki devlete işbirliği imkânı ve ihtiyacı sunmaktadır. İran, Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına, Türkiye de, İran üzerinden Orta Asya, Kafkasya ve Hazar Havzası pazarlarına ulaşma imkânı bulmaktadır. İki ülkenin çeşitli ekonomik ilişkileri kurma potansiyellerinin yüksek olması, jeopolitik

konumları ve her ülkeye farklı stratejik, ekonomik ilişkiler kurması, ithalat, ihracat artırıcı imkanlar sunması gibi ortak çalışma alanları oluşmaktadır (Muran ve Atay,2009,10-27).

1.3 Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-İran İttifakı

Türkiye ve İran'ın yolları İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle tekrar kesiştiği görülmektedir. Sovyet Rusya'nın tehdidiyle karşılaşan iki ülke de Batı bloğuna yönelmesine neden olmuştur. Uluslararası arenada benzer problemlerle karşılaşmalarına ve benzer politikaları benimsemelerine rağmen siyasi, iktisadi ve askeri ilişkilerinin gelişmesi yaklaşık on yıl sürmüştür. Bu süreç çeşitli iç ve dış faktörlerle izah edilebilmektedir. Bunlar; ABD dış politikası, Sovyetler Birliği-İran ilişkileri, İngiltere-İran ilişkileri, iki ülkenin kendilerine özgü içyapıları ve askeri dengelerdeki farklılıklardır. ABD dış politikasında, Türkiye ve Yunanistan'a ayrı, İran'a ayrı yaklaşmaktadır. İran, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde çeşitli problemler bulunmaktadır. İran'ın, Sovyet tehdidi altında olan bir Türkiye'nin kendi güvenliğini garantiye almadan yakın ilişkiler içerisinde olmaktan çekinmektedir. İran ile İngiltere arasındaki anlaşmazlıklar, özellikle petrol alanındaki anlaşmazlıkların çözülmeden Türkiye'nin İran'la yaklaşması Türkiye'nin Batılı müttefikleri rahatsız etmektedir. İki ülkenin kendine özgü içyapısı, siyasi ve sosyal problemlerinin kendine has yapısı da hesaba katılmalıdır. İran'ın iç ve dış politikasında istikrarsızlık hâkimdir. İran'da tarihsel olarak Türkiye'ye olumlu ve olumsuz bakan politikacılar ve bürokratlar vardır. Bu politikacıların iktidar mücadelesindeki başarılarına göre Türkiye'ye olan yaklaşımı değişmektedir. İran'ın aynı zamanda iç politikada milliyetçilik ve dış politikada tam tarafsızlık eğilimi kamuoyunda giderek ağırlık kazanmaktadır. Belli sürelerle Türkiye yanlısı politikacılar iktidara gelseler de yoğun kamuoyu baskısı onları planlarını gerçekleştirmekten alıkoymuştur. Güçlü bir Türkiye ile güçsüz bir İran işbirliğine veya ittifaka girdikleri takdirde Türkiye doğal olarak hâkim güç konumuna geçebilecektir. 1945 sonrasında Şah'ın, bazı İranlı devlet adamlarının ve ABD'nin arzusuna rağmen ilişkiler iki ticari (20/3/1951 tarihli Hava Ulaştırma ve 28/12/1949 tarihli Ödeme) antlaşma ve birkaç sportif ve kültürel alışverişten öteye gidememiştir. İran iç politikasında bir yandan Musaddık ile temsil edilen İran

milliyetçiliğinin ve bunun dış politikadaki tezahürü olan tam tarafsızlık görüşünün hâkim olması, diğer yandan Sovyet yanlısı Tudeh partisinin güç kazanması, aynı dönemde Batı bloğu içerisinde yerini sağlamlaştırmaya ve aktif bir rol oynamaya başlayan Türkiye ile İran'ın ilişkilerindeki gerginliği artırmıştır. Musaddık döneminin (Mayıs 1951-Ağustos 1953) Türkiye-İran ilişkilerinin iyice gerginleştiği, kopma noktasına geldiği bir dönem olmuştur. İran'da güçlenen komünist hareket, Musaddık'ın izlediği siyaset İran'ı istikrarsızlığa ve iç kargaşaya sürükleyecek ve böylece Sovyetlere bölgede avantaj kazandıracaktır. Türkiye'nin Musaddık rejimine bir Sovyet komplosu olarak yaklaşması ve petrol meselesinin gündeme geldiği uluslararası platformlarda İngiltere'yi desteklemesi ilişkileri en alt düzeye indirdiği görülmüştür. Türkiye bu dönemde İran'a uygulanan petrol ambargosuna da uymuştur. 1950'li yılların ilk yarısı Ortadoğu savunmasına çözüm arayışları dönemidir. Türkiye'nin de aktif olarak katıldığı bu ittifak teşebbüslerinde İran'a doğal olarak yer verilmemiştir. Musaddık devrildikten sonra Ağustos 1954'te İngiltere ile yeni bir petrol antlaşması imzalayana kadar İran bu hesaplar içine dâhil edilmeyecektir (Çetinsaya, 2015,1).

Türkiye-İran ilişkileri bu dönemde iki ülkenin kendi saikleri ve çıkar algılamaları doğrultusunda değil, genellikle ABD'nin çizdiği yörüngede gelişmiştir. ABD'nin teşviki, Türkiye'nin arzusu ve Şah'ın kendi şahsi teşebbüsü sonucu 1955 Kasım'ında İran da Bağdat Paketi'ne dâhil olmuştur. Ancak kurulması için bu kadar uğraşılan Bağdat Paketi ve 1959'da Irak'ın ayrılmasından sonra CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) bekleneni verememiş ve başarısız bir örgüt olarak kalmıştır. Her üyenin katılım amacı ve beklentileri farklıdır ve bunlar zaman içinde uyum sağlayamadığı görülmüştür. Örneğin İran NATO benzeri bir güvenlik şemsiyesi yaratılması beklentisi içindedir. Beklediklerini bulamayan İran ve Pakistan 1960'lı yıllarda giderek CENTO'ya sırt çevirmeye başlamışlardır. Üstelik aynı dönemde yumuşama süreci ile birlikte ABD'nin CENTO'ya ilgisi azalırken, Türkiye de dış politikasına farklı bir yön vermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte CENTO Türkiye ve İran arasında ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında bazı işbirliği ve gelişmelere vesile olmuştur. İşte bu iktisadi, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek isteği Türkiye, İran ve Pakistan arasında Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın (RCD)

kurulmuştur. 1964'te kurulan RCD sınırlı bir örgüt olarak kalmasına rağmen ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında belli başarılarla imza atmıştır. 1960'lar da Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. ABD çerçevesinden çıkarak doğrudan iki ülke çıkarları açısından tanımlanmaya başlamıştır. Türkiye bir yandan dış politikasındaki ahde vefa ilkesi gereğince CENTO'ya bağlılığını korurken, diğer yandan yeni benimsediği çok yönlü dış politikasına uygun olarak İran'la ilişkilerini sağlam bir zeminde tutmaya çaba göstermiştir. 1960'ların ikinci yarısında Adalet Partisi hükümetlerinin Türkiye'nin çıkarları açısından CENTO'yu yaşatmak ve Türkiye-İran ilişkilerini belirli bir seviyede tutmak için çaba göstermişlerdir. Bu dönemde ikili ilişkilerin bir yandan CENTO-RCD (siyasi, iktisadi ve askeri işbirliği) boyutunda devam ettiğini, diğer boyutun ise iki ülke arasında tekrar problem haline gelmeye başlayan bazı sınır güvenliği meselesi ve Kürtler konusunda olduğu görülmektedir. Özellikle 60'ların ikinci yarısında Şah'ın Irak'ta yükselen Kürt hareketini desteklemesi Türkiye için kaygı verici olmuştur. Bu bakımdan Türkiye kendi çıkarları açısından tehlikeli bir hal almaya başlayan İran-İrak ilişkilerinde arabuluculuk rolü oynamaya teşebbüs etmektedir. 1973-74 yıllarıyla birlikte iki ülke arasında 1945 sonrası oluşan denge siyasi, iktisadi ve askeri bakımlardan bozulmaya başlamıştır. Türkiye 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası siyasi yalnızlığı ve ekonomik sıkıntıları yaşarken, İran 1973-74 petrol krizi sonrası yeniden itibarını kazanmış ve zenginliği yaşamaya başlamıştır. Türkiye Amerikan'ın silah ambargosu uygulaması sonucu askeri bakımdan zayıflarken, İran sınırsız silahlanarak askeri bakımdan güçlenmiştir. Türk-Amerikan ilişkileri bozulurken, İran, Suudi Arabistan'la birlikte ABD'nin bölgedeki baş dayanağı haline gelmiştir. Türkiye bu dönemde İran'la ilişkilere önem vermiş, üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ancak petrol alımında kendisinden kolaylıklar istenen Şah, bunu kabule yanaşmayınca Türk siyasi elitlerinde İran'a karşı bir kırgınlık oluşmuştur. Şah her ne kadar Amerikan'ın Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosuna (CENTO ve Orta Doğu'da güvenliğin zaafa uğraması sebebiyle) karşı çıksa ve bu konuda Amerikalı yetkililere kaygılarını ifade etse de, Türkiye karşısında kazandığı avantajı da kullanmak istemektedir. Türkiye ise Tahran'ın bölgede en güçlü devlet olma çabasıyla tedirgindir. Türkiye açısından bu dönemde tek rahatlatıcı gelişme 1975 Cezayir Antlaşması ile Şah'ın Irak'taki Kürt hareketinden desteğini çekmesi olmuştur (Çetinsaya,2015,3).

Soğuk Savaş sonrası dönemde İran İle Türkiye belirgin bir rekabet içerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu'da ABD'nin en önemli müttefiki durumunda olması ve zaman zaman bölgedeki Azeri Türklüğünün en önemli destekçisi konumunda olması İran'ı rahatsız etmekle birlikte endişelendirmektedir. Türkiye, İslamcı terör örgütlerinin İran bağlantısı ile ilişkili sıkıntılar yaşamaktadır. İran da Türkiye'nin İran rejim karşıtlarına hareket imkânı vermesinden rahatsızdır. 1990'lı yıllarda PKK'luların Türkiye'ye İran üzerinden sızması, İran'ın Türkiye'ye karşı PKK kartını istediği zaman kullanmasına neden olmaktadır. PKK'yı doğrudan desteklemese de PKK'ya barınma imkânı sunmaktadır. 1990'lı yıllarda İran'ın Türkiye politikası, bir devlet olarak ülkesel, jeopolitik çıkarlarına dayalı tercihlerle daha uzun dönemli, bölgede kendi devlet yapısına yakın ülkelerin yaygınlaşarak kendi meşruiyetini pekiştirmesi eğilimi arasındaki gel-gitlerde aranması gerekmektedir. İran'ın Kürt sorununa ilişkin olarak en önemli endişelerinden biri Türkiye'nin zaman zaman Kuzey Irak'a yönelerek bölgeye ağırlığını koymasındadır. İran'ın PKK konusunda farklı tutumlar içerisinde olmakta ve bölgede 'İslamcı Kürt Harekâtı' oluşumuna destek vermektedir. Türkiye, komşularının zayıf noktalarını değerlendirme konusunda geleneksel olarak ihtiyatlı ve ağırbaşlı bir politika izlediğinden elde bulunan kozları komşuları kadar geniş imkânlara sahip gözükmemektedir. Türkiye ile İran'ın arasındaki rekabetin bir ayağı da Kafkasya ve Orta Asya konuları olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan devletlerden dini İslam olanlar üzerinde etki oluşturmaya çalışan ülkeler arasında Türkiye gibi İran da istemektedir. Bölgede Rusya'nın etkisini kabul eden İran, bu konuda en büyük rakibi Türkiye'ye karşı sürdürmektedir. İran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri nezdindeki en önemli sıkıntısı, önerdiği rejim modelinin dine dayılı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan büyük çoğunluğu Sünni olan Orta Asya'ya karşı Şii kanadını temsil ediyor konumda bulunmaktadır. Kafkasya'daki durumun belirlenmesinde bölgesel ağırlık kazanmaktadır. Türkiye için Azeri- Ermeni çatışması, akraba bir ulusla dayanışmanın ötesinde bölgesel bir denge sorunudur. Bölgede etkin olmaya çalışan İran güç dengesi mantığına oldukça uygun bir tutum sergilediği görülmektedir. Rusya'nın tartışmasız olarak bölgede var olan etkisi ve baskısına karşı oluşacak tepkiyi değerlendirmekte kendisine rakip olarak Türkiye'yi görmektedir (Sönmezoğlu, 2006,570-571-572).

1.4 Uluslararası Konumun İç ve Dış Parametreleri

Devletler uluslararası sistem içindeki konumları itibariyle stratejik ve taktik manevra kabiliyetlerine göre 4 farklı kategoriye ayrılabilir; Süper devletler, Büyük devletler, Bölgesel devletler, Küçük devletlerdir. Uluslararası sistem içinde gerek çok yönlü gerekse ikili ilişkilerdeki karşılıklı belirleyicilik üstteki sıralama içindeki konumla doğrudan ilgilidir. Süper güçlerin stratejik planları ve bunun taktik yansımaları ancak başka bir süper gücün parametreleri ile sınırlanabilir. Buna mukabil büyük devletlerin stratejik planlamalarında dahi süper güçlerin taktik adımlarını gözetmek zorundadırlar. Bölgesel güçler ise stratejik ve taktik hesaplarında bir yandan süper güçlerin, diğer yandan büyük devletlerin parametrelerinin göz önünde tutmaksızın politika oluşturamazlar. Dolayısıyla bu sıralamada alt kademelere doğru gittikçe stratejik planlardaki belirleyicilik gücü ve taktik adımlardaki esneklik kabiliyeti azalmaktadır. Küçük devletlerin ya da bölgesel güçlerin taktik esneklikleri süper güçlerin ve büyük devletlerin stratejik planlarının çatıştığı dar alanlarda söz konusu olabilmektedir. Bu çatışma alanları dinamik bir diplomasi ile değerlendirilebilen bölgesel güçler hem taktik esneklik alanlarını genişletme şansı elde edebilmekte, hem de uzun dönemde büyük devletler diplomasisinin bir unsuru olma yollarını açabilmektedirler. Bu tür bir hedefe yönelik bölgesel güçlerin dinamik ve esnek bir diplomasi yanında sağlam ve zengin bir hinterlanda sahip olması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Büyük güçler olarak tanımlanan İngiltere, Fransa, Almanya, Çin, Japonya gibi ülkeler dış politikalarını üç temel parametre temelinde benimsemişlerdir.

a-Süper gücün stratejik planlamasına uyumlu adımlar atarak güvenliklerini sağlama almak.

b-İç ittifaklar yoluyla süper güçler karşısındaki konumlarını güçlendirmek,

c-Bölgesel güçlerle süper güçleri rahatsız etmeyecek taktik ittifaklar kurmak, etki alanlarını genişletmek, uluslararası sistemdeki köklü bir değişiklik esnasında avantajlı bir konuma sahip olmak.

Türkiye, Hindistan, Brezilya, Mısır, Arjantin, Irak gibi bölgesel güçler ise bölgesel etki alanlarını ve dış politikalarını bir süper gücün konjonktürel politikalarına bağımlı kılmak zorunda kalmışlardır. Bu bölgesel etki alanının süper

gücün politikalarına uyumlu olmadığı dönemlerde ise sistem tarafından cezalandırılmışlardır. Kıbrıs konusunda uygulanan ambargo Falkland Savaşı ve Körfez Çıkarması bunun tipik örneklerindedir (Davutoğlu, 2015,74-75).

1.5 Ortadoğu ve Arka Plân

Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel aktörlerin genelde Asya, özelde Orta Asya ve Orta Doğu ile ilgili stratejik pozisyonlarında gözlenen radikal değişime Asya içi dengelerle etkili kıtasal ve bölgesel güçlerde etkilemektedir. Soğuk Savaş sonrası dengelerin çözülmesi ile birlikte ortaya çıkan stratejik boşluk ve bu boşluk konusunda küresel güçlerin yeni denge oluşumlarında sergiledikleri rekabet, bölgesel güçlerin hareket alanını genişleten sonuçlar doğurmaktadır. Asya içi dengeler açısından nispeten daha küresel ölçekli aktörler olarak kabul edilen Rusya, Çin ve Japonya dışında kalan Hindistan, Pakistan, İran, Türkiye Orta Asya dengelerini doğrudan etkileyebilecek araçlara sahip olmaktadır. Asya ölçekli yapılanma Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Türkiye, Rusya, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin arasındaki ilişkiler kıta içi stratejik dengeleri ve bu dengelerin küresel ve bölgesel dengeleri etkileyen sonuçlar ortaya koymaktadır. Soğuk Savaş döneminde oluşan Hindistan-Rusya ve Çin-Pakistan ittifakları yeni şekillerle sürdürmektedirler. Afganistan ve Kafkaslardaki dengelerin İran'ı da Hindistan-Rusya ittifakına yakın bir çizgiye getirmesi bu güçlerin stratejik hesaplar içinde olduğunu göstermektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin inisiyatifi ile ECO'nun Orta Asya ülkelerini ve Afganistan'ı kapsayarak genişletmesi Türkiye, İran ve Pakistan stratejik bir temerküz oluşturmaktadır. Hazar'ın güneyinden geçen Avrasya bağlantısını ve tarihi İpek Yolu ekonomi politiğini canlandıracağı düşünülen bu hamle Rusya ve ABD'yi tedirgin etmektedir. ABD, İran'ın ECO üzerinden Avrasya sisteminde etkin bir konuma gelme ihtimalini, Rusya da bu ihtimalinin tarihi Türk-Rus rekabetinde Türkiye'nin stratejik potansiyelini güçlendirmesinden tedirgin olmaktadır. Türkiye Rusya'nın tedirginliğini gidermek ve AB'ye alternatif mesaj ulaştırmak için KEİ'yi devreye sokması bu kez de İran'ı ECO üzerinden tedirgin olmasına neden olmuştur. Türkiye bu minvalde ABD ile ortak strateji arayışları ve Orta Asya açılımına yönelmesi Rusya ve İran'ın birbirine yaklaşmasına neden olmaktadır. Petrol ve

doğalgaz boru hatları konusunda farklı alternatiflerin devamlı gündeme gelmesi bu dinamik seyirdeki denge değişmelerinin bir ürünü olmaktadır (Davutoğlu,2015, 479-482).

Küresel ve Bölgesel güçler Ortadoğu'nun en güçlü ülkelerinden biri olan İran'ın, Irak ile 22 Eylül 1980 yılında savaşa başladığı dönemlerde petrol, su, doğal kaynakları ve tarım alanları açısından zenginliği ABD ve Batılı ülkelerin ilgi alanlarına girmiş ve Irak'ın, Ağustos 1988'de Birleşmiş Milletler (BM) kararlarını kabul etmesi ile İran-Irak Savaşı sona erdirmişlerdir. Savaş boyunca ABD, Irak'a yardım ederken, İsrail de silah ve savaş aracı satmak suretiyle İran'a yardım etmiştir. Türkiye, bu iki komşusu arasında tarafsız kalmaya gayret etmiş ve her iki ülke ile olan ilişkilerini kesintiye uğratmamıştır. ABD, İran birliklerinin hareketleri ve muharebe düzenleri konusunda Irak'a, istihbarat yardımında bulunmak suretiyle bu savaşta etkin bir rol oynamıştır. Ortadoğu'da stratejik planlarını uygulamaya başlamıştır. Savaş süresince Arap ülkeleri, kendileri için tehdit olarak algıladıkları İran'a karşı Irak'ın yanında yer alırken sadece Suriye, İran'dan yana tavır almıştır. Suriye'nin bu tavrı, Irak ve Suriye arasındaki düşmanlığı daha da körüklemiş, Arap Dünyası için de Suriye ve Irak, düşman kardeşler olarak isimlendirilmişlerdir. Irak, yaptığı savaşta hedeflediği toprakları alamamış ancak savaştan büyük bir borçla ve Batı'dan aldığı yardımlarla silah gücünü yenileyerek, güçlü bir ordu ile çıkmayı başarmıştır. Bu savaş, başlangıcı itibariyle Ortadoğu'da ilerleyen zamanlarda beklenmedik ve hiç hesaba katılmadık sonuçlar doğurmuştur. İran, şah yönetimi sırasında tamamıyla ABD yanlısı bir politika izlemekteyken, Humeyni önderliğinde gerçekleşen devrimin ardından saf değiştirerek ABD karşıtı politikalar gütmüş ve kendi ideolojisini diğer Ortadoğu ülkelerine ihraç etmeye çalışarak diğer ülkeler için de büyük bir kargaşa oluşturmuştur. ABD önderliğindeki Batılı ülkeler, Şii İslam düşüncesinin Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne yayılabilecek olması ve İran'ın, İsrail karşıtı tehlikeli söylemlerini arttırmasından tedirgin olmaktadırlar (CACO, 2015,xii).

Bu dönemde Ankara, İran'ın bölgesel güç olma çabasını tehdit olarak değerlendirirken, İran'da, Türkiye'yi 'Büyük Şeytan Amerika' tarafından yönlendirilen bir ülke olarak görmeye başlamıştır. İran'ın, 1995'te Rusya ile

imzaladığı ekonomik ve askeri işbirliği anlaşması ile Batı'da İran'ın, nükleer bir kapasiteye sahip olmak isteyebileceği hakkında endişeler oluşmuştur. Türkiye ve İran, ilişkilerinin üç kanadı olan Kafkaslar, Ortadoğu ve Orta Asya bölgeleriyle konumları itibariyle, hem kendi çıkarları hem de bu bölgelerde bulunan ülkelerin menfaatlerini düşünmek zorunda kaldığından politik, diplomatik ve ekonomik olarak birbirlerini kollamaları, stratejik zorunluluk halini almasına rağmen, ABD'nin, Ortadoğu'da uygulamaya başladığı kuşatma siyasetleri üzerine Türkiye tarafında gelişen ABD yanlısı tutumları, İran-Türkiye ilişkilerine gölge düşürmüştür. Bunun yanı sıra Türkiye'nin, İsrail lehine tutumu ve anlaşmaları aralarındaki gerilimi daha da arttırmış, hatta tehdit halini almıştır. 1994'ten sonra Türkiye, İsrail ile askeri işbirliğine yönelik anlaşmalar imzalamış, iki ülke arasındaki ticaret yoğunlaşmış ancak bu yakınlaşma İran'da kuşkuyla karşılanmıştır. Bu dönemde Türkiye'de, işlediği cinayetler ile bir anda gündeme oturan Hizbullah Örgütü'ne, İran'ın destek sağladığı senaryoları bir başka güvensizlik konusu yaratmış, iki ülke yönetiminin bu durumu yalanlaması gerilimi yumuşatmış ancak inişli-çıkışlı ilişkiler bundan sonra da devam etmiştir. Tahran ile Ankara arasında düzelme eğiliminde olan ilişkiler, 1998 yılında İran'da yaşanan öğrenci olayları, 2000 - 2001 yıllarında Türk-İran ilişkileri ağırlıklı olarak Kürt sorunu ve PKK ekseninde şekillenmiş, özellikle sınır güvenliği ve terörle mücadele konusunda iki ülkenin kurduğu ortak komite ve komisyonlarla sorunlar büyük ölçüde giderilmeye çalışılmış, daha sonra ikili ziyaretlerde de artış başlayarak ziyaretlerin sadece diplomasiyle sınırlı kalmamış, ticaret heyetleri de karşılıklı olarak gidip-gelmeye başlamıştır. Fakat 2001'de gerçekleşen, 11 Eylül saldırılarından sonra dengeler bir kez daha değişmiştir. ABD'nin 'Önleyici Savaş' doktrinini harekete geçirmesi ve Rusya'nın da buna destek vermesi İran'ın, teröre karşı savaşta dışlanmasına neden olmuştur. Bu kırılğan süreçte Türkiye, İran'a yönelik işbirliği adımlarını her zamankinden daha dikkatli atmaya zorunda kalmış, dengeli bir politikadan yana olmuştur (Salihi, 2011,194).

2.BÖLÜM

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU

Türkiye, Kafkaslar ile Kuzey ve Güney geçiş hattının Batı yakasını oluşturan Balkanlar'a, İran'da Doğu yakasını oluşturan Orta Asya bölgesine komşu olup ülkeler arası bağlantılar Karadeniz ve Akdeniz ile Türkiye üzerinden, Hazar ve Basra Körfezi ile de İran üzerinden sağlanmaktadır. Türkiye, aynı kültürel ve dini değerleri paylaştığı İran ile ticari ve ekonomik ilişkilerini en üst düzeye çıkarma kararlılığındadır.

2.1 Türkiye-İran İlişkilerinin Ekonomik Boyutu

Türkiye'nin İran ile olan ekonomik ilişkileri açısından işbirliği ve rekabetten söz etmek gerekmektedir. Türkiye ile İran arasındaki rekabetin belirgin platformlarından birisi Economic Cooperation Organization, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) çerçevesinde girişilen faaliyetlerdir. ECO 1992 yılında Kafkasya ve Orta Asya'dan yeni katılımlarla genişlediğinden iki ülke arasında bu rekabet daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. İran, Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği inisiyatifine, İran, Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı kapsayan ve merkezi İran'da bulunan Hazar Denizi İşbirliği Örgütü girişimi ile cevap vermektedir. İran ile Türkiye'nin Hazar bölgesi petrol ve doğalgazının Batı pazarlarına nakli açısından güzergâh olma rekabetindedirler. ABD İran'a ekonomik ambargo uygularken büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olan enerji kaynaklarını farklılaştırmak isteyen Türkiye, 1996 yılında İran ile uzun süreli doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. İran bu anlaşma ile Tebriz ve Ankara arasında kurulan hat aracılığı ile yılda 10 milyar m³ doğalgaz sağlamıştır. Türkiye'nin, İran ile anlaşmayı ABD'nin D'Amato Yasası çerçevesinde İran'a yönelik yaptırımları sıklaştırdığı zamanda yapması ve doğalgaz alımı sırasında gerekli olan boru hattının kendi topraklarındaki kısmının yapımını üstlenmesi, Türkiye'nin İran'a yönelik yaptırımı desteklemesinden söz etmek mümkün görünmemektedir (Sönmezoğlu, 2006,577-578).

2.2 Türkiye-İran Arası Ticari İlişkiler

İran ile 1996 yılında 1 Milyar Dolar civarında olan dış ticaret hacmimiz, 2008 yılı itibariyle 10 Milyar Dolar'ı aşmıştır. Türkiye aleyhine seyreden dış ticaret dengesi İran'dan doğalgaz ithalatı ile birlikte son yıllarda daha da artmış ve 2013 itibariyle 14,6 Milyar Dolar'ın üzerin gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise 13,7 milyar dolarlık dış ticaret hacmine ulaşılmasına rağmen iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine ilerlemektedir (Tablo 1). Dışa kapalı ekonomik yapısı, uyguladığı dış ticaret kontrolleri, yüksek gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller, bankacılık ve ödemeye ilişkin sorunlar, iki ülke arasındaki ulaşım ağlarının yetersizliği ve sınır kapılarında karşılaşılan sorunlar gibi engeller nedeniyle 2003 yılına dek İran ile ticari ilişkilerimizin boyutu istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Benzer sebepler ile İran pazarında Türk Firmaları ile rekabet edecek Avrupa firmaları sayısı da sınırlıdır. İran aynı zamanda Türkiye'nin Orta Asya pazarlarına açılımında en kısa güzergâhtır. 2012 yılında Türkiye'nin İran'a ihracatında önem arz eden başlıca gruplar; altın, çelik profil, lif levha, otomotiv yan sanayi ürünleri, sentetik iplik, cam mutfak eşya, mobilya ve beyaz eşya başta olmak üzere çok çeşitli sanayi ürünleri olarak sıralanabilir. İran ekonomisi ise bir dönüşüm yaşamaktadır. Özellikle turizm, enerji, bankacılık, petrokimya, telekomünikasyon, ulaştırma ve otomotiv sektörlerinde büyük fırsatlar sunmaktadır (Ekonomi Bankacılığı, 2015, 2).

Tablo 1: Türkiye – İran Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	235.785	815.730	1.051.515	-579.945
2001	360.536	839.800	1.200.336	-479.264
2002	333.962	920.972	1.254.934	-587.010
2003	533.786	1.860.683	2.394.469	-1.326.897
2004	813.031	1.962.059	2.775.090	-1.149.028
2005	912.940	3.469.706	4.382.646	-2.556.766
2006	1.066.902	5.626.610	6.693.512	-4.559.708
2007	1.441.190	6.615.394	8.056.584	-5.174.204
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.863	3.405.986	5.430.849	-1.381.123
2010	3.044.177	7.645.008	10.689.185	-4.600.831
2011	3.589.635	12.461.532	16.051.167	-8.871.898
2012	9.921.602	11.964.779	21.886.381	-2.043.177
2013	4.192.776	10.383.329	14.575.893	-6.190.341
2014	3.886.735	9.833.329	13.720.064	-5.946.594
2015	3.665.217	6.096.265	9.761.481	-2.431.048

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı(E.B.)www.ekonomi.gov.tr /portal/ faces/ home/Dış.2014-15 (01.01.2016)

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı kurucu üyelerinden olan Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi yüzde 30'u bulmuş ve Türkiye yaklaşık 10 milyar metreküp doğalgaz ihtiyacını İran'dan Tebriz ile karşılamaktadır. İran petrolünün, Avrupa pazarına açılması, Türkiye üzerinden geçecek olan Pers Boru Hattı yeni adıyla 'Nabucco Pipeline Projesi'de, 2010 yılında atılan imzalarla onaylanmıştır. Ticari ilişkilerde İran pastasından en büyük payı alacak olan ülkelerden biri olan Türkiye, 2013 yılı rakamlarına göre İran'ın ilk 3 ticaret ortağı 41 milyar dolar ile Çin, 31 milyar dolar ile Birleşik Arap Emirlikleri ve 16 milyar dolar ile Hindistan iken, Türkiye 4. sırada gelmektedir. 2014 yılı itibariyle 13,7 milyar dolarlık ticaret hacminden ithalat tarafını enerji, ihracat tarafını ise inşaat sektörü ve gıda oluşturmaktadır. Ambargolara rağmen yaklaşık 14 milyar dolarlık ticaret ilişkisinin olduğu İran'a, coğrafi açıdan da yakın olması ülkemizin, İran'daki normalleşme sürecinden kârlı çıkacağına işaret etmektedir. İran, 2014 yılında yüzde 2.46'lık pay ile Türkiye'nin, en fazla ihracat yaptığı 10. ülke konumundadır. Bu kapsamda gıda, ilaç, tıbbi malzeme ve otomotiv yedek parçaları başta olmak üzere ambargoların kaldırılacağı alanlarda, Türkiye açısından ciddi bir ihracat imkânının oluşacağı görülmektedir. Aynı şekilde, İran'daki alt yapı işlerinin önemli bir bölümünü Türk şirketleri almaktadır. Ambargolar nedeniyle 1 milyon varil kadar petrol ihracı yapabilen İran'ın, petrol ve doğalgaz pazarına tüm gücüyle dönmesi ile birlikte Türkiye'nin 'Enerji Köprüsü' rolü de güçlenecektir (Eser, 2015,s.51).

2.3 Türkiye'nin Ekonomik Hedeflerinde İran'ın Yeri

Türkiye'nin, 2014-2015 yıllarında en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasında olan İran, toplam dış ticaret hacminde de önemli yere sahip bulunmaktadır. Nükleer müzakerelerde uzlaşma sağlanmasının ardından özellikle Avrupa ülkeleri İran'da, lobi yaparak pazardan pay almaya çalışmaktadırlar. İran, 12 yıldır uygulanan ambargonun kalkmasıyla 400 milyarlık enerji, finans ve inşaat gibi konuları kapsayan pazar hacmini Dünya'ya açmaktadır. Ambargolara rağmen yaklaşık yılda 14 milyar \$.lık ticaret hacmi bulunan Türkiye, İran'a en yakın ülke olması nedeniyle daha karlı çıkmakta ve Türk şirketleri için de yeni pazarlar oluşmaktadır. Dünya'da Çin'den sonra ikinci sırayı alan Türk Müteahhitleri, İran'da büyük işlere imza atarak Türkiye'nin konumunu güçlendirmeye başlamışlardır. İlk etapta İran'ın Tahran

Eyaleti, Parandan Şehri'nde 5 milyon 750 bin m²'lik alan üzerine 2 milyar 12 milyon 500 bin \$. ve 20.000 konutluk, sonraki etapta ise yine Tahran Eyaletinin Perdiz Şehri'nde 37.000 olmak üzere toplamda 57.000. konutluk inşaat işi 'Mesken Meher Projesi' alınmışlardır. Toplu konutlar, İran kentlerinin yenilenmesi amacıyla depreme dayanıklı, tünel kalıp sistemiyle inşa edilmekte olup bu konuda alanında aktif olan inşaat şirketleri görev almaktadır. Yaptırımlar kapsamında, ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere Batılı ülkeler, İran'dan petrol ithalatını ve para transferlerini durdurmuş, bankalarında bulunan paraları bloke etmişler, kıymetli maden ithalatı yasaklanmış, bankacılık, sigortacılık, posta, liman hizmetlerinin hepsine ambargo getirilmiştir. Bu ambargolar 2015 yılında kaldırılmıştır. Yaptırımların kaldırılması İran'ın, Gayrisafi Yurtiçi Hasılası'na (GSYH) yüzde 5-6'lık ciddi bir katkıda bulunarak, petrol ihracatı artacak ve ülke dışlandığı küresel finansal sisteme yeniden erişim sağlayacaktır. Bu durumda Türkiye'nin ihracatı başta gıda, kimya, oto yan sanayi olmak üzere yılda iki katına çıkabileceği hedeflenmiştir. Ambargonun kaldırılması, çelik ihracatçıları için de önemli bir gelişme olmuştur ancak, Türkiye'nin İran'a bazı kalemlerde yıllık 600.000 ton ihracatı bulunuyorken, ambargo sonrası bu gerilemiştir (DEİK, 2015,s.211).

İran'a ambargonun kaldırılmasıyla birlikte Türkiye'nin daha ucuz fiyata petrol temin edebileceği olması TÜPRAŞ'ın marjlarını yukarı taşımış beklenmekte ve üşen hammadde fiyatları ise PETKİM'in maliyetlerini olumlu etkilemektedir. Gelişmeler, İran'da İştiraki Razi üzerinden üretimi bulunan Gübre Fabrikaları için de olumlu sonuçlar doğuracaktır. Türkiye'de gübrenin temel hammaddesi konumundaki doğalgazın bulunmaması, üretimin maliyetlerini çok yükseltip marjları baskılamaktadır. Ambargo sonrası Türkiye çok daha fazla ülkeye satış yapabilecek ve bu satışı rasyonel fiyattan gerçekleştirebilecektir. Ayrıca kapasite kullanım oranı artacağı için marjlar daha da iyileşecek bu da gübre fabrikalarını gelişmelerden en fazla olumlu etkileyecek şirketlerin başına koymaktadır. Türkiye ve İran arasındaki ticaret hacmini geliştirecek bir diğer etken,1 Ocak 2015'de yürürlüğe giren 'Tercihli Ticaret Anlaşması'dır. Bu anlaşma ile İran Türkiye'ye tarife indirimi sağlamaktadır. Bu ürünler; ilaç, kozmetik, plastik malzemeler, orman ürünleri, tekstil, hazır giyim, ev tekstili, mobilya, çelik ürünleri, demir ve demir dışı metaller, elektrik-elektronik

ve beyaz eşya gibi ürünlerle ithalat-ihracat yolları açılmaktadır. Ayrıca, İran İşbirliği Derneği ile yapılan toplantılar sonucunda her iki ülkenin Teknoparkları arasında işbirliği yapmaları ve üniversiteler arasında daha iyi iletişim kurma kararlarının yanı sıra bitkisel ilaç, gıda takviyesi ve bilgi işlem alanında faaliyet gösteren İran şirketlerinin ve İranlı işadamlarının İzmir’de, Dokuz Eylül Teknoloji Geliştirme Bölgesi (DEPARK)’ta faaliyete başlamaları ile İran masasının da faaliyete başlaması kararı alınmıştır. Türkiye Ekonomi Bakanlığı’na göre İran ekonomisi, önemli bir dönüşüm yaşamaktadır. Özellikle turizm, enerji, bankacılık, petrokimya, telekomünikasyon, ulaştırma ve otomotiv sektörlerinde ülkede büyük fırsatlar bulunmakta ve bu konularla ilgili İran’da, 1983 yılında faaliyetlerine başlayan Türk Müteahhitleri ve müşavirlik firmaları, toplam 531 milyon dolar değerinde 22 proje üstlenmişlerdir. İran’ın başkenti Tahran’da, çoğu ithalat ve ihracatla ilgilenen 100’e yakın Türk firması faaliyet göstermektedir. İran’da siyasi değişim sonrası başlayan hareket, Türkiye için çok önemlidir ve huzur ortamının ülkeler arasındaki ticari ilişkilere olumlu yansımaları sayesinde bölgesel gelişim sürecinde hızlanmıştır. Ağırlıklı olarak enerji alımları nedeniyle Türkiye, İran ile ticaretinde açık vermektedir. 2014 itibariyle ihracatın 4 milyar dolar, İthalatı ise 10 milyar dolar civarında olduğu görülmektedir (Zeybekçi, 2015,60-61).

Anlaşmanın, ertesinde değerlendirmelerini paylaşan Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), yıllık ticaret hacminin 2016 yılında iki katından fazla artarak 37 milyar doları bulacağı tahmininde bulunmaktadır. Enerjiye bağımlı veya emek yoğun üretim yapan sektörler, rekabet avantajlarını kaybedeceklerdir. İran, Türk imalat sektörünün geleneksel pazarlarına erişim sağlayabilecek bir konuma sahiptir. Her ne kadar altyapısı zayıf olsa da maliyet avantajları sayesinde Türk üreticilerine kayıplar yaşatabilecektir. Örneğin; zengin mermer yataklarına sahip olan İran’ın, ucuz enerji avantajıyla birlikte ihracatta Türkiye’ye ciddi rakip olabilecektir. Türkiye’nin bu anlaşmadan büyük ticari kazançlar elde edeceğine dair beklentileri vardır. İran’ın, petrol arzının eklenmesine bağlı olarak, petrol fiyatlarındaki düşük düzeylerin bir süre daha devam etmesi benlenmektedir. İran’ın, petrol rezervlerinin toplam küresel miktardaki payının yüzde 13,1 olduğu dikkate alınınca, yaptırımların kalkmasının mevcut rezervlerin yüzde 7’si kadar ilave rezerv bulunmuş gibi bir etki doğuracağı

görülmektedir. Söz konusu durum, doğrudan ve dolaylı yollarla Türkiye için de önemli avantajlar sağlayacaktır (Kahyaoğlu, 2015,68-69).

Doğrudan avantaj, Türkiye'nin aldığı petrol miktarını artırması şeklinde gerçekleşecektir. Hali hazırda İran, Türkiye'nin Irak'tan sonra en büyük ikinci petrol tedarikçisi ülke konumunda ve pazar payı yüzde 16 dolaylarındadır. Doğalgaz pazarında da İran, bu defa Rusya'nın ardından yine ikinci sırada yer almaktadır. Geçen yıl itibarıyla Türkiye toplam gaz ithalatının yüzde 22,8'ini İran'dan karşılamıştır. Yaptırımlar başladıktan sonra Türkiye, petrol ithalatını yarıya yakın azaltmıştır. İran'ın, Türkiye'ye ithalat miktarlarını artırması halinde fiyatlarda indirim yapacağına dair taahhütte de bulunmaktadır. Hâlen İran enerji kaynaklarını ağırlıklı olarak Çin istikametine doğru aktarmaktadır. Çin ekonomisinde görülen yavaşlama sinyalleri ve Avrupa'nın Rusya bağımlılığından kurtulma çabaları dikkate alınınca, İran'ın, enerji kaynaklarının naklinde Türkiye'nin öne çıkması, enerji boyutuyla anlaşmanın Türkiye'ye sağladığı dolaylı kazanım olarak not edilmelidir. Türkiye, hem kuvvetli enerji nakil altyapısı hem de sağladığı güvenlik ile ayrıcalıklı transit bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Güney gaz koridoruna İran'ın eklenmesi sayesinde çok daha derinlikli bir stratejik öneme sahip olacaktır (Karahana, 2015,77).

İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılmasının ardından Türkiye ve İran arasında, hızlı bir ticaret hacmi artışı yaşanması ihtimali düşük görülmektedir. Yaptırımların kaldırılmasının ardından ticarete kaydedilecek ilerlemenin büyük ölçüde İran'ın güçlenmesi ve beklenen ekonomik performansından kaynaklanacağı tahmin edilmektedir. Yaptırımların kaldırılması ile birlikte İran ekonomisinin itici gücünün dünya piyasalarına yeniden açılacak olan enerji sektörünün olacağı öngörülmektedir. Bu çerçevede petrol ve doğalgaz çıkarımının yanı sıra hızlanacak altyapı faaliyetleri paralelinde inşaat sektörünün ön plana çıkacağı da tahmin edilmektedir. İnşaat sektöründeki canlanmadan esas faydayı, ülkede halen faal olan Çinli ve Rus taahhüt firmalarının elde etmesi beklenmektedir. Bununla birlikte, İran'daki bu yeni durumun Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde güçlü referansları olan Türk müteahhitleri açısından da fırsatlar yaratabileceği düşünülmektedir. Ambargoların kaldırılmasının ardından İran'ın üretiminin

artmasıyla petrol fiyatlarındaki aşağı yönlü hareketin sürmesinin de Türkiye açısından olumlu olacağı, ülkemizin enerji faturasını daha da azaltacağı değerlendirilmektedir. Nitekim yapılan analizlerde yaptırımların kaldırılmasının ardından petrol ihracatının hızlı bir şekilde artacağı tahmin edilmektedir. Bu gelişmeler ışığında, süregelen küresel arz fazlasına ve talebe ilişkin kaygılar nedeniyle düşük düzeylerde seyreden petrol fiyatları üzerindeki aşağı yönlü baskının artabileceği tahmin edilmektedir. İran'ın kısa vadede ülkemizin ihracatı açısından fırsatlar doğurmasına karşın, orta-uzun vadede otomotiv, demir-çelik ve çimento gibi sektörlerde Türkiye'ye rakip olabileceği de değerlendirilmektedir. Devlet desteğinin ve düşük enerji maliyetinin İran'a bu bakımdan önemli avantaj sağlayabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, yabancı yatırımların daha fazla oranda ülkede etkin olup bu süreci hızlandırması için yatırım ortamının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu yönde yaşanacak gelişmelerin, Türkiye ve bölge ekonomisi açısından önemli yansımalarının olacağı düşünülmektedir (Şahin,2016,6-7-8).

2.4 İran Enerji Politikalarının Türkiye Yansımaları

İran, jeo-stratejik konumu ve zengin enerji kaynakları nedeniyle Orta Doğu ve Basra Körfezinde öne çıkan ülkeler arasındadır. İran, Çin ile birlikte ABD'nin lider konumda bulunduğu 'Yeni Dünya Düzeni'ne karşı çıkmaktadır. Bu iki ülke arasında yapılan ortak bildiride, 21. yüzyılda uzun vadeli dostluk ilişkilerinin oluşturulması ve iki ülkenin ekonomik ve stratejik çıkarlarına uygun ilişkiler kurulması yönünde çalışmalar yapılmaktadır. İran, 135 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervleri ile Dünya petrol rezervlerinin yüzde 12'sine sahip bulunmakta, bu konuda Suudi Arabistan'dan sonra Dünya'da ikinci sırada gelmekte iken yaklaşık yüzde 15,4 doğal gaz rezerviyle de Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. İran, 240 milyar varil dolayında kanıtlanmış ve tahmini petrol rezervi olan Hazar'a kıyası olmasıyla da önemli bir ülkedir. İran'ın, son yıllarda sanayisinde kullanılan petrolün payı azalırken, doğal gazın payı artmış ülkenin, enerji ihtiyacının karşılanmasında doğal gazın payı yüzde 63'e yükselmiştir. İran'ın küresel doğalgaz piyasalarına entegre olmasındaki temel sıkıntı bu ülkedeki Molla Rejimi'ne karşı ABD tarafından uygulanan yasaklardır (TİM, 2015,263).

Dünya, doğalgaz rezervlerinin %15,4'üne sahip olan İran'ın, doğalgazı üretip dışarı ihraç edebilecek ciddi bir teknoloji ve pazar ihtiyacı vardır. Bunun için Rusya ile petrol-doğalgaz sahalarının arama-çıkarma çalışmalarının birlikte yapılması, yeni rafinerilerin kurulması ve iletim hatlarına yatırımı öngören bir mutabakat anlaşması imzalanmıştır. Rusya ayrıca İran'ın Güney Pars Sahası, İran-Pakistan-Hindistan Boru Hattı ve Liquefied Naturel Gas (LNG) projelerine de ortak olmak istemektedir. İran'ın Rusya Federasyonu ile yapmış olduğu nükleer güç anlaşmasının iptal edilmesi konusunda, uluslararası boyutta çeşitli girişimler yapılmıştır. Bölgeye yönelik strateji ve politikaların uygulanmasında Rusya-İran-Ermenistan bloğuna karşılık ABD-Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan-İsrail bloğu karşı karşıya gelmektedir. AB, Orta Asya ve Rusya'nın enerji kaynaklarına alternatif oluşturmak üzere İran'ın zengin doğalgaz kaynaklarının Dünya enerji sektörüne entegre olmasını istemektedir. Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye ve gelecekte de Avrupa'ya taşınması önerilmektedir. ABD'nin ambargosu nedeniyle, bu proje devreye sokulamamışsa da İran ile Türkiye arasında imzalanan gaz alım-satım anlaşması kapsamında, gecikmeli de olsa İran-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı tamamlanmış ve 2001 yılı sonunda devreye alınmıştır. İran-Türkiye hattının kapasitesi 10 milyar m³ /yıl olarak belirlenmiştir. Büyük ölçüde Rus gazına bağlı olan Türkiye için bu hat, kaynak çeşitliliği açısından önem taşımaktadır. Son yıllarda yaşanan önemli bir gelişme de; 28 Ocak 2007'de İran tarafından Rusya Federasyonu'na yapılan, Doğalgaz İhracatçısı Ülkeler Organizasyonu (GASOPEC) kurulması teklifidir. Doğalgazda da, Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) benzeri bir birlik kurma teklifinin hedefi, Karadeniz, Güney Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarını Batı'ya yönlendirmede İran ve Rusya'nın çıkarlarının korunmasıdır. Rusya, ayrıca İran'ın Güney Pars Sahası, İran-Pakistan-Hindistan Boru Hattı ve LNG projelerine ortak olmak istemektedir. İran'ın, Rusya Federasyonu ile yapmış olduğu nükleer güç anlaşmasının iptal edilmesi konusunda, uluslararası boyutta çeşitli girişimler yapılmaktadır. Bölgeye yönelik strateji ve politikaların uygulanmasında Rusya-İran-Ermenistan bloğuna karşılık, ABD-Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan-İsrail bloğu karşı karşıya gelmektedir. AB, Orta Asya ve Rusya'nın enerji kaynaklarına alternatif oluşturmak üzere İran'ın, zengin doğalgaz kaynaklarının Dünya enerji sektörüne entegre olmasını istemektedir. İran'ın nükleer programının, Batılı ülkeler tarafından

uluslararası bir sorun olarak algılanmasıyla beraber Türkiye-İran arasında ekonomik ilişkiler sadece iki ülkeyi ilgilendiren bir husus olmaktan çıkarak ABD ve Avrupa Birliği tarafından da dikkatle izlenen bir konuya dönüşmüştür. Batılı ülkeler, İran'ın nükleer programından dolayı uyguladıkları ekonomik yaptırımlar çerçevesinde Türkiye'nin de İran'la olan ekonomik ilişkilerini gözden geçirmesini beklemekte iken Türkiye, bu konudaki politikalarını ekonomik gereksinimleri doğrultusunda şekillendirmeye devam etmektedir. Türkiye, uzun vadeli enerji politikasında ve dış ticaret hedeflerinde önemli bir yer işgal eden İran'a yönelik yaptırımlara, katılmama yönünde irade ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin, İran'la ticari ilişkileri ABD'nin yaptırım kararlarından etkilenme potansiyeli taşımaktadır (GASOPEC, 2015,377-.378).

2.5 Türkiye'nin Enerji Politikalarının İran Yansımaları

Ankara ile Tahran arasında enerji alanında yapılan işbirliği daha çok Türkiye'nin İran'dan petrol, doğalgaz ve bazı dönemlerde elektrik satın alması çerçevesinde olmuştur. Bunun yanında 2000'li yılların ikinci yarısında Türkiye'nin İran'ın bazı doğalgaz sahalarında üretim yapması, çıkarılacak gazın Türkiye'ye taşınması, bir kısmının Avrupa'ya ihraç edilmesi ve bir kısmıyla üretilecek olan elektriğin İran'a satılması da gündeme gelmiş ve hatta bu konuda mutabakat protokolleri de imzalanmış ancak bunun hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Türkiye'nin İran'dan enerji ithalatı konusunda da, sürekli sorunlar yaşanmış özellikle doğalgaz ithalatına ilişkin süreç 1990'lı yılların ortalarında ABD yaptırımlarının gölgesinde sorunlu olarak başlamıştır. 2001 yılı sonunda Türkiye'ye İran'dan ilk gazın ulaşmasının ardından da, zaman zaman yeterli teslimatın yapılmadığı gerekçesiyle ve sık sık Türkiye'nin aldığı doğalgazın fiyatında revizyon yapmak istemesi nedeniyle tartışmalara sahne olmuştur. Bu sürecin başlangıcını gölgeleyen ABD yaptırımları da ayrıca bugüne kadar geçen süre boyunca Türkiye'nin, İran'dan enerji ithalatını engellemeyi amaçlayan baskısını artırarak devam ettirmiştir (Özer, 2015,3).

İran, Türkiye'nin ikinci büyük gaz tedarikçisi ülkedir. Buna karşılık Türkiye, İran'ın en büyük müşterisidir, uluslararası ambargolara maruz olan İran'ın sattığı doğalgazın yüzde 90'a yakın kısmını Türkiye satın aldığı için bu açıdan Tahran'ın,

Türkiye'ye ciddi bir bağımlılığı söz konusudur. İran'ın Irak'a ve Pakistan'a gaz satışı için yapmaya çalıştığı boru hatları sonrasında bu bağımlılığın azalması beklenmektedir. Son yapılan araştırmalara göre, ispatlanmış doğalgaz rezervleri açısından Rusya'yı da geçip Dünya'nın en fazla doğalgaz rezervlerine sahip olduğu düşünülen İran ile Türkiye'nin doğalgaz alanında işbirliği yapması kaçınılmazdır. Türkiye, büyüyen ekonomisinin enerji ihtiyacını karşılamak için İran'ın doğalgazına ve İran'ın da başka pazarlara ulaşma konusunda çektiği zorluklar Türkiye pazarına muhtaç olduğunu göstermektedir (Kobal, 2014,15).

2.6 İran'ın Ekonomik Hedeflerinde Türkiye'nin Yeri

İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın, 2011 Türkiye ziyaretinde, iki ülke arasında uyuşturucu kaçakçılığı, organize suçlar ve terörizmle mücadele gibi konularda işbirliği anlaşmasını imzalanmıştır. İran, nükleer programından dolayı üzerindeki baskının arttığı bir dönemde Türkiye, arabulucu olabileceğini açıklamış, bu açıklamaya karşılık Brezilya'dan da bir açıklama gelmiştir. Bu süreçte Brezilya'ya daha yakın duran İran, 16 Mayıs 2010'da Türkiye ve Brezilya'nın Dışişleri Bakanları ile 3 ülke arasında 'Tahran Deklarasyonu' imzalanmıştır. Ancak anlaşma, Batı tarafından değerli bulunmamıştır. Türkiye ve İran, anlaşmanın ardından ikili ilişkilerin sadece nükleer sorun çevresinde değil ekonomik ve sosyal alanda da artırılacağı anlaşmasına varmışlardır. İran'da, 29.01.2014 tarihinde kurulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Komisyonu (YDİK) 09.06.2014 ve 07.04.2015 tarihinde, Tahran'da gerçekleştirilen ikinci toplantıda, 'Diplomasi akademisi, sağlık ve tıp, çevre ve sanayi, fikri mülkiyet, kadın-aile çalışmaları ile Türkiye- İran arasında taşıt ve eşyanın uluslararası dolaşımına dair elektronik veri değişimi konularını kapsayan 8 anlaşma ve bir "Niyet Beyanı" ile Türkiye-İran arasında toplam da 10 anlaşma imzalanmıştır (YDİK, 2015,113).

Türkmen gazının, İran üzerinden Türkiye ve gelecekte de Avrupa'ya taşınması ön görülmektedir. ABD'nin ambargosu nedeniyle bu proje devreye sokulamamıştır. Ancak İran ile Türkiye arasında imzalanan gaz alım-satım anlaşması kapsamında, gecikmeli de olsa İran-Türkiye Doğalgaz Boru hattı tamamlanmıştır. İran-Türkiye hattının kapasitesi 10 milyar m³ /yıl olarak belirlenmiş, büyük ölçüde Rus gazına bağlı olan Türkiye için bu hat, kaynak çeşitliliği açısından önem taşımaktadır. Gas

Organization of the Petroleum Exporting Countries/Doğalgazda Doğalgaz İhracatçısı Ülkeler Organizasyonu (GASOPEC)'in hedefi, Karadeniz, Güney Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarını Batı'ya yönlendirmede İran ve Rusya'nın çıkarlarının korunmasıdır. Dünya doğalgaz rezervlerinin yaklaşık yüzde 15,4'üne sahip olan İran'ın, doğalgaz ihraç edebilecek ciddi bir pazara ihtiyacı vardır. Bu açıdan Türkiye, İran doğalgazının AB'ye açılmasında önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca, 10 yıl müzakereleri süren dönemin Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi ile İran Sanayi Madenler ve Ticaret Bakanı Mohammad Reza Nematzadeh'in imzaladığı Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki 'Tercihli Ticaret Anlaşması, 1 Ocak 2015 itibariyle devreye girmiştir. Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları dışında, alış-verişi yaptığı ilk anlaşma olma özelliğini de taşımaktadır. Tercihli Ticaret Anlaşması, Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkileri aşağıdaki maddeler aracılığı ile güçlendirmektir (TUİK, 2015, 94).

- a) Tarifeler: Akit tarafların ülkelerinde yürürlükte olan mevzuat kapsamında tesis edilen tarife cetvellerinde tanımlanan gümrük tarifeleri veya gümrük vergileri anlamına gelmektedir.
- b) Tarife Benzeri Önlemler: Yalnızca ithal edilen ürünlerden tahsil edilen dış ticaret işlemlerindeki tarifeler hariç olmak üzere tarife benzeri etkili ücretler ve gümrük harçları anlamına gelmektedir.
- c) Tarife Dışı Engeller: Akit taraflara arasında ticareti ciddi bir biçimde engelleyecek veya ithalatı kısıtlayacak tarife ve benzeri önlemler dışındaki herhangi bir önlem düzenleme veya uygulama anlamına gelmektedir.
- d) Mallar: Gümrük tarife istatistik pozisyonu altındaki emtia ve ürünleri içermektedir.
- e) Tercihli Ticaret: Bir akit tarafın malların dolaşımında tarifelerin ortadan kaldırılması veya azaltılması ve tarife dışı engellerin ortadan kaldırılması suretiyle bu anlaşma kapsamındaki tanı, herhangi bir tavizi veya ayrıcalığı ifade etmektedir.

Tercihli Ticaret Anlaşması'nın Türkiye ve İran'a genel olarak sağlayacağı faydalar şunlardır;

- a) Tarım Ürünlerinde İndirim: ‘Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması’ ile Türkiye, bazı tarım ürünlerinde İran'a tarife indirimi yapacak, buna karşılık İran, sanayi ürününde Türkiye'ye tarife indirimi uygulayacak.
- b) Sanayi Ürünlerinde İndirim: İran'ın, anlaşma ile Türkiye'ye tarife indirimi sağlayacağı ürünler arasında, temizlik ürünleri, ilaç, kozmetik, plastik malzemeler, orman ürünleri, tekstil, hazır giyim, ev tekstili, mobilya, çelik ürünleri, demir ve demir dışı metaller, buzdolabı, bulaşık makineleri gibi beyaz eşya ürünleri, klimalar ve elektrik-elektronik ürünleri gibi birçok ürün yer almaktadır.

Bu anlaşmalarla yeni dönemde, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere ivme kazandırılması ve ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Türkiye-İran Ortak Ticaret Komitesi (TİOTK) 5. Dönem Toplantısı'nda, iki ülke arasındaki ikili ticaretin yüksek seviyelere ulaşması için atılması gereken adımlar değerlendirilmiştir. Ticaret, yatırım, ulaştırma, gümrükler, standardizasyon ve ulaşım konularındaki işbirliğini güçlendirmeye yönelik yol haritası belirlenmiştir. Bu konuları içeren mutabakat zaptı imzalanmıştır. İran'ın, Batılı bankalarda bloke edilen milyarlarca dolarının büyük bir bölümünün yaptırımların kalkmasıyla birkaç ay içinde İran'a geri dönüşü bölgenin ve Türkiye'nin ticaret hacmini arttırmıştır. İran'daki, normalleşme ilk etapta, ülkede yatırımı olan gübre fabrikalarını, geçmişte ham petrol ithalatı yapan Tüpraş'ı, bölgeye ihracat yapan gıda, otomotiv ve beyaz eşya şirketlerini orta ve uzun vadede olumlu etkileyecekken aynı zamanda İran'ın, yüksek üretim kapasitesine sahip olduğu demir-çelik ve maliyet avantajı olan petrokimya pazarları da Türk üreticilerini zorlayabilecektir. Nükleer programının en az on yıl boyunca sınırlanması için İran, 30 Haziran 2015'de, altı büyük ülke olan P5+1 (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin + Almanya) ile ‘Çerçeve Anlaşması’ imzalanmıştır. Anlaşmaya göre İran, uranyum zenginleştirilmesinde kullandığı santrifüj sayısını üçte iki azaltırken, zenginleştirme oranını da yüzde 3,5'le sınırlayacaktır. Anlaşmaya göre AB'nin İran'a uyguladığı yaptırımlar ile ABD'nin yaptırımları da tedricen kaldırılmıştır. Bu durumun 2016 yılı sonuna kadar Türkiye'nin, İran ile olan ticaret hacminin, yüzde 30-40 artış olması şeklinde beklenmektedir (Okur, 2015,28).

Çerçeve Anlaşmasına göre İran:

- a) Nükleer bomba yapmak için uranyum zenginleştirilmesinde kullanılabilen santrifüjlerini yaklaşık 3'te 2 oranında azaltılacak. 19 bin civarındaki santrifüjlerin 5 bin kadarının faaliyet gösterilmesine izin verilecektir.
- b) Uranyum zenginleştirmesini, 15 yıl boyunca, nükleer silah yapmaya yetmeyecek düzeyde olan yüzde 3,67 ile sınırlayacak ve zenginleştirilmiş uranyum stokunu da 10 bin kilogramdan, 300 kilografa düşürecek kalan tüm santrifüjler ile zenginleştirilmiş altyapılar ise Uluslararası Atom Enerji Kurumu'nun (UAEK) izlediği depolarda tutulacak ve bunlar, sadece işleyen santrifüjler ile ekipmanın değiştirilmesinde kullanılacaktır.
- c) Bir tane nükleer bomba yapmak için yeterli materyale ulaşma süresi 2-3 aydan en az bir yıla çıkarılmıştır.
- d) 15 yıl boyunca, uranyum zenginleştirilmesi amacıyla yeni bir tesis inşa edemeyecektir.
- e) Fordo'daki tesisini, 15 yıl uranyum zenginleştirmek için kullanamayacak. Bu tesiste 15 yıl boyunca uranyum zenginleştirilmesiyle ilgili Ar-Ge faaliyetleri yürütülmeyecek ve fisyon maddesi bulunduramayacaktır.
- f) Fordo'dan 3'te 2 civarındaki santrifüjler ile ilgili altyapılar sökülecek ve UAEK'in izlemesi altına verilecektir.
- g) İran, 10 yıl boyunca sadece Natanz nükleer tesisinde ve sadece birinci nesil 5 bin 60 IR-1 ile uranyum zenginleştirebilecek, uranyum zenginleştirmedeki daha gelişmiş santrifüjleri ise UAEK'in denetimindeki depolara kaldıracaktır.
- h) İran, "IR-2, IR-4, IR-5, IR-6 veya IR-8" olarak adlandırılan modellerdeki santrifüjleri ise uranyum zenginleştirmek için en az 10 yıl boyunca kullanmayacak ve gelişmiş santrifüjleriyle sadece sınırlı Ar-Ge yapabilecektir.
- i) İran'ın, nükleer faaliyetlerinin izlenebilmesi ve şeffaflığın sağlanabilmesi açısından UAEK'in, Natanz ve Fordodahil İran'ın nükleer tesislerine düzenli girişi olabilecektir (Fisher, 2015,58).
- j) Müfettişlerin, İran'ın nükleer programının tedarik zincirine, uranyum madenlerine de erişimi olacaktır ancak İran, UAEK'in şüpheli gördüğü veya

gizli tesis olduğu iddialarının yer aldığı noktaları inceleyebilecek ve UAEK'ye daha fazla erişim ve bilgi sağlayan UAEK'in ek protokolünü uygulayacaktır.

- k) P5+1 ile karar kılınan dizayna göre nükleer silah elde etmeye uygun plütonyum üretmeyecek şekilde Arak'taki ağır su reaktörünü yeniden inşa edecek. Reaktörün, silah yapmaya uygun plütonyum üreten orijinal ana kısmı ise imha edilerek ülkeden çıkarılacaktır.
- l) Reaktördeki kullanılmış yakıtları ülkeden gönderecek, kullanılmış nükleer yakıtı geliştirme ve yeniden üretme işlemlerine girmeyecek 15 yıl boyunca ek bir ağır su reaktörü inşa etmeyecektir.
- m) İran'ın bu taahhütlere uyması halinde, ülkeye yönelik bazı yaptırımlar kaldırılacaktır.
- n) UAEK'in, İran'ın nükleerle ilgili tüm kilit adımları attığını teyit etmesinin ardından, ABD ve AB'nin, İran'a, nükleer programına yönelik getirdiği yaptırımlar askıya alınacaktır (Maloney, 2015,103).

2.7 İran ile Ticarete Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm

Önerileri

Türk firmaları açısından uygun bir pazar olmasına rağmen, yoğun dış ticaret bürokrasisi ve mevzuatı, bir takım keyfi uygulamalar, piyasa ve denetim mekanizmasının işleyişindeki istikrarsızlık ve teknolojik yetersizlikler gibi sorunlar, İran pazarının Türk firmalarımız için yeterli seviyede sürdürebilir olmaması sonucunu beraberinde getirmektedir. Devlet yapısının ağır işleyişi, kendini hemen hemen bütün alanlarda göstermekte ve yapılan işlemlerin nispeten uzun sürmesine neden olmaktadır. İran'da çalışan yabancı personelden kanunda belirlenen miktarlar üzerinden vergi alınması ve bu matrahın yüksek olması, iş adamlarının karşılaştığı sorunlar arasında yer almaktadır. Yurt dışı çıkışlarında yatırımcılarımızdan istenen çıkış vizesi de diğer bir bürokrasiyi oluşturmaktadır. İkili ticarete karşılaşılan diğer sorunlardan bazıları; sınır kapılarındaki altyapı, personel, teçhizat ve donanımsal yetersizlikler, İran'da bazı Türk ürünlerinin taklit ediliyor olması (hazır giyim markaları, cam mamulleri, bazı gıda maddeleri vb.), standart ve kalite alanlarında karşılaşılan sorunlar, marka ve patent mevzuatının yetersiz oluşudur. Türk ve İran

Bankaları arasında geçmişte yaşanan sorunlar nedeniyle teminat mektuplarının tanınmasında ve akreditiflerin açılmasında karşılaşılan problemlerdendir. Coğrafi konumu itibariyle Orta Asya Cumhuriyetleri'ne yönelik ihraç ürünlerimizin sevkiyatında bir geçiş ülkesi olan İran ile kara taşımacılığı alanındaki ilişkilerimizde ortaya çıkan sorunlar, bu ülkelere yönelik ihracatımızın da olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Diğer taraftan, İran'ın Avrupa ülkeleriyle yaptığı ticarete Türkiye de geçiş ülkesi konumunda olup, büyük bir tır filosuna sahip olan İran, Türkiye ve Avrupa ülkelerinden yaptığı ithalatın İran plakalı araçlarla yapılması yönünde zorlayıcı tedbirler aldığı görülmektedir. Türkiye ve İran'ın bazı ortak değerlere, kültürel benzerliklere ve ortak bir sınıra sahip olması ve İran'da Türkçe konuşan insanın çok olması gibi nedenlerle, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından, her iki ülke menfaatleri açısından büyük önem taşıdığı, değerlendirilmesi gereken bir avantajdır. İran nüfusunun yaklaşık %40'ını Türk kökenli Azeri nüfus oluşturmaktadır. İran'da ticari acenta ve distribütörlük aracılığıyla iş yapma imkânı oldukça yaygınlaşmıştır. İran'da tekstil ve dokuma ürünleri ithalatı yasak olmasına karşın bu ülke piyasasının Türk malı kumaş ve giysilerle dolu olması acente ve distribütör yapısının pratik yararını kanıtlayan güzel örneklerdendir. İranlı firmaların ithalat yapabilmesinin, alacakları döviz tahsisatı ve ithal iznine bağlı olması, yürürlükte olan ihracat karşılığı ithalat uygulanmasının, ülkemiz için Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine kıyasla çok düşük oranda tatbik edilmesi, teyitli akreditif açılmaması, Türk bankaları tarafından verilen teminat mektuplarının İran bankalarınınca kabul edilmemesi ve İran'ın ithalat rejiminde çok sık değişiklikler yapılması, iş adamlarımızın dikkate alması gereken konular arasında yer almaktadır. İran'ın İhracatı Geliştirme Bankası'nın döviz sepetine Türk Lirası'nı da ekleme kararını almasıyla, İranlılar bundan sonra ihracat ithalat ve bankacılık işlemlerinde istemeleri halinde Türk Lirası'nı kullanabileceklerdir. İran'dan yurt dışına yapılacak döviz havalelerinde ve akreditif açılması işlemlerinde gerekli dövizin, Riyal karşılığının bankaya yatırılmasını müteakip, banka vasıtasıyla Merkez Bankası'ndan temin edilmesi veya ihracatçı şirketlerin yaptıkları ihracat karşılığı yurt dışından temin ettikleri dövizin kullanılması önemli olduğu düşünülmektedir (E.B,2015,8-9).

2.8 Türkiye-İran İlişkilerinde Öngörüler

Türkiye İran bölgesinde iki önemli aktör olarak ilişkide buldukları tüm havzaların siyasi, ekonomik, stratejik ve kültürel denklemleriyle iç içe bulunmaktadır. Bu durum tarih içinde zaman zaman iki ülkeyi karşı karşıya getirmişse de hiçbir zaman büyük yarılımlara, uzlaşmaz kutuplaşmalar yaşanmamaktadır. Nitekim iki ülke, aynı coğrafyanın tüm stratejik ve politik imkân ve kabiliyetlerinin ortak paydalarıdır. Tarih boyu iki ülke arasındaki süreklilik arz eden ticari sarkaç hareketsiz kalmamıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi bugün 15 milyar dolar civarındadır ve yakın gelecekte bu oranın iki katına çıkartılması hedefi, iki ülke tarafından benimsenmiş durumdadır. Bu ilişkinin şüphesiz ağırlığını doğal gaz oluşturmaktadır. Bu nokta da iki ülke arasındaki ticaretin daha engelsiz kılınması için yerel para birimlerinin kullanılması hedefi de dikkat çekmektedir. Böylece iki ülke arasındaki ticaret, döviz kuru ve yabancı para baskısından kurtularak daha özgür bir iklime kavuşması arzulanmaktadır. Ayrıca İran'dan alınan gazın fiyatına yönelik olarak Türkiye'nin istekleri, ticaretin müzakere masasına yatırılmasıdır. Bütün bunlar; geçtiğimiz günler içinde İran'a BM eliyle yıllardır uygulanan Batı ülkelerinin ambargosunun kalkmasına yönelik uzlaşmanın ortaya çıkmasıyla iki ülke açısından çok daha anlamlı hâle gelmektedir. Ayrıca yeni fırsatların ortaya çıkması iki ülkenin geleceği açısından yeni stratejik pozisyon almalarına da yol açmaktadır. İki ülke liderlerinin İran'daki 7 Nisan buluşmasıyla da ortaya çıkmaktadır ki, ticaretin önündeki yapay engeller geride kaldıkça, iki ülkenin Orta Doğu özelinde ortaya çıkan farklı stratejik hesapları törpülenmek zorunda kalacağı görülmektedir. Bu durum büsbütün iki ülkenin tüm stratejik farklılıklarının ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Ancak özellikle ABD'nin Irak işgali sonrası artan oranda bölgede İran etkisinin varlığı ve etkinin büyük ölçüde mezhepsel farklılıklara dayalı derinleştirilmeye çalışılan çelişkiler üzerinden yürütülüyor olması sadece Türkiye açısından değil aynı zamanda bölge ve bölge dışı aktörler açısından da kaygı verici bulunmaktadır. Bölgede mezhepsel fay hatları oluşturmak ve buralarda sürekli enerji biriktirerek, ülkeler üzerinden bu enerjilerin boşaltılmasıyla siyasal depremler üretmek İslam coğrafyasında ufalanmaların, dağılmaların zeminini oluşturmaktadır. Bu durum, bölge üzerinde hesap yapan büyük güçlerin bölgenin bereketli

topraklarını kendi çıkarları doğrultusunda kolayca sürmeleri anlamına geldiği görülmektedir. Şii-Sünni bloklaşmasının ürettiği gerilim ve şiddetin sonuçlarıyla da yetinilmeyerek, Sünni yapının da güçlü bir siyasal blok olmaması için ufanmasına çalışılmaktadır. Özellikle IŞİD, El-Nusra ve Boko Haram gibi terör örgütleri bu amacın maşalarıdır. Böylece devlet yapılarını fiilen işlemeyen devlet aygıtlarına dönüştürerek, ülkelerin çözümleri hedeflenmektedir. Irak, Suriye, Libya ve Yemen bu sürecin kurbanlarıdır. Bu durum bölgeyi daha fazla silahlandırıp, istikrarsızlaştırmanın iklimini oluşturmaktadır. Bu noktada bilhassa ortalıkta olmamaya özen gösteren aslında bölgedeki her taşın altında eli ve gölgesi olan bölge dışı güçlerin stratejik hedef ve hamleleri belirleyici niteliktedir. Tüm bunların zemininde İran'ın bundan sonra izleyeceği stratejik yol ve takınacağı tavır da aynı oranda belirleyici nitelikte olduğu görülmektedir (Hacısalıhoğlu,2015).

3.BÖLÜM

TÜRKİYE VE İRAN BÖLGESEL GÜÇ İLİŞKİLERİ

Avrupa Ortaklık Komisyonu (AOK)'na göre bölgesel güç, coğrafik olarak tanımlanmış bir bölgeye ait olan ve bu bölgeyi, ekonomik ile askeri açıdan etkileyen ve o bölgede, hegemonya işlevi görebilecek güce aynı zamanda güç kaynaklarının kullanımına istekli, Dünya ölçeğinde belli bir etkiye sahip ve komşu ülkeler tarafından bölgesel lider olarak tanınmış ve hatta kabullenilmiş bir ülke olmalıdır (Taş, 2012,3-4).

Bölgesel güç olmak, karşılıklı olarak diğer güç kategorilerinin dışında kalmak anlamına gelmemektedir. Güney Afrika, Mısır, İsrail, Türkiye, Güney Kore, Brezilya, Meksika ve Endonezya ülkeleri de sıkça bölgesel güç olarak tanımlanmaktadır. Bölgesel Güç'ün, farklı tanımlamalarından birisi de büyük veya küçük devlet kategorilerinden birine dâhil olmayan, bölgesel politikayı etkileyebilen daha önemlisi büyük devletlerden gelen zorlamalara dayanabilen, onlarla zaman zaman pazarlığa girişebilen ve hatta o günkü koşulları iyi değerlendirerek onların, kimi davranışlarını belli oranda etkileyebilen devlettir denmektedir. Bölgesel güç, belirli oranda ekonomik ve askeri güce ve koşullar uygun olduğu zaman küresel anlamda belirli oranda etkiye sahip olmasına rağmen bu etki durumunu, büyük devletlere fazla direnecek ve onlarla savaşılabilecek boyuta ulaştırmamaktır. Ayrıca bölgesel gücün veya diğer adıyla orta büyüklükte devletin sahip olduğu askeri gücü kullanmasının da koşulları bulunmaktadır. Bu kapasitesini, yaşadığı coğrafyadaki diğer etkin güçlerden ve hegemon güçten tamamen bağımsız bir biçimde kullanamamaktır. Orta Büyüklükte Devlet (OBD), Dünya'nın Jeostratejik bölgesinde, bölgedeki etkin veya hegemon gücün onaylamadığı bir eyleme giriştiği takdirde bundan zararlı çıkabilir ve bölgede blok dışına itilip tamamen etkisini kaybedebilmektedir. Alman Küresel ve Bölgesel Araştırmalar Enstitüsüne göre ise bir bölgesel güç mutlaka;

- a) Kendine ait kimliği ile tanımlanabilir bir bölgenin parçası olmalı,
- b) Bölgesel bir güç imajına sahip çıkmalı,

- c) Kendi ideolojik yapılanması kadar bölgenin coğrafik boyutunda kararlı etkisini göstermeli,
- d) Üst düzey askeri, ekonomi, demografi, politika ve ideoloji yetenekleri olmalı,
- e) Bölge ile bütünleşik olmalı,
- f) Bölgesel güvenliği yüksek önemde görmeli,
- g) Bölgedeki diğer kuvvetler tarafından ve özellikle diğer bölgelerdeki bölgesel güçlerce bir bölgesel güç olarak kabul edilmeli,
- h) Bölgesel ve küresel yapılarla bağlantılı olmalı (Conference, 2006,11-12)

Kendini bölgesel güç olarak niteleyen bir ülke uzun vadede “Büyük Güç” olma kapasitesine de sahip olduğu gibi bölgesel bir model olmayı da gerektirir. Böyle bir ülkenin diğer bölge ülkelerden birçok açıdan daha güçlü ve istikrarlı olduğu kadar coğrafyanın siyasetini etkileme ve belirleme yeteneğine de sahip olması gerekir (TUSAM, 2015,64).

3.1 Bölgesel Güç Parametreleri Açısından İran’ın Konumu

İran, coğrafi konum itibarıyla Avrasya’nın en kilit bölgelerinden birisinde bulunmaktadır. Bu nedenle İran, tarih boyunca bölgesel ve küresel ekonomik ve siyasi politikaların merkezinde olup Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney arasında bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle ülke, küresel hâkimiyet peşinde koşan güçlerin hedef tahtasında olmuştur. Yirminci yüzyılın başlarında İran’da tespit edilen petrol rezervlerinin zenginliği ve daha sonraları keşfedilen zengin doğalgaz rezervleri, İran’ın stratejik önemini daha da artırmaktadır. Kafkasya, Orta Asya, Güney Asya, Basra Körfezi ve Orta Doğu ile sınırı olan ve bu bölgelerle aynı anda ve kolaylıkla etkileşim sağlama imkânına sahip olan İran, Soğuk Savaş süresince ABD ve Sovyetler Birliği’nin, etkisi altına almak istediği bir ülke olmaktadır. Dünya düzeninin, yeniden şekillendiği yıllarda İran’ın karar ve eylemleri, bölgesel politikaların tespitinde ve uluslararası sistemin yapılanmasında etkileyici bir faktör olmaktadır. Devrimden sonra geçmişten gelen ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulunamaması, İran-İrak savaşı ve İran’ın dış Dünya’dan izolasyonu, dış politikada realist kanadı ortaya çıkarmış, Rafsancani dönemiyle birlikte pragmatist politikaların dış politikaya hâkim olduğu görülmektedir. Rafsancani hükümetinin ekonomiden

başlayarak önemli reformlara gittiği, Batılı ülkelerle işbirliği yaptığı, sosyal, kültürel alanlarda yenilikçi düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde ülkenin iç güvenliğini korumak adına dıştan gelecek tehditlere karşı bir yandan diplomasiyi kullanmaya çalışırken diğer taraftan silahlanmaya yönelmektedir. Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan İran, Dünya'nın ikinci petrol üreten ülkesi aynı zamanda, Hürmüz Boğazı gibi son derece stratejik bir konumda bulunan deniz yolunu kontrol ediyor olması da İran'ın bölgesel gücünü arttıran unsurlar arasında yer almaktadır. Genişliği yaklaşık 38 kilometre olan Hürmüz Boğazı, Ortadoğu petrolünün %40'ının geçişini sağlamaktadır. Hürmüz Boğazı'nın Güneydoğu'sunda, Umman Körfezi, Güney Batı'sında Basra Körfezi, Kuzey kıyılarında İran ve Güney kıyılarında Birleşik Arap Emirlikleri yer almaktadır. 2010-2011 kışından itibaren tüm bölgeyi saran siyasi şok dalgası, yetki ve ayrıcalıklarına odaklanan toplumsal kategorilerde ciddi kaygılar oluşturmaktadır. İran'ın potansiyel jeopolitik gücüyle rekabet eden Kahire ve Şam'ın etkisinin azalmasıyla harekete geçen ve Washington ile bağlarının zayıflamasından kaygılanan Suudi Arabistan, bölgesel düzenin başlıca gücü olarak kendini öne sürmekten vazgeçmemiştir. Katar'ı bu sıraya sokmak, Cumhurbaşkanı Abdülfettah el-Sisi'nin karşı devrimci Mısır'ına çok boyutlu destek, Lübnan ordusunun modernizasyonunun finansmanını ve Yemen'e karşı yürütülen kitlesel askeri operasyonlar bu perspektif içinde gerçekleştirilmektedir. Her vasıtayı kullanarak devrimci protesto dalgasını geriye döndürmek, bölgesel istikrarsızlık etkenlerini elden geldiğince azaltmak ve kendisine sadık devletleri güçlendirmek kısaca Arap Dünyası'nın ağırlık merkezi olmak, Suudi Arabistan'ın hedefidir. Yine de bu bölgesel düzenleme çabasına karşın Cezayir, Yemen ya da Irak gibi devletleri hatta Umman Sultanlığı'nın rekabet oyununda kendi farklılıklarını göstermektedir (Yılmaz, 2015,48).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin 5 daimi üyesi ve Almanya ile İran İslam Cumhuriyeti arasında imzalanan Çerçeve Antlaşması, Obama yönetiminin İran ile ilişkilerin normalleşmesi konusundaki iradesinin güçlü bir göstergesidir. Bu antlaşma, sadece İran'ın bölgesel ve uluslararası oyuna yeniden dâhil edilmesi değil Ortadoğu'nun anahtar devletlerinden biri olarak kendini göstermesi anlamına da gelmektedir. İran'ın coğrafi konumu, tarihi, nüfusu,

seçkinlerinin düzeyi, petrol ve doğalgaz zenginlikleri, gelecek yıllarda Suudi Arabistan ile doğrudan rekabete girecek bir devlet haline getirmektedir (Maloney, 2015,109).

3.1.1 Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası

İran'ın dış politikasının şekillenmesinde ve tehdit algılamasında güncel, tarihsel, bölgesel, küresel düzlemde politik, dini ve son yıllardaki nükleer faaliyetleri bağlamında teknolojik gelişmelerin etkisi büyüktür. İran'ın dış siyasetinin şekillenmesinde 1. ve 2. Dünya Savaşlarında yaşadığı Rus ve İngiliz işgallerinin izleri görülmektedir. Milliyetçi, devletçi ve bağımsızlıkçı bir söylemle iktidara gelen Başbakan Musaddık'ın 1953'te "Ajax Operasyonu" ile tarihe geçen darbeyle ABD ve İngiltere tarafından devrilmesi ve 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi de dış politikasının şekillenmesinde çok önemli etkiye sahip olduğu görülmektedir. İran'ın savunma ve güvenlik planlarında 3 temel hedef bulunmaktadır. Bunlar;

- a. Dışa bağımlılığı engellemek ve her alanda kendine yeten bir ülke konumuna getirmek,
- b. İran'ın caydırıcılık kapasitesini artırmak, askeri açıdan çeşitli tehditlerle başa çıkabilecek duruma getirmek,
- c. İran'ı değişen yeni stratejik ortama uygun olarak Ortadoğu ve Avrasya'da etkili, vazgeçilmez bir güç haline getirmektir.

İran, dış politikada radikal söylemiyle, ideolojik tutumuyla ve dini öne çıkarmasıyla bilinmektedir. ABD'nin koyduğu ambargo, İran'ı alternatifler aramaya ve Avrupa ve Asya'ya önem vermeye yöneltmiştir. İran, Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin Ortadoğu'ya işgaller yoluyla yerleşmesinden ve Rusya'nın ağırlığının azalmasından tedirgin olmaktadır. İran son yıllarda Rusya'nın Ortadoğu'da yeniden öne çıkmasını, bölge ülkeleriyle ilişkilerini memnuniyetle takip etmektedir. İran ve Rusya birbirlerini dış politikalarında desteklemektedirler. Rusya İran'ın nükleer programını desteklemektedir. Rusya, İran ve Suriye arasındaki stratejik ittifak ilişkisinden memnun olduğunu açıklamaktadır. İran da Suriye'nin Tarsus limanındaki Rus Deniz üssü ve savaş gemilerini, Suriye için olduğu gibi kendisi için de bir güvence olarak algılamaktadır. İran'ın dış politikasını şekillendiren ve ülkenin bölgesel güç olmasını sağlayan önemli unsurlardan biri enerji zenginliğidir. İran

Suudi Arabistan'dan sonra Dünya'nın 2. Büyük petrol üreticisidir. Rusya'nın ardından da dünyanın 2. Büyük doğalgaz rezervlerine sahip bir ülkedir. Petrolün ülke ihracatındaki payı %80'dir. Dünya petrol rezervlerinin %12'si ile %15'ine, doğalgaz rezervlerinin ise %17 ile %20'sine sahiptir. İran enerji ihracatında Hürmüz Boğazı'nın stratejik konumunu başarıyla kullanmaktadır. Ortadoğu'da petrolün %40'ını Hürmüz Boğazı'ndan geçen gemilerle dünya pazarlarına ulaştırmaktadır. Ancak, İran elindeki tüm kozlarına rağmen ve yürüttüğü nükleer faaliyetlere karşın, ileri teknoloji üretiminde ve kullanımında zayıf olması dışarı bağımlı bir ülke konumunda olduğunu göstermektedir. İran'ın bölgede bir rakibi, birde düşmanı vardır. Rakibi Türkiye, düşmanı İsrail'dir. İran ile Türkiye'nin tarihsel rekabetinin yanında, jeopolitik, stratejik, ekonomik, siyasal ve güncel rekabet ve uzlaşmazlık söz konusudur. ABD'ye ilişkin tutumlarında, Suriye politikalarında, Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ile ilişkilerinde iki ülke arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. İran yakın bölgeyle ilgilenmenin yanında dünya siyasetinde öne çıkan ülkelerle de ilişkiler geliştirmektedir. Almanya'dan Rusya'ya Çin'den Venezüella'ya, Hindistan'a dek geniş bir coğrafya da pek çok ülkenin İran ile ilişkilerini geliştirmesi, bölgesel güç olarak muhatap alması, İran'ın sadece jeopolitik konumla ve zengin doğal kaynaklarından kaynaklanmaktadır (Dostar,2012,2-5)

3.1.2 İran'ın Ekonomik Parametreleri

İran ekonomisi, içe dönük ve nispeten kapalı bir ekonomidir. İranlı karar mercileri, doğrudan yabancı yatırıma sıcak bakmamakta ve yüksek gümrük vergileri uygulamakta ayrıca tüm bankacılık ve ticaret işlemlerinde ve para akışında devletin dikkat çekici bir denetim mekanizması bulunmaktadır. Bankacılık sektörünün neredeyse %90'ını kapsayan 11 büyük ticari ve yatırım bankası devlet tarafından kurulmuştur ve faaliyetleri hükümet tarafından denetlenmektedir. İran'da Devletin vergi gelirleri oldukça azdır. Ticari alanda faaliyet gösteren kuruluşların yaklaşık %40'ı vergiden muaftır. Üstelik toplanan vergiler kamu gelirlerinin sadece % 25'ini, GSYH'nın ise % 6'sını oluşturmaktadır. Bununla birlikte işletmelere hammadde ve teçhizat, hane halkına özellikle temel gıda ve hizmetler (Petrol, Doğalgaz ve Elektrik) konularında mali destek sağlamaktadır. Nüfusunun neredeyse yarısı kırsal kesimde yaşayan İran'da, tarım sektörü GSYH'dan ancak %11 oranında pay

alabilmiştir. Bu duruma neden olarak toplam yüzölçümünün sadece %11'lik kısmının ekilebilir arazilerden oluşan İran'ın tarım ürünleri stokunun doğru yönetilememesi ve dağıtım teknolojilerinden faydalanılmaması nedeniyle üretimin %30'u, tarım alanlarını besleyecek su kaynaklarının doğru donanım ile yönlendirilememesi de %40 oranında bir kayba işaret etmektedir. Hükümetin sağladığı mali desteğe rağmen buğday, pirinç ve temel gıda maddelerinin ithal ediliyor oluşu ise tarım sektörünün bir başka ironisi olmaktadır. İran'ın; Ortadoğu'dan, Avrupa'ya Çin ve Japonya'ya petrol ihracatının gerçekleşmesini sağlayan Hürmüz Boğazı, İran'ın okyanuslara açıldığı tek çıkış noktasıdır (Amuzegar, 2013,55).

Bu durum, petrol taşımacılığı ve transit geçişlerin olması nedeniyle Boğaz'ın dolayısıyla İran'ın, stratejik önemini artırmaktadır. Bu özelliklerinin dışında Hürmüz Boğazı, günümüzde İran'ın elindeki bir tehdit aracı haline gelmiştir. Batılı ülkelerin İran'ın nükleer programına karşı duydukları güvensizlik karşısında İran, Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidini her zaman elinde bulundurmaktadır. İran'ın nükleer programı da kendisini bölgesel bir güç olarak göstermesinde önemli bir aşamadır. İslam Devrimi'nden sonra İran'ın nükleer programı tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Uluslararası politikada İran'ın nükleer silaha sahip bir ülke olarak yansıtılması, onun gücünün artmasına yol açmaktadır. İran'da rejimin karmaşık, İslami niteliği ve buna bağlı olarak Şii Jeopolitiğinin ana eksenini oluşturması bir yandan İran'ı, enerji siyaseti açısından önemli kılarken diğer yandan da kültürel olarak önemli bir merkez haline getirmektedir. Bölgesel ve küresel politikalarını, kültürel ve reel politik zemine oturtmaktadır (Özer, 2015,3).

3.1.3. İran'ın Dış Politika Parametreleri

İran'ın temel dış politika parametrelerini 'Tahakküme Karşı Çıkılması, Ezilenlerin Ezenlere Karşı Korunması, İslam'ın Savunuculuğu ve Rejim İhracı' oluşturmaktadır. Dış politikasının ideolojik rengini, siyasal İslam ve Anti-Emperyalist söylemle harmanlayan İran'ın devrimden günümüze küresel ölçekte, Batı ile bölgesel düzeyde Sünni Arap- Körfez Toplumu ve İsrail ile kutuplaştığı görülmektedir. Nitekim bu kutuplaşma açısından İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşlarında, Hürmüz Boğazı'nın ön plana çıkarılması ve 2006'da İsrail'in,

Lübnan'a saldırısında geleneksel monarşilerin Hizbullah'ı kınaması örnek olarak verilebilmektedir. Ortadoğu'da 2010 yılının sonlarında başlayan halk hareketlenmelerini, İran'ın "İslami Uyanış" olarak yorumlaması ve Suriye'de çıkmaza giren iç savaş açısından önemli bir ikincil aktör olması da İran'ın bölge siyasetine karşı algısını açıklar nitelikte olmaktadır.

İran'ın, küresel politikalarının temeli anti-emperyalist söyleme dayanmakla birlikte tarihsel arka planda bir takım dönüm noktaları yaşanmıştır. İmam Humeyni (1979-1989) döneminden aktarılan rejim ihracı ve radikal devrim söylemi, küresel ölçekte özellikle Rafsancani (1989-1997) ve Hatemi (1997-2005) döneminde ılımlı hale getirilmeye ve reforme edilmeye çalışılmış ancak, 11 Eylül sonrası ABD'nin güvenlik algısının "Küresel Terörizmle Mücadele" zeminine kaymasıyla Hatemi'nin "Medeniyet Uyumu" gibi söylemlerinin içi boşalmış ve İran dış politikasında radikalleşme süreci yaşanmıştır. Radikalleşme süreci, Ahmedinejat döneminde (2005-2013) yeni bir ivme kazanmış ve dönemin temel karakterini, neo-radikalizm oluşturmaktadır. Siyasal meşruiyet krizinin temeli, 2009 seçimleri ile ilgili olmakla beraber toplumsal refah ile de ilgili olmaktadır. Bu noktada özellikle, 2003 yılında başlayan ve günümüz uluslararası siyasetinin en önemli maddelerinden olan İran'ın, nükleer faaliyetleri ve buna karşı Batı'nın uluslararası yaptırımları etkili olmaktadır. Nitekim uluslararası yaptırımların yarattığı %40'lara varan enflasyon oranlarının dengelenmesinin gerekliliği ve Hamanei'in, Ahmedinejat döneminde görece kaybettiği meşruiyetini yeniden tahsis etme isteği İran açısından yeni bir dönemi gerekli kılmaktadır. Muhafazakârlar ve İmam Hamanei, Hasan Ruhani'nin seçilmesiyle başlayan ılımlaşma sürecini "Kahramanca Yumuşama Stratejisi" olarak tanımlamaktadırlar. Buna göre kahramanca yumuşama stratejisi bir yandan Batı'ya rağmen Batı ile ilişkilerin normalleşmesini amaçlamaktayken diğer yandan da İran'ın, bölgesel rolünü sıfır toplamlı oyundan kazan-kazan çözümlerine dönüştürmeyi hedeflemektedir (Umutcan, 2015,72-73).

3.1.4 İran'ın Nükleer Parametreleri

İran'ın nükleer programı tarihinin arka planına bakıldığında İran, nükleer programa ABD'nin desteğiyle başlamış, ilk araştırma reaktörünü 1967 yılında faaliyete geçirmiş ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'nı (NPT) 1968'de imzalamıştır. Tahran yönetimi, ABD ile nükleer enerji alanında sürdürdüğü işbirliği anlaşmasını 1979'daki devrimden sonra iptal etmiştir. 1995'te ise Rusya ile nükleer işbirliği konusunda anlaşmaya varmıştır. ABD yönetimi, nükleer programını geliştirerek sürdüren İran'a karşı 1999'da ambargo uygulamaya karar vermiştir. Tahran yönetimi 2004'de uranyum zenginleştirme faaliyetini askıya alacağını belirterek NPT'nin ek protokolünü uygulayacağına dair Batı ile anlaşmış olsa da daha sonra bu kararından vazgeçmiştir. İran'ın nükleer programının silahlanma amacı taşıdığı yönündeki şüpheler 2002'de artmaya başlamıştır. Bu süreçte İran'ın nükleer programı kapsamında 1984'ten beri sürdürmeye çalıştığı gizli faaliyetler ortaya çıkmaktadır. Almanya, İngiltere ve Fransa'nın girişimiyle başlayan görüşmelerde, 2005'ten itibaren uzlaşmaz bir tavır sergileyen Tahran yönetimi, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamaktadır. Bu dönemde İran'ın uluslararası toplum tarafından tehlikeli kabul edilmesi, Tahran yönetiminin nükleer programına hız vermesiyle belirgin hale gelmektedir. 2005'te Cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinejad, İran'ın nükleer santrallerini besleyecek zenginleştirilmiş uranyumu üretecek kapasitede olduğunu açıklamıştır. BM Güvenlik Konseyi, 2006'da uranyum geliştirmesine ve balistik füze yapmasına yarayacak materyallerin İran'a satılmasına yasak getirmiştir. ABD ve diğer Batılı ülkeler 2009'da İran'ın UAEK'dan habersiz olarak yer altında nükleer tesis inşa ettiğini açıklamıştır. Uluslararası baskının artması sonrasında İran yönetimi, nükleer tesislere denetçilerin girişine izin vermiştir. Mayıs 2010'da İran, nükleer programa ilişkin sorunların Türkiye ile Brezilya arabuluculuğuyla giderilmesi önerisini kabul etmiş, üç ülkenin görüşmelerinden çıkan 10 maddelik Tahran Bildirgesi Batı tarafından kabul görmemiştir. BM, Haziran 2010'da İran'a yönelik yeni askeri, ticari ve finansal yaptırımlar uygulamaya karar vermiştir. 2011 yılında İstanbul'da ve 2012'de Bağdat'ta İran ile P5+1 ülkeleri arasında yapılan müzakereler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2013'de UAEK yayımladığı raporunda İran'ın nükleer programında

büyük mesafe kat ettiğini, ancak henüz kırmızı çizgiyi aşacak durumda olmadığını açıklamıştır. Eylül 2013’de ABD Başkanı Barack Obama, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’ye bir mektup yollayarak işbirliği yapılması karşılığında ambargoları esnetebileceklerini belirtmiştir (Goldberg, 2015,8).

Ruhani de BM’de yaptığı konuşmada ılımlı bir dil kullanmış ve ABD ile 1979’dan bu yana ilk kez doğrudan görüşmelere başlamıştır. Nükleer Müzakere Süreci İran ile P5+1 ülkeleri arasında 24 Kasım 2013’te Cenevre’de geçici bir anlaşma imzalanmıştır. Nükleer programın kısıtlanması karşılığında yaptırımların gevşetilmesini öngören anlaşmaya göre Temmuz 2014’e kadar kapsamlı bir anlaşmaya ulaşılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda Şubat-Temmuz 2014 arasında gerçekleştirilen yedi türlü müzakereler sonucunda taraflar arasında önemli farklılıklar olduğu gerekçesiyle süreç dört ay uzatılmıştır. Ağustos-Kasım 2014 arasında dört ay boyunca yürütülen müzakerelerde ilerleme kaydedilmesine rağmen kapsamlı bir çözüme ulaşılamamış ve müzakereler yedi ay daha uzatılmıştır. Taraflar 2 Nisan 2015’te Lozan’da çerçeve uzlaşmaya varmış, İran ve P5+1 ülkeleri Tahran’ın nükleer programının en az 10 yıl süreyle sınırlandırılması karşılığında bu ülkeye yönelik ekonomik yaptırımların kaldırılması konusunda çerçeve anlaşması imzalamıştır. Nisan 2015’te varılan siyasi çerçeve anlaşmasının ardından, kapsamlı bir anlaşma metni için yürütülen müzakerelerde taraflar arasındaki anlaşmazlıklar giderilmiştir. Müzakerelerde, yaptırım ve denetim sorunu çözümü kilitleyen temel unsur olarak öne çıkmıştır. Yaptırımlar nedeniyle yaklaşık 150 milyar dolara ulaşan dondurulmuş varlıklarının serbest bırakılması hedefiyle masaya oturan İran, yaptırımların tamamen ve hemen kaldırılmasını ve bu adımın BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla garanti altına alınmasını talep etmiştir. P5+1 ülkeleri ise İran’ın barışçıl nükleer faaliyetler içerisinde olduğu kanıtlanıncaya kadar yaptırımların sürmesini ve bu kapsamda UAEK denetçilerinin onayını takiben kademeli olarak yaptırımların kaldırılmasını savunmuştur. Bu nedenle yaptırımların kaldırılması en az bir yıl zaman alacak ve eğer İran anlaşmayı ihlal ederse yaptırımlar yeniden uygulanacaktır. Yaptırımların karmaşıklığı nedeniyle hızlıca kaldırılması veya uygulanmasının kolay olmayacağı düşünülmektedir. BM’nin İran’a uyguladığı silah ambargosu, askeri tesislerin denetlenmesine izni verilmesi, İran’ın nükleer programının geçmişteki

askerî boyutunu açıklaması ve yaptırımların kaldırılma takvimi gibi konulardaki sorunlar aşıldıktan sonra 14 Temmuz 2015'te mutabakata varılmış ve kapsamlı bir anlaşma metni imzalanmıştır (BM, 2015,199).

İran ile P5+1 ülkeleri (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya) arasında yürütülen nükleer müzakerelerde anlaşmaya varılmıştır. 14 Temmuz 2015'te Viyana'da imzalanan nükleer anlaşma, 1979'daki İran Devrimi'nden bu yana Tahran yönetimi ile Batı arasında yakınlaşma yönünde atılmış en büyük adım olarak tarihe geçmektedir. İran'ın P5+1 ülkeleri ile nükleer anlaşmaya varması, bölgedeki güvenlik politikalarını değiştirme potansiyeli taşıyan stratejik bir adım olarak değerlendirilmektedir. Irak ve Suriye'de IŞİD'e karşı mücadelede Batı ile birlikte hareket eden İran, bölgesel gelişmeleri ve dinamikleri derinden etkileyecek bir anlaşmaya imza atmıştır. Anlaşma yalnızca Ortadoğu'da nükleer silahlanma tehlikesini azaltıcı yönüyle değil siyasi ve ekonomik işbirliği imkânlarını artırıcı yönüyle de dikkat çekmektedir. Küresel ve bölgesel etkilerinin yanı sıra anlaşmanın Türk dış politikası üzerine de önemli etkilerinin olacağı beklenmektedir. Türkiye'ye yeni ekonomik fırsatlar sunan nükleer anlaşma siyaseten daha zorlu rekabet koşullarını da beraberinde getirmektedir. Tahran yönetimi ile P5+1 ülkeleri arasında imzalanan anlaşma ile İran nükleer programının 10 yıl süreyle durdurulması planlanmaktadır. Anlaşmanın maddelerine bakıldığında tarafların zaman kazandığı, krizi önlemekten ziyade ertelediği görülmektedir. Geline aşamada Batı'nın başlangıçta benimsediği İran'ın nükleer programını geriletme amacının başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Nükleer anlaşma sonrasında İran'a uygulanan çeşitli yaptırımlar ve ambargoların kaldırılması beklenmektedir. Ancak BM'nin İran'a uyguladığı silah ambargosunun 5 yıl, füze yaptırımlarının ise 8 yıl daha kaldırılmayacağı açıklanmıştır. Uranyum zenginleştirmede kullanılacak santrifüj sayısını üçte iki oranında azaltmayı kabul eden Tahran yönetimi, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (UAEK) askeri üslere kontrollü girişine de izin vermektedir. İran, anlaşma şartlarını ihlal ederse yaptırımların 65 gün içinde tekrar başlatılması kararlaştırılmıştır (Hafezi vd. 2015,386).

Nükleer Anlaşmanın içeriği, imzalanan anlaşma metni ayrıntılı biçimde incelendiğinde bu anlaşmanın güvene dayalı değil denetime dayalı bir uzlaşma olduğu görülmektedir. İran'ın çalışmalarının bilim, teknoloji ve enerji alanlarında sınırlı kalmasını talep eden Batılı ülkeler, anlaşma neticesinde İran'ın nükleer programını daha yakından denetleme imkânına sahip olmaktadır. Anlaşma, İran'ın nükleer tesislerin denetimine ilişkin verdiği sözlere uymaması halinde askıya alınacak şekilde tasarlanmıştır. Anlaşmaya göre Birleşmiş Milletler müfettişlerinin haklı gerekçeler göstermek koşuluyla İran'daki askeri tesislere girmesi konusunda uzlaşmıştır. Ortak Kapsamlı Eylem Planı (OKEP) olarak adlandırılan koşullara göre İran, gelecek 10 yıl boyunca nükleer programı kapsamındaki Ar-Ge çalışmalarına devam edebilecek, ancak 15 yıl boyunca elindeki uranyumu kritik seviye olan yüzde 3,67'nin üzerinde zenginleştiremeyecektir. Batılı kaynaklara göre anlaşma doğrultusunda, İran'ın çalışır durumdaki santrifüj sayısı 10 yıllığına üçte iki oranında azalarak 6 bin civarına inecektir. Ancak bunların sadece 5 bini zenginleştirme işleminde kullanılabilir. Zenginleştirme işleminde sadece düşük verimli eski nesil santrifüjlerin kullanılması kararlaştırılmıştır. Santrifüjlerle ilgili araştırmaların da denetime tabi tutulması konusunda mutabakata varılmıştır. Anlaşma kapsamında İran'ın gelecek 15 yıl boyunca yeni uranyum zenginleştirme tesisi ya da ağır su reaktörü inşa edemeyeceği ve bu süreci UAEK'nın denetleyeceği açıklanmıştır. Fordo nükleer tesisinde, santrifüj ve fisil madde bulunduramayacak olan İran bilimsel deney yapabilecek ve Arak ağır su reaktörü UAEK denetçileri nezaretinde hafif su reaktörüne çevrilecektir. İran nükleer altyapısını muhafaza edebilecektir. Savunma Sanayi konusunda, ithalat ve ihracata ilişkin belli alanlara odaklı imkânlar sağlanacak, savunma alanındaki sınırlamalar 5 yıl sonra tamamen kaldırılacaktır. İran'ın, kilit öneme sahip gelişmiş IR-4, IR-5, IR-6 ve IR-8 santrifüjleri üzerindeki araştırma-geliştirme faaliyetleri devam edecek, ürettiği zenginleştirilmiş uranyum ve ağır su gibi nükleer maddelerle Dünya pazarlarına girecek, bu alandaki 35 yıllık sınırlamalar, satın alınması yasak olan maddelerin üzerindeki baskılar, İranlı öğrencilerin, nükleer enerji alanında eğitim almasını, İran'a yolcu uçağı ve bu uçaklara ait yedek parçaların satışını engelleyen yaptırımların engellenmesi ve tamamen kaldırılması konusunda fikir birliği sağlanmıştır. Anlaşma kapsamında son yıllarda uygulanan yaptırımlar çerçevesinde İran'ın bloke edilen mal varlıkları da

serbest bırakılacaktır. İran merkez bankası, deniz işletmeciliği, İran milli petrol şirketi, tanker taşımacılığı ve bu sektördeki şirketler, İran hava yolları ve diğer kurumlar, bankalar ve kuruluşlar yaptırım kapsamından çıkarılacaktır. Nükleer silah yapımı için uygun olan uranyum zenginleştirme kapasitesini kaybedecek olan İran, nükleer reaktörleri için yakıt üretme kabiliyetini ise koruyacaktır. Tahran'ın, elindeki uranyumu yaklaşık %20 oranında zenginleştirebildiği tahmin edilmektedir. Bu oranın da, nükleer silah yapmak için yeterli olduğu bilinmektedir. Atom bombası teknolojisinde bombanın ağırlığı, nükleer patlamadaki etki oranıyla ters orantılıdır. Diğer bir deyişle, %20 derecesinde saflığa ulaştırılmış uranyum yüklü bir bombanın yeterince etkili olabilmesi için çok büyük olması gerekmektedir. Anlaşmaya göre, İran'ın %20 zenginleştirilmiş uranyum stokunun yarısı %5 saflık düzeyine düşürülürken diğer yarısı da uranyum dioksite dönüştürülerek ülkedeki nükleer reaktörlere yakıt üretilmesi sağlanacaktır. %5 saflığa indirgenmiş uranyum stoku da, elementin gaz hali olan uranyum hegzafloorürden (UF₆) katı form olan uranyum dioksite (UO₂) dönüştürülecektir (Goldberg, 2015,9).

Bu stokun tekrar gaz haline dönüştürülmesine ise izin verilmeyecektir. Gaz haldeki UF₆ santrifüje sokulup zenginleştirilerek silah olarak kullanılacak saflığa eriştirilebilmektedir. Diğer formlarda santrifüje konması halinde ise UF₆ santrifüjde bulunan minik silindir deliklerini tıkayabilmektedir. UO₂ ise daha az tehlikeli olan siyah kristal bir tozdur. Her iki madde de nükleer reaktörde yakıt üretimi için kullanılmaktadır ancak sadece UF₆'nın gaz formu silah olarak kullanılacak saflığa eriştirilebilmektedir. Batılı kaynaklara göre İran toplamda 19 bin olan santrifüj sayısının üçte birini elinde tutacaktır. Önümüzdeki 15 yıl boyunca, kalan santrifüjleri sadece uranyumu 3,67 seviyesine kadar zenginleştirmek için kullanabilecektir. Bu sayede nükleer reaktörleri için yeterli yakıtı üretebilecek olan Tahran hükümetinin nükleer silah yapmasının ise önüne geçilebilecektir. Yeni üretilmiş olan zenginleştirilmiş uranyum, katı bir forma sahip olan ve kullanıldığında santrifüj silindirlerinin deliklerini tıkayan UO₂'ye dönüştürülecektir. UAEK, İran'ın 9 tona kadar %5 oranında zenginleştirilmiş uranyum gazının bulunduğunu ve buna ek olarak da 151 kilo %5 oranında zenginleştirilmiş uranyum oksitinin bulunduğunu tahmin etmektedir. Nükleer anlaşma, Tahran'ın uranyum zenginleştirme çabalarına

devam etmesine veya yeni bir tesis inşa ederek uranyumu gaz formuna dönüştürmesine izin vermemektedir (Fisher, 2015,2).

3.1.5 İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye'nin Tavrı

Bölgesel güç mücadelesinde bulunan İran ve Türkiye'nin bölgede egemen bir güç olmasını ABD istememektedir. Bu bölgesel mücadelesinde İran'ın nükleer programı ile ilgili politikaları önemli yer tutmaktadır. İran'a göre rejimin bekasının sırrı güç sahibi olmaktan geçmektedir. Gücün caydırıcılığı güvenilirdir. Bu nedenle küresel ve bölgesel dengeler içinde İran yeni dönemde kendi gücünü hissettirmeye çalışmaktadır ve elindeki en önemli koz nükleer gücüdür. İran tüm dünyada hatırı sayılır bir güç haline gelmektedir. Bu da İran'ın batılı güçler tarafından tehdit olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Nükleer kriz, sadece ABD ve İran arasında bir sorun olarak kalmayıp çok sayıda aktörün dâhil olduğu küresel bir sorun haline dönüşmektedir. İran'ın komşularına baktığımız zaman birçoğunun nükleer silaha sahip olduğu görülmektedir. BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri Rusya, Çin yanı sıra İran'ın komşularından olan Pakistan ve Hindistan'ın da nükleer silaha sahip olduğu bilinmektedir. Afganistan ve Irak'ı işgal ederek İran'ın yanı başına yerleşen ABD ve onun daimi müttefiki İngiltere'nin nükleer silahlara çok uzun zamandır sahip olduğu bilinmektedir. Türkiye, nükleer silahlar konusundaki bu vb. gelişmelerden en çok etkilenecek ülkelerden biri olmaktadır. Yüzyıllardır süren inişli çıkışlı Türk-İran ilişkilerinde geline nokta sağlanan dengenin yeniden bozulması anlamını taşıyabilecek hususların başında İran'ın nükleer edinimi sayılabilmektedir. Nükleer politikaların İran'ın Türkiye'ye karşı tavrını ve bölge siyasetini değiştireceğinin farkında olan Türkiye, 2000 yılında rafa kaldırdığı nükleer programını tekrar gündemine getirmiştir ve nükleer faaliyetlerinin devam ettirilmesi doğrultusunda çeşitli girişimlerde bulunmaya devam etmektedir. Esasında gerekliliği üzerinde durulması gereken nokta, nükleer enerji ile silahlanma yaklaşımlarının kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasıdır. Çünkü Türkiye, bölgedeki nükleer zenginleştirmenin silahlanmaya dönüşmesinden çekinmektedir. Bundan dolayı arabuluculuk sürecine girerek bölge güvenliğini arttırmak istemektedir. Türkiye'nin nükleer konusundaki tavrı, İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlarla devam

ettirmesi ve bu durumun garanti altına alınması için İran'ın uluslararası toplum ve kurumlarla şeffaf bir ilişki geliştirmesi yönündedir. Türkiye'de hakim olan düşünce, İran'ın nükleer edinimine yönelik bir müdahalenin muhtemel sonuçlarının bölgede çatışma ve istikrarsızlığı arttıracığı, bu nedenle nükleer edinim sorununun diplomatik kanallarla çözülebileceğidir. Türkiye, bu soruna kolaylaştırıcı rol oynayarak İran'ı sorumlu davranma yönünde ikna etmeye çalışmakta ve uluslararası toplumun da İran'ın realitelerine göre davranması için çaba harcamaktadır (Tükel,2009,3-4).

3.1.6 Nükleer Anlaşmanın Küresel Bölgesel ve Türkiye Yansımaları

Viyana'da imzalanan anlaşma ABD, İran, Fransa ve Rusya tarafından olumlu görülmüş, ABD tarafından Batı ile İran arasındaki normalleşmenin önünü açacak tarihi bir adım olarak nitelendirilmiştir. Ancak anlaşma sonrasında Suriye ve Irak'taki dengelerin Batı'nın istediği yönde değişmesini ve İran'ın bölgede izlediği saldırgan politikalarından vazgeçmesini beklemek gerçekçi görülmemektedir. Batılı ülkeler İran'ın nükleer anlaşmadan sonra Ortadoğu politikasını esneteceğini, Irak ile Suriye'de Tahran yönetimiyle ortak hareket etmenin kolaylaşabileceğini beklemektedir. Fakat İran'ın, Körfez ülkelerinin ortak bir Arap Gücü oluşturmayı tartıştığı, Suudi Arabistan'ın Yemen'e müdahale ettiği bir ortamda geri adım atmayacağı ve nükleer anlaşmayı etki alanını genişletmek için kullanacağı düşünülmektedir. Irak, Suriye ve Yemen'de devam eden iç çatışmalara doğrudan veya dolaylı müdahil olan İran'ın örgütlediği Şii milislere siyasi, askeri ve finansal destek vermeyi sürdüreceği tahmin edilmektedir. Irak ve Suriye'de IŞİD'e karşı İran'la daha fazla işbirliği yapmayı planlayan Batılı ülkelerin Tahran yönetiminden aradığı desteği bulması ihtimalinin düşük olduğu değerlendirilmektedir. IŞİD'e karşı, Şii milisleri destekleme politikası izleyen İran, merkezi Bağdat yönetiminin zayıflamasına neden olmaktadır. İran'ın, Suriye'deki rejim yanlısı politikasını da sürdürmesi beklenmektedir. Ekonomik yaptırımlardan kurtulan İran, Suriye'deki rejime desteğini artırabilmektedir (Maloney, 2015,111).

Nükleer anlaşma sonrasında Rusya'nın petrol, enerji, Suriye iç savaşı, Hazar Denizi gibi bölgesel güvenlik ve stratejik nedenlerle İran'la yakınlaşmaya devam edeceği beklenmektedir. Netanyahu iktidarı ise İsrail'in varlığına yönelik bir tehdit olarak nitelediği bu anlaşmaya karşı çıkmaktadır. Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri de İran'ın, Ortadoğu'da nüfus alanını daha da genişletmesinden endişe etmektedir. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, İran'ın Suriye'de Esad rejimine, Lübnan'da Hizbullah'a, Irak'ta Şii milislere ve Yemen'de Husilere bundan sonra daha fazla destek vererek bölgede genişleme çabalarını artırmasından kaygı duymaktadır. Ancak ABD yönetimi, bu kaygıların aksine Camp David Zirvesi'nde Körfez'deki bölgesel müttefiklerine İran ile yakınlaşmanın Şii yayılcılığını artırmayacağı garantisini vermektedir. Anlaşmanın kısa, orta ve uzun vadede ekonomik fırsatları beraberinde getirmesi beklenmektedir. İran ile yapılan nükleer anlaşma, Dünya'daki son büyük pazarın açılması anlamına gelmektedir. İran, büyük yatırımcıların henüz girmediği son büyük ekonomi olarak dikkat çekmektedir (Keneş, 2012,184).

Tahran yönetimi, yurt dışındaki bankalarda bulunan parasının serbest bırakılmasını, dış ticarete bankalar arası döviz transferine imkân veren Societyfor Worldwide Interbank Financial Telecommunicatio (SWIFT) sistemine yeniden katılmayı, petrol ve doğalgaz satarak ekonomisini güçlendirmeyi planlamaktadır. Tahran, ayrıca petrol sektöründe katma değeri yüksek ürünlere geçerek petrol ihracatına bağımlılığı en aza indirmeyi düşünmektedir. Şu ana kadar kurumsal yatırımcılara kapalı olan İran pazarı da potansiyeli itibariyle yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Yaptırımların kaldırılmasıyla Tahran Borsası'nın 2016 başında yatırımcılara açılması beklenmektedir. İlk yıl sermaye girişlerinin 1 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir. Gelecekte İran'ın petrolden çok doğalgaz sektöründe büyüyeceği tahmin edilmektedir. Bundan dolayı doğalgaz sektörü ile yakından ilgili olan çelik, alüminyum ve petrokimya sektörü geliştirecektir. Petrol ve doğalgaz satışlarının serbestleşmesiyle İran ekonomisinin yıllık yüzde 8 büyümesi beklenmektedir. Anlaşmanın küresel enerji piyasaları açısından da önemli sonuçları olacağı değerlendirilmektedir. Nitekim anlaşmanın imzalandığı 14 Temmuz günü, petrolünün varil fiyatı yaklaşık 1 dolarlık düşüşle 57 dolardan, 56 dolara gerilemiştir.

Anlaşmanın ardından petrol fiyatlarının düşmesinden ilk olarak havayolu ve taşımacılık şirketleri faydalanacaktır. Bu durumun turizm sektörü gelişmiş olan ülkeleri olumlu yönde etkileyeceği tahmin edilmektedir. Yaptırımlar kalkınca yabancı yatırımcılar için İran'da yeni iş imkânları doğacaktır. Yaptırımların kalkması, İran'ın petrol ve doğal gaz üretim kapasitesini artırmasını sağlayacaktır. İran'ın 2020 yılına kadar ABD, AB, Rusya ve Çin'den sonraki en büyük gaz piyasası olması beklenmektedir. Resmi rakamlara göre petrol üretim kapasite sinin düşmemesi için İran'da, 2020'ye kadar 130-145 milyar dolar arası tutarda yatırım yapılması yeni iş imkanları sağlanması beklenmektedir (Ünal, 2015,146).

Nükleer anlaşmanın Türkiye'ye etkileri ise İran'ın, nükleer programını 2002'den itibaren yakından takip eden Türkiye, nükleer müzakereleri etkileme yönünde önemli girişimlerde bulunmuştur. Türkiye ve Brezilya, 2010'da barışçıl nükleer programa sahip olması amacıyla İran'ı ikna etmeye çalışmış ancak bu anlaşma P5+1 ülkeleri tarafından kabul edilmemiştir. İran ve P5+1 ülkeleri arasında imzalanan yeni anlaşma Türkiye'deki karar mercileri tarafından genel olarak olumlu karşılanmış ve Ankara'nın Ortadoğu'da nükleer silahlanma yarışına karşı olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin nükleer anlaşmaya yaklaşımını güvenlik, ekonomi ve siyasi başlıklar altında değerlendirmek mümkündür. Türkiye'yi, güvenlik noktasında ilgilendiren en önemli sorun İran'ın nükleer silah üretmesi halinde Ortadoğu'da silahlanma yarışının başlaması ihtimalidir. Tahran yönetiminin, ulaştığı uranyum zenginleştirme düzeyini Dünya'ya kabul ettiren Hindistan'ın nükleer silaha sahip olma sürecini takip ettiği gözlenmektedir. Anlaşma neticesinde tartışmalı nükleer programına küresel meşruiyet kazandıran Tahran yönetiminin gelecekte nükleer savaş başlıklarına sahip olması, Türkiye-İran arasındaki güç dengesini belirgin biçimde İran lehine değiştirebilmektedir. Radar sistemleri, Malatya-Kürecik'te konuşlu olan füze kalkanının Türkiye'yi, bu tehdide karşı hangi ölçüde koruyabileceği ve NATO'nun caydırıcılığının ne derece etkili olabileceği belirsizliğini korumaktadır. Suriye'de devam eden iç savaş sırasında Türkiye'nin milli güvenlik kaygılarıyla ilgili bazı Batılı müttefiklerin kayıtsızlığı dikkate alındığında ittifakın caydırıcılığı ile ilgili soru işaretleri bulunmaktadır. Bu kapsamda

özellikle Türkiye'nin, Batılı müttefiklerinin Suriye'de PYD'ye müzahir tutumu endişe verici olmaktadır (Karagöl, 2015,248).

Türkiye açısından nükleer anlaşmanın ekonomik boyutu incelendiğinde İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılması önemli fırsatları ve riskleri beraberinde getirmektedir. Yaptırımların kaldırılmasının Türkiye-İran arasındaki ticaret hacminin artmasına, altın ve enerji piyasalarında fiyatların düşmesine ve İran doğalgazının Avrupa'ya transferinde Türkiye'nin enerji merkezi olmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ambargoların kalkması ile İran'ın 250 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmi oluşturacağı ve Türkiye'nin de bu ticaretten en az %10 pay alacağı beklenmektedir. Altın ticaretindeki kısıtlamaların kalkması, Türkiye'nin petrol ve doğalgaz ticaretini kolaylaştırabilir. Gıda, ilaç, tıbbi malzeme ve otomotiv yedek parçaları başta olmak üzere yaptırımların kaldırıldığı alanlarda yeni fırsatların doğacağı ve Türk şirketlerinin de bu durumdan faydalanacağı değerlendirilmektedir. Ancak diğer taraftan yabancı yatırımcıların ucuz işgücü ve cazip yatırım teşviklerinin bulunduğu İran'a yönelmesi Türkiye'yi ekonomik açıdan olumsuz etkileyebilir. Nükleer anlaşma sonrasında İran'ın Batı ile yakınlaşması ve küresel platformda öne çıkması, Türkiye'nin Ortadoğu'daki etki alanının daralmaya devam etmesine yol açabilir. Ortadoğu'da yakın gelecekte ABD, Rusya ve Çin'le birlikte hareket eden bir İran karşısında Türkiye'nin konumu zayıflayabilir. Yaptırımlardan kurtulan İran'ın, desteklediği Şii milisler üzerinden bölgedeki etkinliğini artırmayı sürdürmesi Türkiye'nin Suriye, Irak ve Yemen'deki hareket seçeneklerini sınırlandırabilir (Karahana,2015,37).

3.2 Bölgesel Güç Tartışmalarında Araftaki Türkiye

Türkiye'nin, Ortadoğu'ya yönelik üstlenmeye çalıştığı merkez ülke ya da düzen kurucu aktör rolü bölgesel güç tartışmalarında 'Arafta' bir ülke konumunda olduğunu göstermektedir. Sahip olduğu maddi güç unsurları dikkate alındığında Türkiye, bölgesindeki dengeleri etkileyebilecek ve bölgesel stratejilerde, dikkate alınması gereken ölçekte bir ülkedir. Maddi güç unsurlarının derinliği ve maddi olmayan güç unsurları 'Bilgi Yapısını Kontrol Kabiliyeti, Gündem Belirleme Gücü, Rol Algısı ve Bölgesel Kabul' açısından ise henüz Türkiye, "Düzen Kurucu Aktör"

ya da “Merkez Ülke ya da Bölgesel Liderlik” konumunda değildir. Türkiye, ‘Bölgesel Güç’ arzusunu temellendirmek yönünde kapasite artırımına ağırlık vermek zorundadır (Akgün ve Gündoğar, 2014,12).

Türk dış politikasının Ortadoğu’ya yönelik üstlenmeye çalıştığı ‘merkez ülke’ ya da ‘düzen kurucu aktör’ rolü ve ‘bölgesel güç’ konularında kullanılan değişkenler operasyon alize edilerek üç temel sonuca varıldığı görülmektedir. Birincisi, Türkiye’nin gücünü ölçebilmek adına, Türkçe uluslararası ilişkiler ve Türk dış politikası literatürü, kantitatif yöntemlerden yararlanamamaktadır. Herhangi bir teorik/kavramsal çerçeveye göndermede bulunmayan ve buna bağlı olarak uygun metodolojiyi kullanmayan Türk dış politikasına ilişkin değişik çalışmalar, daha sonra aynı konuda çalışan araştırmacılara maddi içerik sağlasa da metot eksikliğinden dolayı bilimsel bilgi üretimi açısından asıl gerekli olan test edilebilir, tekrarlanabilir ve yanlışlanabilir bilgiyi sunmamaktadır. Bu eksikliğin doğal sonucu olarak genelde Türk uluslararası ilişkiler disiplininin, özelde Türk dış politikasının aynı anda hem her şey hem de hiçbir şey olmaya başladığı görülmektedir. İkincisi, Türk dış politikasında önemli konu kapasite artırımındır. Türkiye nüfusuna paralel bir nüfuz oluşturmada olumlu gelişmelere rağmen zaaflarının olduğu görülmektedir. Türkiye bu açıdan beklenti – kapasite açığından mustarip bir ülke konumunda bulunmaktadır. Türkiye’nin politik ekonomi yapısı, dış ticaret kompozisyonu ve doğrudan yatırım performansında, önemli artışa rağmen, derinlik kalite ve sürdürülebilirlik sorunu bulunmaktadır. Bu konuda hızla iyileştirilmelerde gidilmesi gerekmektedir. Türkiye dış politikasında politik ekonomisine ilişkin kapsamlı bir yol haritasının hazırlanması, önem derecesine göre stratejik sıklet merkezlerinin belirlenmesi ve devlet-sivil toplum iş birliğinde uygulamaya konması gerekmektedir. Üçüncü olarak, Türkiye’nin bölgeye yönelik politikalarının nasıl sonuç verdiğine ilişkin etki analizleri yapılması ve bölge halkının ne düşündüğüne dair arz eden sistematik analizlerin oluşturulması gerekmektedir. Türk dış politikası uzmanlarının politik ekonomi gibi yan disiplinlerden ve kantitatif analizlerden yararlanması gerekmektedir. Türkiye diplomatik kapasitesini ölçerken, Ortadoğu coğrafyasındaki gelişmeleri yakından takip edebilmesi, yerel unsurlarla aracı olmadan diyalog kurabilmesi ve karşılıklı bilgi alışverişini düzenleyen bilgi kanallarını kontrol

edebilmesi için bölge dillerini bilen diplomatların hem bölge uzmanlarından hem de sivil toplum temsilcilerinden konuya ilişkin kapasite artırımına gitmesi gerekmektedir. Türkiye bölgesel güç tartışmalarında arafta bir ülke konumundadır. Sahip olduğu güç unsurları dikkate alındığında Türkiye, bölgesindeki dengeleri etkileyebilecek ve bölgesel stratejilerde dikkate alınması gereken büyük ölçekte bir ülkedir. Ancak, Türkiye'nin maddi güç unsurlarının derinliği ve maddi olmayan güç unsurları, bilgi yapısını kontrol kabiliyeti, gündem belirleme gücü, rol algısı ve bölgesel kabulü açısından henüz bölgesel liderlik konumunda olmadığı görülmektedir. Türk dış politikasında kapasite artırımına odaklanması gerekmektedir (Dinçer, Kutlay 2012,37-39).

Türkiye'nin aynı zamanda NATO üyesi, Avrupa Konseyi kurucu üyesi ve AB ile müzakere eden aday ülke olması da Ortadoğu coğrafyasında kendisine biçtiği özgün rol tanımına esas teşkil etmektedir. Türkiye'nin, Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında hangi değerleri projekte ettiği ve nasıl bir rol tanımı içinde olduğu yeterince net olmamaktadır. Sonuç olarak ortaya çıkmaktadır ki Türkiye, bölgesel güç tartışmalarında arafta bir ülke konumundadır ve sahip olduğu maddi güç unsurları dikkate alındığında Türkiye, bölgesindeki dengeleri etkileyebilecek ve bölgesel stratejilerde dikkate alınması gereken ölçekte bir ülke olduğunu göstermektedir (Ünal, 2015,89).

3.3 Bölgesel Güç Parametreleri Açısından Türkiye'nin Konumu ve İran Yansımaları

Türkiye, bölgedeki diğer ülkelere göre daha farklı bir pozisyonda bulunan ve İran gibi geçmişte önemli imparatorluk kültürüne sahip olan bir ülke konumundadır. Geçmişte Ortadoğu'daki toprakların bir kısmında egemen olması bu bölgeyi tanımlamasında etkili bir faktördür. Türkiye nüfusunun yüzde 98'ini Müslümanlar ve bu nüfusun da büyük bir bölümünü Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. Türkiye, demokratik bir ülkedir ancak bu özelliğiyle bölgede model olma isteği onun önemli bir bölgesel güç olması için yeterli gözükmemektedir. Türkiye'nin, kendi içinde etnik ve siyasi problemler yaşaması onu bölgedeki etkisinden zaman zaman uzaklaştırmaktadır (Okur, 2015,83).

Türkiye, son yıllarda bölgesel hırslarını güçlü bir şekilde ifade eden aynı zamanda sınırlarını hatta çelişkilerini de gösteren bir ülke olmaktadır. Bölgesel lider, konumunda değildir ancak bu durum Türkiye'nin yalıtılmış olduğu anlamına da gelmemektedir. Farklı karşıt çıkarların, kesişimin de bulunma kapasitesi bu ülkenin gücünü ve potansiyel cazibe kapasitesini de oluşturmaktadır. Enerji, hem enerjiye sahip olan ülkeler hem de enerjiye ihtiyaç duyan ülkeler açısından fırsatlar ve risklerin kol kola olduğu bir alan olmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik büyüme sürecini pozitif seyirde devam ettirmek için enerji talebi artarken Rusya, İran, Irak ve Azerbaycan gibi enerji kaynakları açısından zengin olan ülkeler de enerjiden sağladıkları gelirlerin sürekliliğini garanti altına almak istemektedirler. Ülkeler arasındaki siyasi fikir ayrılıkları ülkelerin ekonomik işbirliğine söz konusu enerji olunca çok fazla yansımamaktadır. Ancak Rusya'nın sahip olduğu enerji gücüne fazlasıyla güvenerek Ukrayna ve Suriye'de attığı adımlar, enerji anlaşmalarının üzerine siyasi hesapların gölgesini düşürmektedir (Yıldız, 2015,26).

Rusya'nın, Suriye'ye müdahil olma hatta orada aktör olma isteği sahip olduğu enerji havzasını Suriye'de, üstünlük kurarak genişletmektir. Diğer yandan, Türkiye geçmişte, Rusya ile yürüttüğü başta enerji olmak üzere ekonomik ilişkilerine, konjonktürel sorunların yön vermesine izin vermemektedir. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi(TANAP) gibi büyük bir enerji projesinde başlıca aktörlerden biri olan nükleer santrale ilk kez bu kadar yakınlaşan ve Enerji Borsası'nı kuran, İran ve Türkmenistan'ın Güney Gaz Koridoruna dâhil olma çabasıyla adım adım enerji merkezi olma yolunda ilerleyen Türkiye, enerji politikalarındaki kararlılığını devam ettirmektedir. Aksi bir durumda ise Türkiye'nin, yürüttüğü enerji politikalarında konjonktürel bir değişim yakın bir gelecekte daha büyük riskleri beraberinde getirebilecektir. İran'dan gelecek gazın Avrupa'ya ulaştırılmasında Türkiye kilit roldedir aynı zamanda bölgede önemli bir ülkedir. Bu açılardan bakıldığında İran, Türkiye ile ilişkilerini uyumlu tutmak istemektedir (Karagöl, 2015,111).

3.3.1 Türkiye'nin Diplomatik Güç Parametreleri

Türkiye, pek çok uzmana göre neyin nasıl yapılacağını dikte eden değil bunu sadece yaşayan bir aktör olarak bölge halklarının teveccühünü kazanmış bir ülke olmaktadır. Türkiye'nin, Ortadoğu'daki etkinliğini ölçmek üzere ilk incelenmesi gereken parametre diplomatik güç unsurlarıdır. Diplomatik kapasite açısından Türkiye'nin ilgilendiği coğrafyanın genişliğine kıyasla sahip olduğu altyapı, “Düzen Kurmak” veya “Yerleşik Düzeni Devam Ettirmek” amacındaki diğer aktörlere kıyasla oldukça yetersizdir (Karahana, 2015,89).

Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkinliğini belirleyen parametre diplomatik güç unsurlarıdır. Dış politikanın lojistik altyapısı Dışişleri Bakanlığı tarafından sağlanmaktadır. Dışişleri Bakanlığı'nın kapasitesi ve Dışişleri personelinin yeterliliği dış politika hamlelerinde sonuç vermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Türkiye'nin diplomatik gücünü ölçmek için ilk olarak Dışişleri Bakanlığı'nın maddi altyapısı, mukayeseli verileri inceleyecek personel gücü ve Dışişleri Bakanlığı'nın beşeri sermayesi olmaktadır. Ortadoğu Bölgesi yeni dönemde Türk dış politikasında bir sıklet merkezi haline geldiği görülmektedir. Türkiye Ortadoğu'da bölgesel güç olmak hedefiyle dış politika stratejisini kurgulamaktadır. Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu'ya yönelik kapasitesini belirlemek lojistik açıdan bir zorunluluk halini almaktadır. Türkiye diplomatik kapasitesi açısından ilgilendiği coğrafyanın genişliğine kıyasla sahip olduğu altyapısı, ‘düzen kurmak’ veya ‘yerleşik düzeni devam ettirmek’ amacındaki diğer aktörlere kıyasla yetersiz olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu coğrafyasına ilişkin verileri ise genele göre daha sorunlu gözükmektedir. Türkiye, hem diplomat sayısındaki yetersizlik nedeniyle coğrafyayı kapsayamamakta hem de dil bilgisi eksikliğinden dolayı yerel bilgi kanallarına nüfuz edememektedir. Türkiye'nin diplomatik misyonlarının buldukları ülkelerin halkı ile daha yakın ve sıcak ilişkiler içerisinde olması gerekmektedir. Değişken dış politika felsefesi halk ile kaynaşmayı önermektedir (Dinçer, Kutlay 2012,15-19).

3.3.2 Türkiye'nin Ekonomik ve Yumuşak Güç Parametreleri

Türkiye'nin Ortadoğu'da artan etkinliği ve "Bölgesel Güç" potansiyeline ilişkin bir diğer parametre ise ekonomik güçtür. Ekonomik dinamizm, Türkiye'nin, Ortadoğu halkları açısından aynı zamanda bir cazibe merkezi haline gelmesine katkı sağlamıştır. Türkiye, 2015 sonu itibarıyla bölgenin ikinci en büyük nüfusuna sahip ülke olmasının yanında en büyük ekonomiye sahip Ortadoğu ülkesi konumundadır. Yumuşak güç kavramı ilkeleri kültür, politik değerler ve dış politika sütunlarında uyguladıkları ve diğer aktörlerin bu uygulamaları nasıl algıladıkları ile ilgilidir. Birçok uzmana göre Türkiye'nin farkı, 'Demokrasiye karşı, İslam' tezini işleyen oryantalist perspektiflerin karşısında, kutuplaştırıcı tezleri çürüten bir "Siyah Kuğu" olmasından kaynaklanmaktadır. Kültüre, politik değerlere ve ekonomik dinamizme ek olarak Türkiye'nin son dönemde uygulamaya koyduğu Ortadoğu'yu merkeze alan bölgesel temelli ve jeokültürel öğeler içeren nispeten Batı'dan bağımsız dış politika algısı da Türkiye'nin Ortadoğu halkları nezdindeki yumuşak gücünü derinleştirmiştir. Türkiye, Cumhuriyetin kuruluş tarihinden itibaren demokrasiyi yönetim şekli olarak belirlemiş ve seküler bir devlet kimliği oluşturmuştur. Türkiye'nin, jeopolitik konumu itibarıyla Asya ve Avrupa arasında yer alan coğrafyada bulunması ve aynı zamanda İslam ve Hıristiyanlığın da birleştiği noktada yer alması dolayısıyla, demokrasiyle yönetilmesi, seküler kimlik ve liberal bir ekonomiye sahip olmasının yanı sıra dininin İslam olması da yumuşak gücünü arttıran önemli faktörlerdir. Türk dış politikasının, proaktif bir seyir izlemesinin Türkiye'nin, Dünya'da sahip olduğu pozitif imajın en önemli sebebi tüm Dünya'ya gösterilebilecek seküler demokrasiye sahip Müslüman topluma en başarılı örnek olmasıdır. Türkiye, seküler bir yapı ve demokratik bir sistemin Müslüman bir toplumla bir arada düşünülebileceğinin yanında aynı ulusun Dünya politikasında barışı sürdürme amaçlı, yapıcı ve aktif politikasının olabileceğinin de kanıtı olmuştur (Taştekin, 2015,6-7).

Türkiye'nin Ortadoğu'da artan etkinliği ve bölgesel güç potansiyelinin önemli parametrelerinden biride ekonomi üzerinden yürütülmektedir. Türkiye ekonomisi son on yılda hızlı bir büyüme kaydetmektedir. 2001 krizinin neden olduğu fırsatları iyi değerlendirildiği görülmektedir. Siyasi istikrarın etkisiyle finansal sistem

ve kamu maliyesi disiplin altına alınmış, kapsamlı ekonomik dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde GSYİH üç kat arttığı görülmektedir. İhracat hacmi 36 milyar dolardan 2011’de 135 milyar dolara yükselmiş ve ticaret hacmi yaklaşık dört katına çıkmıştır. Yabancı sermaye konusunda kronik sorunlar bu dönemde küresel likidite fazlasının etkisiyle hafiflemiştir. Türkiye 1980-2000 arasına çekmeyi başardığı 10,4 milyar dolarlık yabancı sermaye girişini, 2000-2010 döneminde yaklaşık 100 milyar dolara çıkarmayı başardığı görülmektedir. Türkiye küreselleşme temelli sürdürülebilir büyüme performansını bölgesel politik ekonomi değerlerinde referans ülke niteliğine katkı sağlamaktadır. Türkiye’nin ticaret devleti potansiyelini artırmaktadır. Türkiye 2011 sonu itibariyle bölgenin ikinci büyük nüfusuna sahip ülke olmasının yanında Ortadoğu’da en büyük ekonomiye sahip ülke konumundadır. Türkiye Ortadoğu halkları açısından aynı zamanda bir cazibe merkezi haline gelmesine neden olan yumuşak güç unsuruna dönüştüğü görülmektedir. Türkiye’nin ekonomik gelişmesinin Ortadoğu’da bölgesel güç olma potansiyeline katkı sağladığı görülmektedir. Türkiye’nin artan ticari bağlantıları, ilişkilerde ortak çıkar alanlarının genişlemesine imkan sağlaması bölgesel sorunların çözümlenmesinde ekonomik kazanç dinamiği olarak kullanılması yönünde motivasyon ortaya çıkarmaktadır. Devlet dışı aktörlerin etkinliğinin artması, karşılıklı ilişkilerin bürokratik mekanizmalarının tüketiciliği ve siyaset sarkacından kurtulması beklenmektedir. İkili ilişkilerinde artan bağlantılar ve maddi refah artışı beklentisi ticaret avantajına sahip ülkeler üzerinde, yumuşak güç unsurlarını projekte edebilmesi ve ilgili diğer aktörlerin tercihlerini etkileyebilmesi açısından yeni mekanizmaların devreye girdirilmesi mümkün hale getirebilmektedir. Türkiye demografik unsurlar, GSYİH, ticaret yapısı açısından bölgesel güç kriterlerine sahip olmaktadır. Bölgesel güç olarak Türkiye’nin aynı zamanda NATO üyesi, Avrupa Konseyi kurucu üyesi ve AB ile müzakere eden aday ülke olması da Ortadoğu coğrafyasında kendisine biçtiği özgün rol tanımına esas teşkil ettiği görülmektedir. Kültürlere, politik değerlere ve ekonomik dinamizmde Türkiye son dönemde uygulamaya koyduğu Ortadoğu’yu merkeze alan bölgesel temelli ve jeokültürel öğeler içeren nispeten Batı’dan bağımsız dış politika algısı da Ankara’nın Ortadoğu halkları nezdinde yumuşak gücünü derinleştirmektedir (Dinçer, Kutlay 2012,20-28).

3.3.3 Türkiye'nin Dış Politika Parametreleri

Dış politika, kapsadığı konuları ile kısa dönem, neticeleri ile uzun vadeli bir süreçtir. Ülkeler arası ilişkilerde gelişmelerin, Türkiye lehine olumlu gelişmelere sahne olması stratejik araştırmaların geniş kapsamlı, teknolojik araçlar ile teçhiz edilmesi ve güvenilir bir koordinasyon kurulması ile gerçekleşecektir ancak Türkiye, bu konuda oldukça yetersizdir. Stratejik ve teorik planların gelişmeleri ve doğru analiz edilmeleri Türkiye'nin, geleceğini belirleyecek iyi sonuçlar doğurabilecektir. İnsanların, içinde yaşadıkları toplumsal tabakadan kaynaklanan ve değişmesi zor ya da imkânsız olan psikolojik eğilimleri ve değerler sistemi, istikrarlı bir ekonomik kalkınmayla birlikte, Türkiye'yi bölgesel bir güç olma arayışına iterek, Ortadoğu'nun, Türkiye'nin dış politikasının en önemli gündem maddesi haline gelmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin, ABD, AB, İsrail, Sünni Arap Devletleri olan ilişkileri ve NATO üyesi olması, avantajlar sağladığı kadar dezavantajlara sebep olmaktadır. Türkiye, ABD-İran ilişkilerinde müzakereye yönelik motivasyonun artırılmasında görüşme mekânı sağlanmasında tarafların aşırı isteklerinin törpülenmesinde ve özellikle görüşmenin sağlıklı bir yörüngede yürütülmesinde önemli katkılar sağlayacaktır. Son yıllardaki gelişmelere göre Türkiye, Ortadoğu'da gelişen olaylara seyirci kalamayıp, müdahale edebilecek durumlara gelebilir. Bu durum ve coğrafi konumu itibariyle de savunma sanayinin geliştirilmesi hassasiyetle üzerinde durulması gereken bir konu olmuştur. Türkiye, kara, deniz ve hava sanayilerinin güçlendirilmesiyle, kendini koruyabilen duruma gelebilecektir. Nüfusu 80 milyonu geçen Türkiye'nin, bu durumda ekonomik, sosyal ve savunma sistemleri bakımından istikrarlı, kararlı bir yol izlemesi gerekmektedir (Davutoğlu, 2015,221-222)

Türkiye parametreleri İran'ın, Türkiye'ye mesafeli bir duruş sergilemesine sebep olmaktadır bunlar:

Birinci sebep: Türkiye-İran ilişkilerinin doğasının, teşkil ettiği rekabettir. Arabuluculuğu kabul edilen ülke genellikle her iki taraftan nüfusun da kabul edildiği anlamına gelmektedir. Bu da üçüncü ülkeye önemli bir prestij sağlar. Ayrıca üçüncü ülkeye her iki taraftan da faydalanma imkânı verir. İran, Türkiye'nin bu süreçte bir prestij kazanmasını istemiyor. Arabuluculuğu kabullenmesi, Türkiye'yi küresel ve

bölgesel sorunlara olumlu katkı sağlayacak bir ülke pozisyonuna yükseltir. Bu da Türkiye'nin hem ABD hem de AB nezdinde önemini artırır. İran'ın bunları isteyeceği kuşkuludur.

İkinci sebep: İran, arabulucu ülkenin onlara verebileceği bir şeylerin olmasını istemektedir. Örneğin; arabulucunun büyük ülkelerden olmasının hatta kimilerine göre Irak ve Afganistan tarafından olmasının Türkiye'den daha yararlı olacağını çünkü bu vesile ile oradaki kazanımlarını uzun süre elinde tutabilecek şekilde perçinleyebileceğini düşünmektedir.

Üçüncü sebep: Güven sorunudur. İran-Türkiye ilişkileri iyi bir yolda yürüse de iki ülkenin karşılıklı olarak güven sorunlarını aştıkları söylenemez. Çünkü İranlılara göre ABD-İran ilişkisinin iyileşmesi, başta Sünni Araplar olmak üzere birçok devletin istediği bir olgu değildir. Bu nedenle üçüncü bir ülkenin devreye girmesi sorunu daha da karmaşıklştırabilir.

Dördüncü sebep: Gerekçe, İran-ABD arasındaki ilişki kanallarının, hiç bir zaman tıkanıklık yaşamadığı argümanıdır. İran ve ABD istedikleri zaman görüşmüşlerdir. Bu görüşme ABD'nin Afganistan ve Irak'a saldırısı sırasında ve sonrasında da olmuştur. Nitekim ABD-İran arasında Irak merkezli güvenlik toplantıları da yapılmıştır. Ayrıca ABD'nin Tahran'da İsviçre Büyükelçiliği bünyesinde ABD çıkarları Koruma Bürosu hep olmuştur. Bu nedenle görüşmeye karar verdikleri zaman üçüncü ülkeye ihtiyaç duymadan bunu yapabilmektedir.

Beşinci sebep, İran ve ABD ilişkilerinin doğasından ileri gelmektedir. İran ve ABD ilişkileri çok farklı boyutları olan bir güven bunalımı ile karşı karşıyadır. Bu güven bunalımını çözebilecek ülkeler, ABD ve İran'dan başka herhangi bir üçüncü ülke olamaz. Ayrıca Türkiye, İran'a bu çerçevede güvenlik garantisi veremez. Gazze saldırısı, Başbakan Erdoğan'ın, "İsrail bizi arkadan vurdu" sözü, kritik noktalarda Türkiye'nin dışlanabilme ihtimalini söz konusu yapmıştır ve bu da Türkiye'nin güvenilirliğini zedelemektedir. Ayrıca iki ülke arasındaki sorunların karmaşıklığı arabulucunun işini zorlaştırmaktadır (TUSAM, 2015,296-297).

Altıncı sebep: İran ve ABD ilişkilerinin daha karmaşık olmasının ve çözüm formülü bulunmasının kolay olmadığı gerçeğidir. Türk diplomasisi bu karmaşaya ışık tutacak bir formül bulabilirse bu süreçte, istediği yeri alabilir ancak her iki tarafı tatmin edici bir formülün bulunması kolay gözükmemektedir.

Yedinci sebep ise arabuluculuk girişimlerinin Bush döneminde geçerli olabileceken Obama döneminde pek de mantıklı gözükmediği argümanıdır. Bu dönemin özelliği, her iki tarafın doğrudan görüşmeye hazır oldukları ve dolayısıyla arabulucuya gerek kalmadığıdır. Türkiye'nin, İran ile ABD arasında dâhi arabuluculuk yapmasının kolay gözükmediği bir durumda, Türkiye'ye bir rolde biçilmemesi, İran'ın stratejik hatası ve yanlış bir başlangıcı olarak da yorumlanabilir. ABD-İran arasındaki sorunların çok boyutluluğu ve derinliği arabulucuyu dışlasa da, bu olgu ayrıca üçüncü tarafların devrede olmasını da zorunlu kılmaktadır. İran ve ABD bu süreci ikili görüşmeler çerçevesinde sınırlarsa, istedikleri sonucu almakta zorlanabilirler. Çünkü İran-ABD ilişkileri, iki ülkenin sorunu olmanın ötesinde bölgesel ve küresel boyutu ve niteliği olan bir olgudur. Bu nedenle, bu sorunun çözülmesinde bölgesel ve küresel bir ortak iradenin doğabilmesi önemlidir. Türkiye'ye göre İran ile Batı arasındaki görüşmenin daha sağlıklı yürümesi için hem bölgesel hem de küresel anlamda Türkiye, daha fazla katkı sağlayabilir. Türkiye, Batılıların bölgeyi bilmediğini ve diyalog kurmadığını düşünmektedir. Türkiye'nin “Bu bölgeyi en iyi biz biliriz” görüntüsü Batı'nın yetersizliğini vurgulamaya yöneliktir (TUSAM, 2015,298).

3.4 Türkiye-İran Siyasi İlişkileri

İran, 400 yıla yakın süredir değişmeyen 560 km'lik bir sınırı Türkiye ile paylaşan önemli bir komşu ülkedir. Türkiye'nin, İran'da Tahran Büyükelçiliğinin yanı sıra Tebriz ve Urumiye Başkonsoloslukları da görev yapmaktadır. İran ise ülkemizde Ankara Büyükelçiliği'nin yanı sıra İstanbul, Erzurum ve Trabzon Başkonsolosluklarıyla temsil edilmektedir. İran'la ikili ilişkiler içişlerine karışmama, karşılıklı saygı ve iyi komşuluk ilkeleri zemininde geliştirilmekte ve genel olarak istikrarlı bir yükseliş çizgisi izlemektedir. Türkiye'yi çevreleyen yakın kara, deniz ve kıta havzaları, coğrafi olarak da insanlık tarihinin de şekillendiği alanları kapsamaktadır. Soğuk Savaş sonrası, dönemin getirdiği dinamik uluslararası ve bölgesel konjoktürde en yakın havzasından başlayarak dışa açılması kaçınılmaz olan Türkiye'nin, stratejik derinliğinin yakın kara, yakın deniz ve yakın kıta bağlantıları ile yeniden tanımlanması ve bu derinliğin jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel boyutlarının dış politika parametreleri olarak kapsamlı bir şekilde yeniden

değerlendirilmesi gerekmektedir. Tarihi birikimi etkin bir açılıma temel sağlayacak toplumların öne çıkacağı bu süreçte Türkiye, tarihi derinliği ile stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütün oluşturma ve bu bütünü coğrafi birlik içinde hayata geçirme sorumluluğu ile karşı karşıyadır. Stratejik açıdan mihver bir ülke olan Türkiye, bu sorumluluklarının gereğini yerine getirmesi durumunda yeni dengelerin oluşacağı daha istikrarlı uluslararası konjonktüre daha uygun şartlarda giren merkez bir ülke konumu kazanacaktır. Suriye’de başlayan siyasi kriz, ikili ilişkileri yeniden belirlemiş ve bölgenin istikrarsız durumu, Türkiye politikalarının planlanılan şekilde yürütülmesine engel olmuştur. Suriye, Türkiye için büyük önem taşıyan bir sınır komşusudur. Suriye’deki siyasi istikrarsızlık, Türkiye için Kuzey Suriye topraklarında, otonom bir devlet kurma olasılığı gibi bazı endişelere neden olmaktadır. Türkiye’nin, rejim karşıtlarını desteklemesi ve Esad rejiminin düşmesi konusundaki baskısı, İran ile olan ilişkileri iyice germiştir ancak Esad yönetimi devam etmekte ve tam olarak gücünü kaybetmemektedir. İran’ın, rejimin devamı üzerindeki desteği Türkiye’yi de zorlayan bir durumdur ve bu süreçte İran’ın politikası geçerliliğini sürdürmektedir (Ban, 2015,174-175).

3.5 Türkiye’nin Bölgesel Güç Olma Girişimi ve Argümanları

Türkiye, Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu arasında üç kıtanın birleşim noktasında son derece jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip ülke konumundadır. Türkiye’nin, sahip olduğu sorumluluk ve avantajı yanı sıra siyasi iradenin dış politika manevralarının da bu hususta ne derece önem arz ettiği görülmektedir. Turgut Özal döneminde dile getirilen bölgesel güç kavramı, Dış İşleri Eski Bakanı İsmail Cem döneminde geliştirilen aktif ve yönlü dış politika sayesinde ivme kazandığı görülmektedir. Koalisyon hükümeti dönemine rast gelen ve uzun vadeli olmayan aktif dış politika stratejisi tek parti hükümeti ile birlikte Davutoğlu’nun “stratejik derinlik” teorisi sayesinde tekrar gündeme gelmiştir. Davutoğlu’nun dış politikada geliştirdiği bu strateji Türkiye, kara komşuları ve hatta denizden komşu olduğu coğrafyalardaki ihtilaflarda pasif kalmamalı ve müdahale edebilmelidir. Türk dış politikasında, bölgesel güç olma adına kullandığı iki ‘Argüman’ bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, çözemeyeceğini bilsen de hiçbir soruna imkânsız gözüyle bakmayacaksın, her sorunla ilgileneceksin, bilgi toplayacaksın, dostluklar kurarak

geliştireceksin, sorunlardan kaçmayacaksın ve sorunları çözümlenemeyecek algısı her kesimi etkileyecek derecede hâkim olmeyeceksin bu açıdan bakıldığında, Ortadoğu'nun hiç de alışık olmadığı bir tarzda argüman kullanılmaktadır. Arap Dünyası, İsrail ve Filistin sorununun çözülemeyeceği konusunda bir iradeye sahiptir. Bu irade, uzun zamandır devam etmekte ve çözümlenemeyecek algısı her kesimi etkileyecek derecede hâkim olmaktadır. Türkiye'nin, bu yeni tarz bölgesel güç argümanı Ortadoğu'daki sorunların çözümünün imkânsız olmadığı ve hepsiyle ilgilenileceği stratejisini bir örnek olarak sunmuştur. İkincisi ise bu geliştirilen strateji argümanı ile ilişkili olarak, önce çözüm potansiyeline bakılmakta ve buradan fırsatların oluşup oluşmadığının derecesi kontrol edilmektedir. Buna krizleri fırsata çevirme anlayışı denilebilmektedir. Bu pragmatik bir yaklaşımdır. Kriz ortamı olduğu zaman bölgeden uzaklaşmamakta, terk edilmemektedir. Bu yeni tarzın içerisinde “Bu krizden, bir fırsat yaratır mıyım” yaklaşımı bulunmaktadır. Bu argümanlara ek ilave olarak Türkiye'nin, Ortadoğu'ya ve bölgedeki politikalara ilişkin diğer bir stratejisi de, “Herkesle konuşmalıyız, hiç kimseyle belli kanalları ve mekanizmaları kapalı tutmamalıyız” mantığıdır. Bu mekanizmalarla her zaman sorun değil, çözüm, ahbaplık, kazanç, fırsat ve gelir yaklaşımı da vardır ve kendi içinde güçlü gözükten bir yapı söz konusu olmaktadır (Akgün ve Gündoğar, 2015,6-7-8)

3.6 Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi

Ortadoğu, bir tarihsel süreçten geçerken aşikâr görünen tek sonuç sürecin kısa vadede istediği sonuçları alamayacak olabilmesine rağmen uzun vadede bölgeyi daha açık toplumlara, rejimlere daha güçlü sivil halklara ve özgürlüklere doğru itiyor olmasıdır. Rejimler, sınırlar, ittifaklar her şey göz ardı edilemez bir riskle karşı karşıyadır. Türkiye, bölgenin en uzun demokrasi tecrübesi olan ülkesi konumunda olup 1876'dan bu yana ‘Parlamentar Sistem’ tecrübesi bulunmaktadır. Tarihin bu kavşağında üzerine yüklediği sorumlulukları bulunmaktadır. Türkiye bölgenin en büyük ekonomisi, finans piyasası ve ordusuna sahiptir. Dünya rezervlerinin %60'ının bulunduğu bir bölgede, Dünya'nın en çok petrol ve doğalgaz ithal eden ülkelerinden birisidir. Türkiye, Ortadoğu halklarına petrolü olmadan başarılı bir ekonomi yürütebilen, demokratik, güçlü kurumları ve nüfusunun %98'i Müslüman olan iyi bir örnek olmaktadır. Bir asıra yakındır totaliter rejimlerin idaresi altındaki Ortadoğu

halkları için Türkiye, istikrarsızlık denizinin ortasında güvenli bir ada, güçlü bir liman olmaktadır. Türkiye, Arap Dünyası'nın içinden geçtiği süreçten geçen asırda darbelerle, kesintilerle geçtiği görülmektedir. Avrupa Koloniyolizmi asırlarca, Afrika ve Asya'nın masum milletlerini perişan etmektedir. Bunun, bütün bölge halkları nezdinde yarattığı psikolojik bir travması vardır ve Avrupa bu travmayı silmeye kanıt olacak aksi hiçbir şeyi bugüne kadar yapmamaktadır. Türkiye, kendi tecrübelerinden dolayı demokrasinin bir yaşam şekli, mantalite, uyum zenginliği ve ahengi olduğunu, dışarıdan bir gücün empoze edeceği bir duruş olmadığını görmektedir. En büyük kredilerinden birisi arkasında NATO üyeliğinden doğan bir güç ve güçlü bir ordu varken hiçbir zaman yayılmacı bir politika izlememektedir. Bu durum Türkiye'nin, Arap halkları nezdindeki güçlü sesinin nedenlerinden birisi olmaktadır. "Erdemli Güç" ifadesi buradan gelmektedir. Batı başkentlerinde Arap Baharının, Türk dış politikasının manevra alanını kısıtladığını, Türkiye'nin bölgedeki gücü ve imajına darbe vurduğu gibi söylentiler çıkmasına rağmen aslında Türkiye, bu sürecin uzun vadede kazananı olmak için kısa vadeli hesapları ertelemiş, konjonktüre uymak yerine farklı ve tek başına bir duruş sergileyerek yalnızlaşmak değil, erdemli bir çizgide saf tutmak gibi bir yol izlediği görülmektedir. Bugün Türkiye, ne Doğu'dur ne Batı,ne Doğu ve Batı arasında bir köprüdür, ne de artık eskisi gibi sadece bir tampon ülke konumundadır (DESAV, 2015,223).

3.7 Türkiye-İran Askeri Güç Karşılaştırması

İran'ın, savunmaya ayrılan bütçesi senede 6,3 milyar dolardır. Savaşa hazır 545.000 askeri, 2.409 tankı ve 481 uçağı mevcuttur. 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi ve takip eden süreç boyunca Amerika tarafından silah ambargosu uygulanan İran, buna karşılık kendi devrim muhafızlarının kontrolünde bir savunma sanayisi kurmuştur. Kendi tankları ve uzun menzilli füzelerini yapmakla kalmayan İran, ayrıca tersine mühendislik yöntemiyle, kendi insansız hava araçlarına da sahip olmuştur. İsrail de dâhil olmak üzere bölgede kendi denizaltısını yapabilecek kapasitedeki tek ordu olan İran'ın, Türkiye'ye karşı en büyük gücü füzeleridir. Uzun menzilli 5.500 kilometrelik mesafe uzaklığa kadar gidebilen füzeleri mevcuttur. Tüm Türkiye topraklarını vurabilecek Shahab-3 ve Doğu Avrupa'yı etki altına alan Sejil-2'leri de üretmektedir. Türkiye'de ise savunmaya ayrılan bütçe, senede 18,1 milyar

dolardır. Savaşa hazır 410.500 askeri, 3.657 tankı ve 989 uçağı mevcuttur. Zorunlu olarak belli bir süre askerlik yapan genç erkekler ve profesyonel askerlerden kurulu olan Türk Ordusu bulunmaktadır aynı zamanda bölgede NATO üyesi konumundaki tek ülkedir. Suriye’den gelebilecek hava saldırılarına karşı, NATO Patriot füzelerini bünyesinde barındırmaktadır. Amerikan yapımı ekipmanlardan, Türk yapımı ekipmanlara doğru bir geçiş yaşayan ordu, 1974’teki Kıbrıs Harekâtından bu yana geleneksel bir savaş yaşamamıştır (Aksoy, 2015,3).

3.8 Türkiye-İran ve Bor Madeni

Bor, Türkiye’nin çok önemli doğal kaynağıdır. Türkiye, Dünya rezervlerinin %73’üne sahip olduğu “Bor” madenini stratejik bir adım atarak savunmada, milli projelerde ve ARGE çalışmalarında da kullanmaya başlamıştır. Nükleer uygulamalarda özellikle atom reaktörlerinde, Borlu çelikler, bor karbürler ve titan bor alaşımları kullanılmaktadır. Paslanmaz borlu çelik, nötron absorbanı olarak tercih edilmektedir ki her bir bor atomu yaklaşık bir nötron absorbe etmektedir. Atom reaktörlerinin, kontrol sistemleri ile soğutma havuzlarında ve reaktörün alarm ile kapatılmasında bor(B10)dan yararlanılmaktadır. Ayrıca, nükleer atıkların depolanmasında da kolemanit kullanılmaktadır. Bor madeni, savunma sanayisinde ve füzelerin katı yakıtlarında da kullanılmaktadır. Füzenin, daha hızlı ve daha yükseğe çıkmasını sağlamaktadır. Bor hidrüründen, hüreselleri sayesinde elektrik üretilmektedir. Bu konulardaki çalışmaları ile Bor Enstitüsü tesisi Türkiye’de, tamamen kendi imkânları ve teknolojisi ile ilk olma özelliğini taşımaktadır. Bor karbür, bor ile karbonun birleşmesinden oluşan elmaşta sonra 3’üncü sertlikteki malzemelerden birisi olup bu malzeme, kolay kırılıp kesilemediği için zırh yapımında kullanılmaktadır. Çok sert malzemedен oluştuğundan delici ve kesici uçlara karşı dayanıklı bir malzemedir (Alaboyun, 2015,5).

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)’ye bağlı ortaklar olan Askeri Elektronik Sanayi (ASELSAN)’dan Türk Havacılık Uzay Sanayi Anonim Şirketi (TUSAŞ)’a, Roket Sanayi Ticaret Anonim Şirketi (ROKETSAN)’dan, Hava Elektronik Sanayi (HAVELSAN)’a kadar dev savunma şirketleri, zırh yapımından füze başlığına kadar çeşitli ürünlerin yapımında borun etkisini inceleyerek, üretime katma çalışmaları yapılmaktadır. Bor karbür, bor ile karbonun birleşmesinden oluşan

elmastan sonra 3'üncü sertlikteki malzemelerden birisi olup bu malzeme, kolay kırılıp kesilemediği için zırh yapımında kullanılmaktadır. Çok sert malzemedен oluştuğundan delici ve kesici uçlara karşı dayanıklı bir malzemedir. Kara, hava, deniz ve uzay araçlarının üretim ve parça imalatında kullanılması borun stratejik önemini arttırmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu madenler içerisinde, rezerv ve üretim kapasitesi, yüksek tenörü, rezerv büyüklüğü, işletme kolaylıkları ile gerek kalite ve çeşitlilik gerekse de üretim maliyetlerindeki rekabet üstünlükleri açısından Dünya'da söz sahibi olabileceği en önemli maden, kuşkusuz bor cevherleridir. Dünya bor pazarı, sınırlı üretici olması ve ürün grubunun birbirlerini ikame edebilme özelliklerinin ürün çeşitlendirmesi gerektirmesi nedeniyle kartel anlaşmaları olan oligopol bir piyasadır. Dünya'da bor üretimi yapan en önemli ülkeler Türkiye, ABD, Arjantin, Rusya, Çin ve Şili'dir. İran, bor madeni konusunda yetersiz üretim seviyesinde olduğundan diğer ülkelere olduğu gibi Türkiye'den de bor almakta olup Dünya bor ürünleri üretim kapasitesinin, brüt bazda yaklaşık 5,2 milyon ton seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir (Doğan, 2014,18).

Tablo 2: Bor Rezervi Olan Ülkeler Türkiye ve İran

ÜLKE	TOPLAM REZERV (Bin Ton B ₂ O ₂)	TOPLAM REZERV (% B ₂ O ₂)
Türkiye	864.500	72.1
Rusya	100.000	8.4
ABD.	80.000	6.7
Çin	47.000	3.9
Şili	41.000	3.4
Peru	22.000	1.8
Bolivya	19.000	1.6
Sırbistan	16.200	1.3
Arjantin	9.000	0.8
İran	1.000	0.0
Toplam	1.199.700	100

Kaynak: Doğan 2014 <http://www.etimaden.gov.tr/d/page/uretim-dunya-bor-rezervleri> Erişim (02.02.2016)

Ar-Ge çalışmaları ve yapılan anlaşmalar ile katma değeri yüksek ürünlerin geliştirilmesinin önünün açılması beklenmektedir.

3.9 Türkiye ve İran Arası Terörizme Karşı İşbirliği

900 yıl önce İran toprakları üzerinde faaliyet gösteren Bâtını Tarikatı'nın lideri Hasan Sabbah ve fedailerini, harp meydanlarında mağlup edemedikleri ülkeleri terör ve suikast yoluyla yıkmaya çalışmışlardır. İran, komşu ülkelerdeki muhalif unsurları pek çok yönden destekleyerek bu ülkelerin rejimlerinin altını oyduğu gibi küresel ve bölgesel terör örgütlerine mali, maddi, silah ve eğitim yardımlarında da bulunmaktadır. Özellikle son dönemlerde, Ortadoğu'da düşüşte olan Amerikan prestijiyi beraber İran ve Türkiye arasındaki tarihi rekabet yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Her iki rakip ülkede, buradaki oluşan boşluğu doldurabilme mücadelesi içine girmiştir. Özellikle Suriye ve Irak bu noktada önemli iki mücadele alanı olmuştur. İran Nusayri rejimini ayakta tutma gayreti içindeyken Türkiye, rejim muhaliflerini desteklemektedir. İran'ın, bir kısım emellerine ulaşmak için terörizmi kullandığını iddia eden İran uzmanı Keneş, kendisine İran, terörizm, islam ve islam'ın terörizmle anılması konusunda bir mülakatta sorulan soruya yanıt olarak şunlar kaydedilmiştir:

“İran, muhalifleri susturmak adına terörü bir devlet politikası haline getirdiği için uluslararası kamuoyunda, terör ile en fazla ismi zikredilen ülke olmuştur. İslam ve terör kavramlarının bu kadar yan yana olarak kullanılmasının da asıl kaynağı İran'ın terör faaliyetleridir. İran kendi devrimini bir 'İslam Devrimi' olarak sunduğu ve yaptığı her şeyi İslam'a dayandırdığı için İran'ın, tüm terör faaliyetleri İslam'a mal edildi. ABD'nin, Tahran Büyükelçiliği'ndeki diplomatların esir alınması, Lübnan'da Hizbullah'ın güçlendirilmesi yine Lübnan'da Fransız ve Amerikan askerleri ile diplomatlarına yönelik kanlı eylemler, Suudi Arabistan'da petrol tesislerinin bombalanması, adam ve uçak kaçırmalar, Dünyanın dört bir yanında Batılı hedeflere yönelik eylemlerin arkasından Tahran'ın çıkması; İran=terör, İran=İslam dolayısıyla İslam=terör denklemini zihinlere yerleştirmiştir” (Keneş, 2012,111-112).

Terörizmi, bir enstrüman olarak kullanan İran, asıl zararı kendisinden ziyade İslam Dini 'ne vermiş ve Dünya kamuoyunda İslam'ın, terörizmle birlikte anılması gibi büyük bir vebalin altına girmiştir. İran'ın, Dünya kamuoyunda terörizmle ilgili kimliğini ön plana çıkaran ilk hadise, Amerikan büyükelçiliğinin basılarak ABD dışişleri personelinin 444 gün süreyle rehin tutulması olayı olmuştur. Terör, esasen şimdiki İran devletinin ve şu anki topraklar üzerinde geçmişte kurulmuş olan Pers Devletleri'nin yabancıları olmadıkları bir kavramdır. Irak'ta ise yine Türkiye ve İran Sünni-Şii mücadelesi için karşı karşıya gelmektedirler. Bütün bunlar düşünüldüğünde İran ile Türkiye arasında, son dönemlerde açıktan olmasa da alttan alta devam eden bu mücadelelerin en önemli ayaklarından bir tanesi İran'ın, PKK'ya hem geçmişten bu yana hem de hâlihazırda vermeye devam ettiği desteklerdir. PKK terörünün en zirve yaptığı 1990'lı yıllarda PKK'nın bu derece pervasızlaşmasında İran'ın katkılarının büyük olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. İran'ın bu tarz politikalarındaki temel mantık; ezeli ve ebedi rakibi olarak gördüğü Türkiye'nin tüm enerjisini kendi iç meselelerine harcamasını sağlayarak, ideali olan Ortadoğu'da tek hakim güç olabilmek ve bu konudaki en güçlü rakibi Türkiye'ye üstünlük kurabilmektir. Bu bağlamda İran, PKK terör örgütüne elinden gelen her türlü desteği ister lojistik olsun ister silah ve barınma olsun sağlamaktan geri durmamıştır. Türkiye-İran ilişkileri, 1980-1988 İran-İrak Savaşı yıllarında özellikle Türkiye'nin tarafsız tutumu nedeniyle gelişme gösterdi (Akpınar, 2013,61).

Bu nedenle, İran ile ticaret hacmi bu dönemde 2 milyar dolara ulaşmıştır. Buna rağmen, İran ile siyasi ilişkiler kırılğan bir zeminde seyretmekteydi. Çünkü Tahran yönetimi, 1990'lı yıllarda PKK terör örgütüne destek vermeye başlamıştı. Ortadoğu İstihbarat Komisyonu Başkanı Graham Fuller, Ortadoğu'da tercih edilen bir savaş yöntemi olarak terörizmi İran kadar etkili kullanan bir başka ülkenin olmadığını ifade etmektedir. İran, 1984 yılında ABD Dış İşleri Bakanlığının her yıl yayımladığı uluslararası terörizme destek veren ülkeler listesine girmiştir. Tahran yönetiminin Lübnan'daki, Hizbullah ile Gazze şeridindeki Hamas örgütlerine yardım ettiği bilinmektedir. İran, Filistin topraklarında Hamas, İslami Cihad ve Elaksa Şehitleri Tugaylarına, Lübnan'da Hizbullah'a, Irak'ta Şii isyancılara ve Afganistan, Yemen, Suudi Arabistan, Bahreyn ve diğer yerlerdeki diğer militan gruplara silah,

eğitim ve para yardımları sağlamaktadır. İnan, terörizmi Ortadoğu merkezli olmak üzere Orta Asya, Orta ve Güney Amerika olmak üzere diğer bölgelerde de etkili bir şekilde kullanmaktadır. Bu anlamda İnan, Hizbullah, Hamas, Filistin İslami Cihat gibi çeşitli terör örgütlerini gerek finansal olarak, gerekse askeri eğitim ve bizzat silah yardımı yaparak desteklemektedir. Bu anlamda, İnan'ın desteğiyle güçlenen bu terör örgütleri Ortadoğu'daki barış sürecini, körfezdeki ekonomik istikrarı ve demokrasiyi sekteye uğratmaktadır. Bütün bu sebeplerden dolayı ABD Dışışleri Bakanlığı, 2010 yılında yayınladığı bir raporda teröre destek veren ülkeler arasında en aktif ülke olarak İnan'ı belirlemiştir. İnan, bu listede başı çekmeyi hak etmektedir çünkü İnan'ın terör örgütlerine verdiği destek Pakistan örneğinde olduğu gibi el altından yapılmamaktadır. Pakistan İstihbarat Birimi, Afganistan ve Hindistan'a karşı bazı militan grupları stratejik olarak desteklemektedir ancak Pakistan bunu net bir dille yalanlamaktadır. İnan ise bu tip desteklerini gizlemek için özel bir çaba sarf etmemekte ve neredeyse bunu açıktan yapmaktadır. İnan'ın, faydacı dış politikaları kendi çerçevesi bakımından çoklu bir yapıya sahiptir. Bu çoklu yapı İnan'ı, bölgesinde her geçen gün daha etkili bir aktör haline getirmektedir (Türkmen, 2015,37-38).

İnan'ın, faydacı dış politikaları kendi çerçevesi bakımından çoklu bir yapıya sahiptir. Bu çoklu yapı İnan'ı, bölgesinde her geçen gün daha etkili bir aktör haline getirmektedir. Bu anlamda İnan'ın, takip ettiği bu çoklu dış politikanın bir ayağını da PKK terör örgütüyle olan yakın ilişkileri oluşturmaktadır. İnan, bölgede kendisine rakip olarak gördüğu ülkelerden Türkiye üzerinde bir üstünlük kurabilmek için tarihte hep olduğu gibi yine bir kısım yollara başvurduğu gözlemlenmektedir. Bu yollardan kendisi için en aza mal olacak olanı PKK'ya vereceği destekle onu Türkiye'ye karşı güçlendirmek olduğu değerlendirilmiştir. Bu kolay yolla İnan, gerek Türkiye ile yapılan savaşın sorumluluğundan kurtulmakta gerekse de kendisine çok daha pahalıya mal olabilecek bir üstünlük mücadelesini olabildiğince ucuza mal etmektedir. Dünya kamuoyuna, müslüman bir imaj sergileyerek İslami referansları kullanan, tüm dünya müslümanları'nın kardeşliğinden söz eden İnan'ı, kendisini her fırsatta destekleyen ve Dünya kamuoyunu karşısına alarak kendi konumunu önemli ölçüde riske eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, zor durumda bırakmak ve

zayıflatarak etki alanını azaltmak için 'Ateist Marksist' bir terör örgütü olan PKK'yı açıktan destekleyerek işbirliği yapmaktan geri durmamaktadır. İlişkilerinde 'Pragmatizm' anlayışını benimseyen İran, menfaatleri neyi gerektiriyorsa onu yapmaktan asla sakınmayan İran'ın her ne kadar kabul etmese de açıktan PKK'yı destekliyor olması Türkiye ve İran'ın her anlamda ilişkilerinin gelişmesinin önünü tıkayan önemli bir faktör olmuştur. Görüldüğü üzere İran, PKK'yı terör örgütü olarak kabul etme meselesini dahi, bir kısım emellerine alet etmek istemekte ve aslında bir yönüyle bu mevzuda kendisini ele vermektedir. Bütün bunlara ek olarak, İran terörizme dolaylı ya da direkt olarak destek verdiği gibi İran Devrim Muhafızlarına bağlı olarak yurtdışında Şiileştirme ve terör faaliyetleri yürüten Kudüs Güçleri (Tugayları), El Aksa Şehitleri Tugayı, Ebu Nidal, Hizbullah gibi profesyonel terör faaliyetleri yürüten birimleriyle direkt olarak bu işi yaptığı değerlendirilmektedir. Bu örgütler dışında, PKK gibi yeri ve zamanı geldiğinde kullandığı bir kısım örgütler de mevcuttur. İran, Irak, Suriye, Ortadoğu, Asya ve Körfez ülkelerinde Şii'lik üzerinden Pers yayılmacı, politikalarını adım adım uygulamakta sürekli bir ilerleme kaydetmektedir. Bu ilerlemesini ise çok eski tarihi tecrübelerine dayanan bir takım metotlarla yapmakta ve bunda da oldukça başarılı olmaktadır (Yüksel, 2014,3).

İran, her fırsatta Türkiye ile işbirliği içerisinde olduğunu vurgulayarak Güneydoğu Anadolu'da kendi güdümünde bir Kürt İslam Devleti kurulmasını istemektedir. Bu nedenle İran, Türkiye'deki Hizbullah ve PKK terör örgütlerine gizli olarak kamp, barınma, sağlık, silah cephane ve lojistik destek vermeye devam etmekte olup PKK'lıların 7. Kongrelerini kendi ülkesinde yapmalarına müsaade etmiş, PKK liderinin kardeşi Osman Öcalan'a sığınma vermiş ve Türkiye-İran ilişkilerinin iyice gerilmesine yol açmıştır. Bir kısım örgütlere yardım ederek ve onları güçlendirerek teröre destek vermesi Türkiye'nin, enerjisini tüketmek istemesi İran'ın, yayılmacı siyasetinin bir göstergesi olarak değerlendirilmekte, terör örgütlerinin bölgedeki etkinliği İslam Dünyası için bir tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Suriye ve Irak'ta IŞİD'e yönelik gerçekleştirilecek olan operasyonlar için Şam ve Bağdat'la temasın sürdürülmesi gerekirken merkezi yönetimlerin etkinliğini azaltabilecek her türlü girişim nihayetinde terörist grupların amaçlarına ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, mutlaka ilgili ülkelerin iktidarlarıyla

işbirliği yapılmasını Türkiye'nin, IŞİD'e karşı operasyonlarında Suriye'nin, egemenliğini de gözetmesi gerektiğini ifadelerinde kullanmıştır. İran, Suriye'de Beşar Esad hükümetine, Irak'ta ise Haydar El Abadi hükümetine IŞİD'e karşı savaş konusunda askeri danışmanlık desteği vermektedir. Irak'ta, IŞİD'e karşı yürütülen operasyonlara katılan Şii milisler de İranlı komutanlar tarafından yönlendirilmektedir. Aslında, Suriye, Bosna Hersek ve Ermeni meselelerindeki İran'ın tavrı ve duruşu (İran'daki Azeri nüfusuna ve Azerilerin % 75'inin Şii olmasına rağmen) İran'ın gerçek kimliğini çok net ortaya çıkarmaktadır. Bütün bunlardan yola çıkarak Türkiye ve İran arasında var olan ve yer yer baş gösteren gerilimin aksine tüm söylemlere rağmen artarak devam edeceğini bugünden ön görmek mümkündür. İran, bölgede Suriye, Irak, Lübnan gibi ülkeler üzerinde etkinliğini artırarak Şii hilalini oluşturma gayreti içerisinde ve Ortadoğu'daki etkinliğini Türkiye'nin aleyhine ilerletmeye devam etmektedir (Keneş, 2015,45).

3.10 Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye-İran İlişkileri

Dünya kamuoyuna açıklanan hali ile Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) Ortadoğu ve yakın çevre coğrafyasında yer alan ülkelerde Batılı anlamda demokrasinin sağlanması, terörizmin ortadan kaldırılması, ekonomik ilişkilerin artırılması ve ekonomik işbirlikleri sağlanarak bölgenin istikrara kavuşturulması ve 1920'de İngiltere tarafından çizilen sınırların yeniden gözden geçirilmesi için hazırlanan bir projedir. ABD'ye göre yanlış çizilen sınırlar nedeniyle bölgede terörizm ve istikrarsızlık olmaktadır. Bölge kaynakları yanlış ülkeler tarafından kullanılmaktadır. ABD, 1920'de İngiltere'nin yaptığı gibi böl ve yönet taktiğini bu bölgede uygulamaya koymakta ve bunun içinde İsrail'i kullanmaktadır. ABD'nin Donald Rumsfeld, Dick Cheney, Paul Wolfowitz, Richard Perle ve William Kristol öncülüğünde, 1997'de oluşturduğu 'Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin bir alt unsuru 'Yeni Dünya Düzeni' projesidir. Tüm Dünya'da kabul edilen ilk Ortadoğu Projesi'nin babası sayılan ve ABD Kongresinin 1957'de kabul ettiği Ortadoğu'da 'Barış ve İstikrarı Koruma' başlığını taşıyan ve Eisenhower Doktrini olarak anılan kararı, bugünkü Büyük Ortadoğu Projesi'nden farklı gözükmemektedir. Fakat ABD'nin, BOP ile ilgili planları 1957'ye değil 1871'e dayanmaktadır. Osmanlı, bu tarihte Musul ve Kerkük üzerinde petrol çıkarımıyla ilgili Almanlarla görüşmüş ve Musul

da bulunan Mandali Bataklığı'na bir rafineri açtırmıştır. Bunu hazmedemeyen İngilizler, 1901 yılında petrol çıkaran Alman Deutsche Bank şirketine dolaylı yoldan ortak olmuş ve petrol çıkarmaya devam edilmiştir. 1907 de patlak veren 'Jön Türk Devrimi'nde bütün bu girişimler iptal edilmiştir ve o zamanların gelişmekte olan ülkesi ABD'nin petrol arama işine girmesiyle BOP projesi başlatılmıştır (Arslanoğlu, 2013,8).

Bu bölgenin, önem nedenleri ise şöyle sıralanabilir:

- a) Dünya'nın kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin yüzde 34'ü Ortadoğu'dadır.
- b) Petrol tüketimi 2003'de, günde 66 milyon varil iken 2020'de, 119 milyon varil olacaktır.
- c) Ortadoğu petrolünün kalitesi, yüksek ve maliyeti de ucuzdur.
- d) Ortadoğu, Dünya petrol rezervlerinin yüzde 65,4 üne sahiptir. Bu rezerv 1.047 milyar varildir. Mısır, Cezayir, Libya ve Tunus rezervleri de eklenince toplam, rezerv Dünya rezervlerinin yüzde 69,6 sına ulaşmaktadır.
- e) Ortadoğu'nun, potansiyel rezervleri ise 252,5 milyar varildir.
- f) 2002 yılında Ortadoğu, küresel petrol ihtiyacının yüzde 41,4 ünü karşılamıştır.
- g) Geleceğin, küresel petrol ihtiyacını karşılayabilecek ve bu maksatla üretimi artabilecek tek bölge Ortadoğu'dur.
- h) Kuzey Amerika'nın 2025'e dek Ortadoğu'dan alacağı petrol, yüzde 85 artacak ve bunun büyük bir kısmı ABD'de tüketilecektir.
- i) 2025'e kadar Avrupa'nın Ortadoğu'dan petrol alımı yüzde 57, Japonya'nın yüzde 50, Pasifik'teki gelişmekte olan ülkelerin yüzde 100 ve Çin'in ise yüzde 500 artacaktır.

Rakamlar doğrultusunda ABD, gelecekte gücünü koruması için BOP'u gerçekleştirmek zorundadır. ABD'nin, kendi petrol yataklarının tükenmeye yüz tutması ve yaşamsal çıkarlarını düşünmek zorunda kalması nedeniyle kendini, bu bölgede bulunan 200 milyon varillik kaynaklara ulaşmak mecburiyetinde hissetmektedir. Ortadoğu, ABD için amaç ve hedef haline gelmektedir. Hazar Denizi Bölgesi'nde bulunan ülkeler İran, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kafkasya, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Dünya'nın artan enerji talebini

karşılamaya yetecek tükenmez kaynaklara sahip bulunmaktadır. Bu nedenle bu bölgede bulunan 22 ülkenin, ABD'ye göre sınırları değişmesi gerekmektedir. ABD, 1997'de dönemin başkanı Bill Clinton, çıkarlarına dayalı ekonomik milliyetçiliğin gerekirse, silah gücüyle Dünya'ya egemen kılınması üzerine 'Yeni Bir Yüzyıl için Ulusal Güvenlik Stratejisi' adı verilen belgeyi imzalayarak BOP'u başlatmıştır. Ancak, bu projenin tek sebebi bölgedeki yeraltı ve yerüstü kaynakları değildir. Aşağıda belirtildiği gibi başka sebepleri de vardır.

Diğer sebepler:

- a) Kendine rakip olabilecek muhtemel gücün oluşmasını engellemek,
- b) Petrol, doğalgaz, bor ve toryum gibi değerli kaynaklar üzerinde denetimi sağlamak,
- c) İsrail'i emniyet altına almak,
- d) AB, Çin, Rusya ve Japonya gibi ülkeleri bu kaynaklardan uzak tutmak,
- e) Dört din için kutsal sayılan yerlerde, Müslüman nüfusunu yok etmek. ABD'ye göre var olan ve 'İslami Terör' diye adlandırılan terörü bitirmektir.

İsrail'in BOP'u desteklemesinin nedeni:

- a) Tevrat'ta, bahsedilen vaat edilmiş topraklara sahip olmak,
- b) Türkiye için önemli olan, GAP projesini engellemektir.

Amerika'nın, temel hedefi hakkında 1912 yılında dönemin başkanı Woodrow Wilson kendi adını verdiği ve Türkiye'yi paramparça eden 'Wilson İlkeleri'nin içinde bulunan haritaya Türkiye sınırları içine bir Kürdistan ve bir Ermenistan sığdırmıştır. "Amerikan Kapitalizminin temel hedefi, zayıf ülkelerin hammaddelerini ve ulusal pazarlarını açık birer kapı olarak tutmaktır. Bunun için diplomasi ve gerekirse zor kullanılmalıdır" demektedir. Hedeflerine ulaşmak için 2015 yılına kadar hayli yol alınmaktadır. Irak'ı işgal edilmiş, petrolün en fazla olduğu yerlerden biri olan Kuzey bölgesine çekiç güçlerini yerleştirmiş, parlamentosuyla, bayrağıyla fiilen Kürdistan devletini kurmuşlardır. İleriki adımlar için Suriye, İran ve Türkiye planlarında da hızla ilerlemeye devam etmektedirler (Ünal, 2015,160-162).

ABD petrolleri kontrol altına alabilmesinin tek yolu Ortadoğu da bulunan bütün devletlerin parçalanmasını sağlamak, Ortadoğu da bulunan 22 ülkeyi

parçalayıp 220 eyalet haline getirerek bütün kaynakları elinde tutmak istemektedir. 2030 yılında bitme noktasına gelmesi beklenen petrolün yerini hidrojen yakıtı alacak ve bu yakıtın, ucuz yolla üretilebildiği tek maden ise BOR madeni olacaktır. Dünya, bor rezervlerine bakıldığında bor yataklarının, %76 Türkiye’de bulunmaktadır. Bu durum Türkiye’yi, BOP’un tam hedefine yerleştirmektedir. Türkiye için tek tehlike bor değildir. Ortadoğu da kurulacak bir Kürt devletidir. Olası bir Kürt devletinin kurulması demek Kars’tan, Diyarbakır’a kadar olan bölümün, Kürt toprakları olarak koparılması demektir. Yıllardır ABD’nin, bu proje için harcadığı para 2013 yılı itibariyle 1 trilyon doları bulmaktadır. Bu da sadece Ortadoğu için ABD, kendi ülke ekonomisinin 10’da 1’ini Ortadoğu’ya aktarmış demektir. MİT raporlarında Ortadoğu da ciddi bir silahlanma ve biyolojik silah üretimi bulunmaktadır. Dünya’da ve Türkiye de ki birçok strateji kuruluşlarına göre şu anda Türkiye’nin müttefiki görünen ABD, önümüzdeki 10 yıl içinde Suriye, İran ve Türkiye’yi işgal etme planlarını devreye sokmaktadır. Suriye iç savaşıyla Ortadoğu’da beliren Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) Örgütü, Suriye’nin ardından Irak’ın kuzey ve batısında hatırı sayılır bir bölgeyi kontrol altına aldığı topraklar üzerinde ‘Halafet Yönetimi’ kurduğunu duyurmaktadır. Lideri Ebu Bekir Bağdadi, ‘Halifelik’ makamına oturduğunu ilan etmektedir. Irak hükümeti ile Iraklı Şiiilerin oluşturduğu milis gücü, İŞİD’e karşı ciddi çarpışmalara girmektedir. Başkent Bağdat’ın 140 kilometre Kuzeyi’ndeki ‘Tikrit’ yeniden devletin kontrolüne geçse de İŞİD tüm Kuzey Irak’ta varlığını pekiştirmektedir ve sadece Irak’ın değil, Suriye’nin Kuzeyi’ne de hakim olmaktadır. İŞİD’in sahadaki her adımı Iraklı Kürtlere politik ve coğrafi nüfus getirmektedir. El-Kaide için ise bağımsız yorumcular “NATO’nun gizli terörist ordusu” tanımlaması yapmaktadırlar. İŞİD’ de onun bir türevidir. BOP planına göre Irak’ın merkezinde kurulacak sözde sünî devletin Suriye’nin ortasında kurulacak, sözde sünî devletle birleştirilmesi söz konusudur ve BOP işlemeye devam etmektedir. Bölge bölünmekte, mezhep çatışmaları zemini yoğunlaşmakta ve Sünî İslâm, El-Kaide ve İŞİD gibi örgütlerince İslam Dünya’ya kötü gösterilmektedir. İran, politik olarak bölgede İran-Şii nüfusu adına Anglo-Sakson İsrail gücüyle işbirliği görülmektedir. Devrimden sonra İran’a sıcak bakmayan Alevîler, son yıllarda ciddi yakınlaşmaları oluşmuştur. İran, şu anda Türkiye Alevîleri üzerinde etkili ve ciddi nüfus sahibi olmaktadır. Nükleer anlaşma, İran’ın

önünde Ortadoğu sathında geniş bir hareket alanı açmaktadır. İran'ın 'Büyük Şeytan' dediği ABD ile Irak, Suriye ve IŞİD gibi hayati konularda birlikte hareket edecek olması bölgenin dengelerini kökten değiştirecektir. Bu süreçte Türkiye, gelişmeleri izlemekle yetinmektedir. İran ile P5+1 ülkeleri arasındaki nükleer anlaşma, Ortadoğu'nun jeopolitik dengelerini değiştirecek hayati gelişmeleri beraberinde getirmiştir. İran için de bölgede, stratejik bir açılımın kapılarını aralamıştır. İran'ın, anlaşma ile edindiği rahatlama Türkiye'nin ekonomik, siyasi, diplomatik çıkarları ile uluslararası ilişkileri üzerinde olumlu ve olumsuz neticeleri zamanla görülecektir. İran ile Amerika arasındaki yakınlaşma ya da uluslararası ilişkilerin bu dönemde gerçekleşmesi Türkiye'yi huzursuz etmektedir(Ünal, 2015,162- 165).

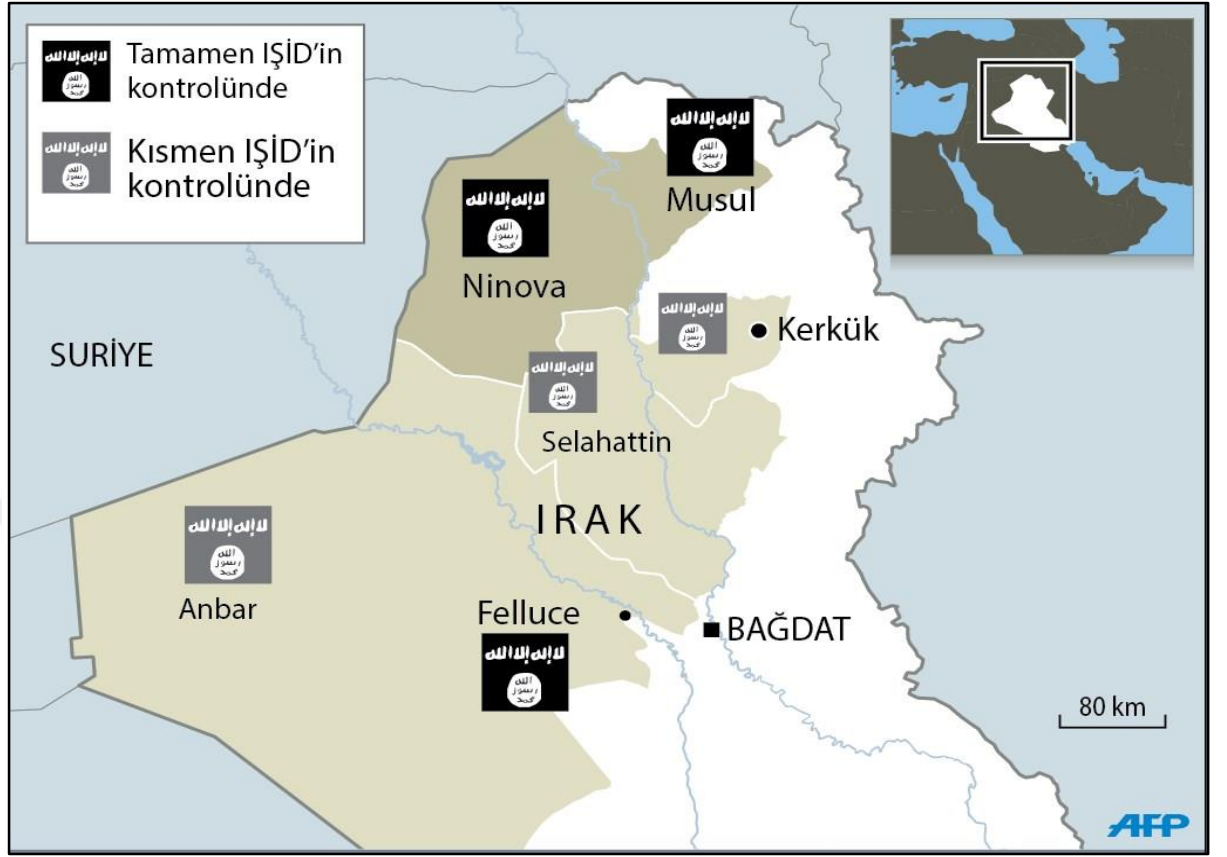
Ortadoğu jeopolitiğinin çehresini değiştiren anlaşma sonrası Türkiye artık İran'ı, ihmal edemeyecek noktaya gelmektedir. Riyad ile yükselen işbirliği Türkiye'yi, bölgedeki Sünnilerin hamisi pozisyonuna itmekte ve Tahran'la ilişkiler başta olmak üzere ülkenin çıkarları tehlikeye girmeye başlamıştır. Türkiye'nin, 2009 yılındaki süreçte Amerika'yı karşısına almak pahasına İran'a arka çıkmış ve BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a yönelik yaptırımlar hususunda muhalefet gösteren tek ülke olmuş, yaptırımları aşmak ve petrol satışında ödemelerin akışını sağlamak için uluslararası hukukun sınırlarını zorlayarak adeta İran'ın Merkez Bankası gibi rol oynamış ancak umduğunu bulamamıştır. Türkiye, karşılıksız dostluk gösterilerine rağmen İran'ın, birinci derecede öncelikli arkadaşlar listesinde yer almayı başaramamış olmasına sebep olarak tarihsel diplomatik rekabeti ve bölge jeopolitiğinde çatışan çıkarları gösterilmektedir. İki ülke, mezhep farkları bir yana bugün de Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'da birbirine zıt kamplarda yer almaktadır. Türkiye, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) Başkanı Muhammet Elbaradei'nin davetiyle hakem rolünde, İran'ın nükleer silah çalışmalarının kontrolü çabalarına katılmıştır daha sonra sürece dâhil olan Brezilya'yla birlikte sorunun diplomatik uzlaşıyla çözülmesi yönünde adımlar atmıştır. ABD'nin yeni stratejisi, İran ile Türkiye'nin farklı pozisyonları yer almakta Türkiye ile bütün çatışmalarına rağmen İran'la, yakınlaşması ABD'nin genel çıkarları adına en uygun yol olmaktadır. Beyaz Saray ve Pentagon'un çok değer verdiği Amerika'nın en etkili istihbarat şirketlerinden Stratfor'un kurucusu George Friedman daha yaptırımların

başladığı zamanlarda bölgesel çıkarların muktezasınca, Amerika ile İran arasında yakınlaşma ve işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır (Keneş, 2015,57).

Friedman'ın, İran ile Türkiye başta Sünni ülkeler arasında bir tür kuvvetler dengesi oluşturmanın faydalarını savunan görüşleri bugünkü gelişmelerle paralellik arz etmektedir. Stephen Kinzer da, aynı kışkırtıcı öneriyi dile getirmekte ve uzun dönemli çıkarlar açısından Amerika'nın, İran'la ittifakına olumlu bakmaktadır. Bu durumda, suni körfez eksenli yapılara ağırlık veren ABD, İran'a ağırlık veren bir şekle bürünmüştür. İsrail'in, güvenlik endişeleri doğrultusunda ABD'nin, İran'ın bölgedeki hakimiyet sahasını engellemek gibi geleneksel bir stratejisi bulunmaktadır. Cumhuriyetçi Partisi tarafından 11 Eylül sonrası takviye edilen söz konusu strateji, BOP temel unsurlarından biri olmaktadır. İran karşıtı strateji, Obama idaresi tarafından da aynen benimsenmiş gizli nükleer silah geliştirmekle suçladığı İran'a yönelik ambargoları devreye sokmuş ve ciddi ekonomik bedeller ödettirmiştir. Askerî müdahalenin çözüm getirmeyeceğinin farkında olan Amerikan yönetimi, yaptırımlarla artırdığı baskıyı olabilecek en iyi şartlarda bir diplomatik uzlaşuya tahvil etmektedir. Cumhuriyetçi yeni muhafazakârlar (Neocon) ile İran'ı baş düşman gören Suudi yönetimi ve İsrail'de Likud kökenliler dışında anlaşmaya ciddi muhalefet yok gibi görünmektedir. Amerika'nın, İran anlaşmasını sadece tek eksenli bir stratejik adım olarak değerlendirmedeği ortaya çıkmaktadır. Irak'ta, devlet otoritesinin takviyesi ve Suriye ile Irak'ta kontrolden çıkan IŞİD tehdidine karşı mücadele gibi ortak çıkar alanlarında da yakınlaşmalar olmuştur. Nükleer anlaşma, iki ülke arasındaki ilişkilerde en önemli sorunun aşıldığını gösterse de pazarlıkların, Ortadoğu'nun tamamını kapsayacak şekilde oluşmamıştır. Amerika halen ittifak halinde bulunduğu ülkelerin hassasiyetlerini dikkate almak zorundadır aksi halde Suudi Arabistan ve İsrail gibi dış politikaları, İran karşıtlığında kodlanmış geleneksel müttefikleriyle kurduğu dengelerin sarsılabileceğinin farkında olmaktadır. Yolsuzluk ve radikalizmin ele geçirdiği İslam coğrafyasında, İran'ın önünde jeopolitik bir alan açılmaktadır. Kısa vadede olmasa da uzun süreli stratejik çerçevede bu durum İran'a, üstünlük menfezi sunmaktadır. Batı'nın İslam ile ilişkilerinde gelecek dönemde Şii'lik merkezli yeni bir motif oluşabilir ve Şii'lik istisnailikten çıkıp ana akım haline gelebilir gibi görünmektedir. Amerika, İran'la kotardığı uzlaşmayı bölgedeki

çıkarlarına teşmil etme yolundaki çabalar sarf etmektedir. Uzun zamandır, bölgeyi kasıp kavuran IŞİD terörüne karşı mesafeli duran Türkiye'yi aktif bir denge unsuru olarak dâhil etmeyi başarmaktadır (Okur, 2015,09-11).

Türkiye, bir yandan sınıra yakın bölgelerdeki IŞİD mevzilerine, saldırılar düzenlerken, bir yandan da İncirlik Üssü'nü Amerika'nın liderlik ettiği ittifakın hava harekâtı için açmaktadır. Tüm bu gelişmelere karşılık Türkiye, 2017 yılına kadar iç çalkantılar nedeniyle durgunlaşabilmektedir. IŞİD meselesi, Amerikan-İran detantının eksenlerinden birini oluşturmaktadır. IŞİD'in, Sünni halkların temsilcisi gibi yükselerek, devlet hâkimiyeti kurması ne İran'ın ne de Amerika'nın işine gelmemektedir. Bunun yanında Irak'taki Şii Haydar el-Abadi hükümetinin kuvvetlenmesi de, Amerika ve İran'ın çıkarları için hayati öneme sahip olmakla birlikte bu strateji riskli olmaktadır. İran'ın, Irak'ta daha aktif hale gelmesi ve Amerika'yla ittifakı, Şii ve Amerikan düşmanlığı gerekçeleriyle taraftar bulan IŞİD'in, daha fazla militan devşirmesine sebep olunabilmektedir. Iraklı Sünniler, 2005 yılında bölgede tutunmaya çalışan el Kaide'nin tasfiyesinde aktif rol oynamaktadır. Maliki'nin, verdiği sözlerinden cayması ve devlet idaresini İran'ın güdümünde sadece Şiiilerin hakim olduğu bir yapıya sokması, IŞİD'in kolay zemin bulmasının sebebi olarak gösterilmekte ve Esad'ın devrilmesini istememektedir. Türkiye'nin, IŞİD karşıtı ittifaka katılması ABD'nin, Esad'sız Suriye'ye gizli desteği şeklinde yorumlanmıştır (Bacık, 2015,122).

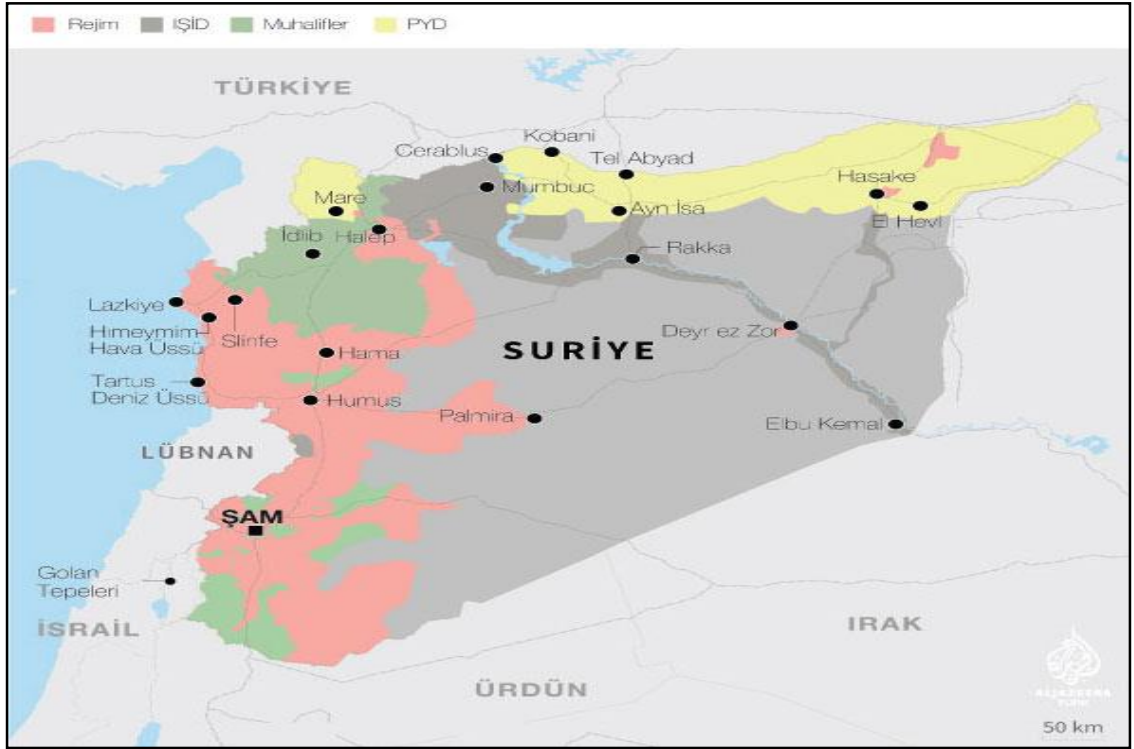

Şekil 1: IŞİD'in Irak'ta ki Son Durumunu Gösteren Harita

Kaynak : <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/163101.aspx> (Erişim 17.11.2015).

İran'ın, ABD ile uzlaşması, Ortadoğu'daki çetrefilli ilişkileri içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Amerika, PKK'nın, Suriye'deki uzantısı sayılabilecek YPG'yi, stratejik müttefiki, Türkiye ise düşmanı olarak görmektedir. Güvenli bölgenin Kobani'nin hemen batısına, Azez-Cerablus hattında kurulmasının istenmesi, YPG kontrolünde bir şeridin Türkiye sınırını kapsayacak şekilde ikmalini engelleme amacı taşıdığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Türkiye'nin duruşuna rağmen Amerika, kara kuvvetleri olmadan sadece havadan saldırılarla IŞİD'e karşı nihaî üstünlük kurulamayacağını, YPG'nin varlığının hayati önem taşıdığını ve bu durumun da Türkiye tarafından da kabul edilmesini istemektedir. Esad, İran'la müttefik ancak IŞİD'e ve Özgür Suriye Ordusu'na (ÖSO) karşı savaşmaya devam etmektedir. PYD, Cerablus'u IŞİD'den almayı planlamaktadır. Amerika, IŞİD'le mücadelesinde İran'la yakınlaşırken, Esad'la çarpışan ÖSO'na da destek vermektedir. Türkiye bu konuda Amerika ile bir 'Eğit-Donat' projesine

girişmektedir. ABD'nin Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar ile birlikte planladığı Suriyeli muhalifleri eğitip-donatması ile ABD'nin, 500 milyon dolar bütçe ayırdığı program, 3 yılda 15 bin kişilik bir ordu oluşturmayı hedeflemektedir. Amerika'nın müttefikleri Suudi Arabistan ve Katar ise İran'ın artan etkinliğinden dolayı huzursuz ve Şii yayılcılığını varoluşsal tehdit olarak görmektedir (Taştekin, 2015,5).

Şekil 2. 2015 Yılı İtibariyle Suriye'nin Son Durumunu Gösteren Harita

Kaynak : <http://www.internethaber.com/4yilda-degisen-harita>(Erişim 22 01 2016).

Dünya, İran ile Amerika arasında bir yakınlaşma bu bölgenin dengelerinde köklü değişiklikler doğuracak bir gerçekliğe sahip olmaktadır. Bugünden nasıl bir tablonun ileride tebellür edeceği net gözükmemektedir ama İran'ın eskisine göre çok daha etkin bir konuma yükseldiği bilinmektedir. Amerika'nın Irak'a müdahale edip Saddam rejimini devirmesinden en kazançlı İran çıkmaktadır. ABD'nin Afganistan operasyonu da İran'ı kuvvetlendirmektedir. Nükleer anlaşmada da aynı şey gerçekleşmektedir. Yeni durumun İran'a, somut ve kısa vadeli menfaatleri olabilecektir. Süreç Türkiye için de sadece risklerden ve belirsizliklerden ibaret

gözükmemektedir. Ekonomik anlamda Türkiye'nin önünde bazı açılımlarda olabilmektedir(TUSAM, 2015,283).

Şekil 3.PYD'nin Sınırları içine alacağı Cerablus Şehri

Kaynak :<http://www.infografiknedir.com/pyd-cerablusu-isidden-almayi-planliyor>
(Erişim 19.01.2016).

3.11 Küresel Güçler Stratejik Parametreleri ve Ortadoğu'nun Uluslararası Etkileri

Türkiye, uzun dönemli stratejisinin temel esaslarını tekrar belirlemek ve bu stratejinin kısa ve orta vadeli taktik adımlarını bütün bölgesel komşuları ile olan ilişkilerini ve birbirleriyle bütünleştiren bir çerçeve içinde yeniden kurmak zorundadır. Ortadoğu'da, sınırları değiştirmek için harekete geçen büyük güçler, bu bölgede bulunan petrol, su, iklim, kültür zenginliği ve yer altı kaynakları ile yakından ilgilenmektedirler. İsrail'in, Arap ülkeleri arasında yer alması ve Mezopotamya

sevdası, küresel ve bölgesel ittifaklara yansıyan bir kutuplaşmaya neden olmaktadır. Sosyalizmi destekleyen Nasır ve Baaz olayları Batı ve İsrail'e karşı farklı psikolojik tutumların oluşmasına yol açmaktadır. Bu kutuplaşmalarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'nin desteği, rejimlere yeni alanlar açmaktadır. Batı ülkeleri ise bir yandan İsrail'i garanti altına almaya diğer yandan Arap rejimlerini, devrimci Arap rejimlerine dönüştürmeye çalışmaktadır. ABD, Avrupa ve Asya güçlerinin Ortadoğu üzerinde oynanan oyunlarda hedeflerine ulaşmak istemektedir. ABD, her zaman Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ve stratejik bir uyum kurmaya çalışmaktadır. Ortadoğu'da, SSCB'ye karşı kurmaya çalıştığı güç dengesi, Ortadoğu'nun güçler dengesi parametrelerinin zayıf olması nedeniyle bu tür diplomatik girişimlere zemin hazırlamaktadır. Nasırcı ve Baazcı akımların gelişmesini, öncelikle İsrail'in güvenliğini tehdit edebilecek bölge içi güç oluşturma ihtimali nedeniyle engellemeye çalışmaktadır. Süveyş ve Suriye bunalımlarına yönelik tavır ile CENTO'nun teşkili bu doğrultuda, karşı denge oluşturulmaya yönelik adımlardandır. Körfez Savaşı, başta ABD olmak üzere bütün küresel ve bölgesel güçlerin bölge ile ilgili stratejik pozisyonlarını yenilemelerine sebep olmaktadır. ABD, Irak'ın devlet başkanı Saddam'ı, tahrik etme maksatlı uluslararası medyayı, planlı bir uygulama ile büyük ölçekli amacına ulaşması için profesyonelce kullanmaktadır. ABD'nin, kurmaya çalıştığı 'Yeni Dünya Düzeni' Körfez Savaşı döneminde koyduğu ana hedefleri gerçekleştirmeye yönelik, Doğu Bloku'nun dağılması ile uluslararası düzende tek süper güç olmak ve bu durumun getireceği maliyet, ekonomik, politik ve bölgesel dengelerin yeniden kurulması ile güç dağılımı arasında kuracağı denge meselesi olmaktadır. Bu amaç uğruna, Irak ve Lübnan gibi çember dışında bırakılan ülkelerin dışındaki, tüm Arap ülkelerini içeren planlar devreye sokulmaktadır. Ayrıca İsrail'in, bir daha tehdit edilemeyecek pozisyona gelebilmesi ve yalnız kalmaması, hazırlanacak stratejik gelişmeler ve yeni bölgesel dalgalanmalar ile sağlamaktadır. AB ülkeleri, ABD ile her zaman uyumlu politikalar içinde olmaya özen göstermişlerdir. Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın sömürgeci geçmişlerini, birbirlerine daha yakın olmalarını sağlarken ABD, çıkarları adına ciddi bir gerilim yaşamış ancak yumuşak bir politika sergilemektedir. Bu durumu dengeleyici diplomatik tutumlarıyla aşmaya çalışmaktadır. Krizi, fırsata çevirme taktiğini kullanan ABD, İngiltere'yi Ortadoğu'da sahip olduğu sömürge devletlerinin

sayesinde edindiği tecrübeyi kullanmak maksadıyla, devamlı ittifak çizgisi içinde tutmayı başarmaktadır. Ancak içlerinde gelişen gerilimler ve çelişkiler etkisi sürmektedir. ABD, Ortadoğu ülkelerine karşı sert bir tutum içindeyken AB ülkeleri, Arap yanlısı bir harekete geçmektedir. Böylece ABD'nin tek başına egemenliğini esnetmeye çalışmaktadırlar (BMGK, 2015,409).

Ortadoğu bölgesinde, ABD ve AB ülkelerinin tutumuna, Asya ülkesi olan Çin tepki vermektedir. Çin'in ilerleyen zamanlarda politikasını daha da güçlendirerek bu bölgede, söz sahibi olması da beklenmektedir. ABD ile İsrail ilişkisine karşı Sovyetlerin doğurduğu boşluk pragmatik alanda, Avrupa tarafından daha ideolojik alanda da Çin tarafından doldurulabilmektedir. İsrail halkı olan Yahudiler, kitapları olan Tevrat'ın kuralları doğrultusunda Yahudi milletinin seçilmiş insanlardan oluştuğunu ve kendilerini Dünya'yı yönetebilme özelliklerine sahip tek toplum olarak görmektedirler. Kendi içlerinde yaşadıkları psikolojik çatışma siyasi tavırlarında da belirgin olarak yansımaktadır. İsrail, AB ülkelerinde meydana gelen saldırılara barış yanlısı tavır sergilerken, Lübnan ve Filistin'de insanları öldüren İsrail, Ortadoğu'da saldırgan bir tavır sergilemektedir. Buna rağmen İsrail'in acımasız saldırılarına karşı hiçbir Müslüman ülke hiçbir Yahudi vatandaşa ve İsrail'e karşı toplu ya da kişisel saldırı gerçekleştirmemiştir.

Ortadoğu'da, oluşmuş İslam kimliğini dağıtmak üzere boşlukları değerlendiren İngiltere ve Fransa, bu bölgede kaynama sürecini başlatmış ve İngiltere idaresince desteklenen Yahudilerin hedefi olan 'Büyük İsrail Devleti'nin kuruluşu için alt yapıyı hazırlamaktadırlar. İsrail kendi stratejilerini uygulama sürecine girerken, Ortadoğu'da taşlar yerinden oynamaya başlamaktadır. Girilen süreçte Türkiye, Mısır ve Fas Ülkeleri İsrail'e destek vererek ilişkileri sıkılaştırmışlardır. İsrail, Ortadoğu'da değişik taktikler uygulayarak etkin bir güç olma niteliğini kazanmaktadır (Ertan, 2015,13).

3.12 Bölge İçi Dengeler ve Ortadoğu

Ortadoğu jeopolitiğinin en temel coğrafi ve tarihi denge mekanizmasını Mısır-Türkiye-İran hassas dengesinde aramak gerekmektedir. Modern dönemde petrole dayalı ilişkiler olgusunun daha da renklendirdiği bu stratejik üçgen, uluslararası aktörlerin bölge ile ilgili planlarında göz önünde bulundurmaları zorunda oldukları en temel parametrelerden birisini teşkil etmektedir. İran devriminden sonra ise, Ortadoğu diplomasi tarihi içinde sürekli olarak birbirlerini kollayan ve soğuk bir ilişki sürdüren Türkiye ve Mısır birbirlerine yaklaşmaya başlamakta ve bunun içinde sürekli olarak birbirlerini kollamaya ayarlanmış bu üç ülkeden biri dışlanırken diğer ikisi de mutlaka sistemin içine çekilmektedir. Şuana kadar bu denge içindeki hakem rolünü Türkiye oynuyor gözükmektedir. Türkiye her iki dışlama sürecinde de bir taraftan dışlanan faktörle dengeli ilişkiler kuran, diğer taraftan da sistem içi taraf ile ittifak oluşturan bir tavır izlemektedir. Batı ülkeleri İran ile dengeli ilişkiler sürdüren Türkiye'yi keskin bir sistem içi role soyunan Mısır'ın safına çekmeye çalışmaktadır. Bu ittifakların en ayırıcı vasfı da sistem dışına itilen ülkenin- yetmişli yıllara kadar Mısır, seksenli yıllardan sonra İran-İsrail'i tehdit eder bir politika izlemektedir. Mısır dışlandıkça İran sistemin merkezine yerleşmekte ve Türkiye ile desteklenmekte, Mısır sistem içine kaydıkça İran sistem dışına itilmekte ve Türkiye'nin pozisyonunu da bu yeni dengeye uyarlı hale getirilmektedir. Bölgede uzun süreli bir barışın en temel şartlarından birisi bu üç ülkenin rasyonel bir zeminde işbirliği içerisine girmesidir. Böylesi bir rasyonel zeminin bölge içi manipülasyonlara engel olacağını bilen dış faktörler sürekli olarak ikili ittifaklarla denge politikası sürdürülmektedirler. Türkiye bu tür manipülasyonlara uyarlı bir politika takip etmektense dengeli bir bölgesel strateji ile bu kutuplar arasındaki gerginliği azaltan bir yol izlemektedir. Bu hem Türkiye'nin çıkarlarına daha uygun hem de bölge barışı için daha emin bir yol olmaktadır. Bu diplomatik beceriyi sergileyebilen bir Türkiye bölge içi dengelere her an ağırlık koyabileceğini de göstermiş olmaktadır. Ortadoğu'daki genel dengeler içinde Mısır-Türkiye-İran dış üçgeni ile Suriye-İrak-Suudi Arabistan iç üçgeni arasındaki dengelerde daha edilgen konumda olan daha da küçük bir iç üçgen vardır. Ürdün-Lübnan-Filistin'den oluşan bu edilgen üçgene Körfez Savaşı'ndan sonra önemli ölçüde Kuzey Irak'ta katılmış bulunmaktadır. Bu jeopolitik dengeler real güç

faktörleri açısından küçük bir ülke olan Ürdün'ü bölgesel politikaların kilit ülkesi konumuna getirmektedir. Bölgenin jeopolitik yapılanması Ürdün'e tipik bir tampon ülke olmaktadır (Davutoğlu, 2015,352-353).

Bugünkü mevcut konjoktüre baktığımızda Ortadoğu'da mevcut dengelerin oluşumuna ABD müdahalesi ile ciddi bir baskı unsurunun yer aldığını görülmektedir.. Irak, ABD'nin güdümünde demokratik olduğu iddia edilen yeniden yapılanma çabası içinde bulunmaktadır. İran ise, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından İslam devriminin ihracı ve nükleer programından dolayı tehdit olarak algılanmakta ve sistem dışı bırakıldığı görülmektedir. İran nükleer programını bir koz olarak kullanmaktadır. Bölge içinde ve uluslararası konjoktürde bir yer edinmeye çalışmaktadır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrası yalnız kalan Suriye ile Irak'ın karşılıklı olarak, ciddi sorunları olduğu izlenimi edinilmektedir. Çünkü Irak merkezi yönetiminin ülke içindeki terörist hareketlerin arkasında Suriye'nin yer aldığı konusunda ciddi şüpheleri bulunmaktadır. Mısır, Filistin sorununda lider rolünü oynamak istemektedir. Ancak, sorunu çözümsüz bir şekilde devam ettirmesi karşısında Arap ülkelerinin güvenini kaybetmiş durumdadır. 2009 başından itibaren Türkiye yukarıda belirtilen üçgenler açısından oluşan dengelere bağlı olarak, Ortadoğu stratejisini yeniden şekillendirme yoluna gitmektedir. Türkiye, Arap dünyasındaki imajı yenilemeye yönelik olarak, İsrail ile olan ilişkileri yeniden düzenlemek istemektedir. Bu konuda 2006'da Hamas Lideri Halid Meşal'in Türkiye'yi ziyareti ile başlayan İsrail ile ilişkilerdeki gerginlik, 2009 Ocak ayında Davos'ta yaşanan krizin tetikleyici rolü ile açığa çıkarmaktadır. İsrail'in Gazze'de uyguladığı harekâtın tenkid edilmesi, Anadolu Kartalı tatbikatına İsrail'in katılmasının önlenmesi ve İsrail'in nükleer gücünün Türkiye tarafından eleştirilmesi Arap ülkelerinde beklenen etkiyi sağlamış ve Türkiye'nin kredi notunun Ortadoğu'da artmasına neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2009 başından itibaren, Ortadoğu'nun kilit ülkelerine bir seri ziyaretlere başlamıştır ve bölgesel ve uluslararası konularda işbirliği teklif ederek, güven artırıcı ilişkiler içine girmektedir. Ocak ayında Mısır, Temmuz ayında Suriye, Ekim ayı içinde hem Irak ve hem de İran ziyaretleri Ortadoğu güç dengelerinin Türkiye liderliğinde yeniden şekillenmesi için uygulanan yol haritasının gerekleri olarak

görülebilmektedir. Bu şekilde Türkiye, Davutoğlu'nun belirtmiş olduğu Mısır-Türkiye-İran üçgenine Irak ve Suriye'yi de katmak suretiyle merkezinde kendisinin olduğu bir işbirliği ittifakına çevirmeyi başarmaktadır (Erdurmaz, 2009,2)

3.13 Türkiye'nin Ortadoğu'da Yeni Coğrafya Algısı

Türkiye üç kıtanın buluşma noktasında stratejik bir coğrafyada bulunmaktadır. Türkiye'nin dış politikasına yön veren yeni coğrafya, kolayca ulaşılabilen hızlı seyahat imkânları sağlayabilen, yaygın sosyal medya ağlar, internet, çok kanallı televizyonlar, insanların ve sermayenin süratli bir hareketi, Türklerin, iş dünyasının dünya hakkında artan bilgileri gibi coğrafi uzamdan öteye bir anlama sahip olmaktadır. Yeni coğrafya ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ve güvenlik alanlarla ilgilenmektedir. Yeni küresel yapılanma, uluslararası ilişkilerin analizinin ancak çok katmanlı toplumsal ilişkiler üzerinden, iktisadi olan ile olmayanın, siyasi olan ile kültürel ve dini unsurların, hepsinin eşanlı olarak değerlendirilmesini gerektiren bir ortam sunmaktadır. Yeni coğrafyanın yeni parametrelerinin takip edilen politikalarla desteklenmesi için halkın gönlünün ve aklının kazanılmasını gerektirdiği söylenmektedir. Yeniçağda başarılı politikalar yürütmek, ancak kamuoyunu, ülkenin beşeri ve toplumsal sermayesini harekete geçirmekle mümkün olabilmektedir. Özellikle de başarılı dış politika için kamu desteğinin harekete geçirilmesine yardımcı olacak, iktisadi, siyasi, kültürel yapıları nasıl değerlendirdiklerini çözümlenmek gerekmektedir (Aybar,2014,2-3)

Yeni coğrafyanın enerji boyutu Türkiye'yi, özellikle enerji kaynakları bağlamında, iktisadi işbirliğine doğru evirerek çok daha güçlü bir şekilde stratejik müttefiki ABD'nin çekim alanına doğru itilmekte olduğu görülmektedir. Bu da ABD'nin yeni güvenlik mimarisine uygun bir durum olmaktadır. Amerikan ekonomisinin günümüzdeki sıkıntılı durumu göz önünde alındığında Washington'un küresel stratejilerini yerine getirmek için müttefiklerine bugüne kadar olduğundan çok daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Türkiye, Nabucco Boru Hattı veya Güney Akım Projesi'nde olduğu gibi, enerji kaynakları açısından Avrupa'nın Rus doğalgazı ve petrolüne bağımlılığını azaltmayı hedefleyen Amerika'nın küresel stratejisi ile uyumlu politikalar gütmektedir (İşeri,2012,55).

3.14 Ortadoğu Politikasının Temel Dinamikleri Türkiye ve Kuzey Ortadoğu Politikası

Türkiye, Ortadoğu'daki çekişmeler, gelişmeler ve değişimleri dikkate alması gerekmektedir. Türkiye, bölgesel iç ve dış güçler arasındaki ilişkilerin küresel etkenlerle, bölgesel dalgalanmalar arasındaki ilişkinin kesişim noktasını oluşturmaktadır. ABD'nin, Ortadoğu politikalarını yöneten tek güç olması Türkiye'nin, bölgesel politikalarının önemli parametresidir. AB-Türkiye ilişkilerindeki bunalım Rusya ile Türkiye arasında süre gelen Avrasya stratejisi çelişkisi ve ABD'nin özellikle Irak ve Kürt politikasında yeni opsiyonlara açık tavrı Türkiye'nin bölgesel ağırlığını etkileyebilecek önemli unsurlardır. Bölgeye doğrudan müdahale etmeyen NATO ve AB gibi bölge ötesi yapılanmalara dayalı dış politika stratejileri geliştiren Türkiye, bugün kendini bu bölgelerin iç parametrelerinin labirentinde bulmaktadır. Bölgede İran-İrak savaşı ile başlayan aktif tarafsızlık politikası Kuzey Irak müdahaleleri, Suriye gerginliği ve İsrail ile yürütülen işbirliği çerçevesinde aktif ve müdahil taraf olma politikasına dönüşmektedir. Ancak, yeni bir uluslararası ve bölgesel stratejik planlamadan çok PKK ve doğal kaynaklar gibi dış etkenlerle belirlenen parametrelerin etkisiyle sağlam bir tanımlama yapılamamaktadır. PKK'nın devre dışı bırakılmasından sonra Suriye politikasının nasıl gelişeceği, Irak'ın bölünmüşlüğü'nün nasıl sonuçlanacağı, hassas Türk-İran ilişkilerinin hangi ekseninde yürütüleceği gibi sınır boylarını ilgilendiren sorunlar stratejik tanımlama ihtiyacını ortaya koymaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi artan Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinin jeoekonomik ve jeopolitik geçiş havzası Kuzey Kafkasya'dan başlayan stratejik kuşağı Mezopotamya üzerinden Basra Körfezine, Toroslar ve Harran üzerinden Doğu Akdeniz'e indiği görülmektedir. Türkiye'nin Irak ve Suriye politikasının temel nedenlerindedir. Türkiye'nin sınırları içinde kalan Doğu Mezopotamya bölgesi Suriye, Irak ve İsrail politikaları açısından oldukça önem kazanmaktadır. Büyük Ortadoğu Projesi'nin, merkezi kilit ülkeleri Türkiye ve İsrail'dir. Türkiye'yi, her zamankinden daha etkin olması gereken bir dönem beklemektedir ancak akıllı manevralarla bu süreci kendi çıkarları doğrultusuna çevirebilir (Davutoğlu, 2015, 396-399.)

3.14.1 Doğu Akdeniz Hattı ve Türkiye Suriye İlişkileri

Suriye, Doğu Akdeniz ile ilgili stratejik planlamanın kaçınılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bundan sonra Türkiye, Yunanistan, İsrail, Mısır, Suriye hatta Libya ve İtalya arasındaki ilişkiler, artık bu bölgesel değişimlerin bir parçası olarak gelişmektedir. İtalya, PKK terörüne ve Kürt parlamentosuna destek vererek yeni denge ilişkilerinde devrede kalmaktadır. Suriye'deki rahatsız edici gelişmelerin Türkiye'yi zora sokan zamanlarda İsrail, Suriye'yi zora sokan zamanlarda ise Yunanistan, ortak tehdit tanımlamasından kaynaklanan ittifakı daha etkin bir şekilde kullanan taraf olmaktadır. Yunanistan'ın, bu gerginliği Kıbrıs konusu için kullanması, Arap ülkelerinin ittifaklarında etken taraf olmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda, Türkiye-Suriye gerginliği sürdükçe kazanan taraflar Yunanistan ve İsrail olmaktadır. Türkiye-İran-Irak Mezopotamya ve Basra hattının, Türkiye-Suriye-Mısır üçlüsü, Doğu Akdeniz hattının iç dinamiklerini belirleyen dengelerini oluşturmaktadır. Bu güçlü ilişkilerde Türkiye, dışlanan ve yalnızlaşan taraf olmamaya azami özeni göstermesi gerekmektedir (Davutoğlu, 2015,400-401).

3.15 Türkiye'nin Bölgesel Etkinliği ve Politikası

Türkiye'nin, Ortadoğu ülkeleri arasında başarılı ve etkin olmak için esnek bir dış politika ve bu bölge üzerinde hâkimiyet kurma çabası içinde olan süper güçlerin politik etkilerini en iyi şekilde kademeli olarak değerlendirebilmesi gerekmektedir.

Bunun için yapması gerekenler:

- a) Ortadoğu bölgesine yönelik menfi bakış açılarını aşmak,
- b) Her türlü gelişmeleri yakından takip eden strateji merkezlerinin geliştirilmesi,
- c) Dengeli gelişmeler için Arap ülkeleri ve süper güçler arasında sağlam temellere oturtulmuş bağlantılar kurulması,
- d) Ortadoğu'yu tümüyle kapsayan projeler üretilmesi ve barışı sağlayacak ortak çıkar alanlarının oluşturulmasına öncülük etmesi,
- e) Barışa karşı risk oluşturan karşı bloklaşmayı engellemesi,
- f) Odaklanmış tepkilerin azaltılması,

- g) Bölge ülkelerde meydana gelen problemler üzerinde etkin bir inisiyatif kullanacak yaklaşıma sahip olması ve bölgedeki imajını güçlendirecek yatay iletişime ağırlık verilmesi olmalıdır.

Ortadoğu'da, dış güçler tarafından uygulanan stratejik planlar doğrultusunda gelişen küresel parametrelerin yeniden belirlendiği bir süreçte Türk-Arap ilişkilerinin mantık çerçevesinde tekrar kurulabilmesi, barışın gerçekleşebilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Ortadoğu'daki çekişmeler, gelişmeleri ve değişimleri dikkate alınması gereken Türkiye, bölgesel iç ve dış güçler arasındaki ilişkilerin küresel etkenlerle, bölgesel dalgalanmalar arasındaki ilişkinin kesişim noktasını oluşturması gerekmektedir. ABD'nin, Ortadoğu politikalarını yöneten tek güç olması Türkiye'nin bölgesel politikalarında önemli parametresidir. AB-Türkiye ilişkilerindeki bunalım, Rusya ile Türkiye arasında süre gelen Avrasya stratejisi çelişkisi ve ABD'nin özellikle Irak ve Kürt politikasında yeni opsiyonlara açık tavrı Türkiye'nin bölgesel ağırlığını etkileyebilecek önemli unsurlarıdır. Bölgeye doğrudan müdahale etmeyen NATO ve AB gibi bölge ötesi yapılanmalara dayalı dış politika stratejileri geliştiren Türkiye, bugün kendini bu bölgelerin iç parametrelerin labirentinde bulmaktadır (YDİK, 2015,188).

Bölgede İran-İrak savaşı ile başlayan aktif tarafsızlık politikası Kuzey Irak müdahaleleri, Suriye gerginliği ve İsrail ile yürütülen işbirliği çerçevesinde aktif ve taraf olma politikasına dönüşmüş ancak PKK ve doğal kaynaklar gibi dış etkenlerle belirlenen parametrelerin etkisiyle sağlam bir tanımlama yapılamamaktadır. Türkiye'nin sınırları içinde kalan Doğu Mezopotamya bölgesi Suriye, Irak ve İsrail politikaları açısından oldukça önem kazanmaktadır. Büyük Ortadoğu projesinin merkez kilit ülkeleri Türkiye ve İsrail'dir. Türkiye'yi, her zamankinden daha etkin olması gereken bir dönem beklemektedir ancak akıllı manevralarla bu süreci kendi çıkarları doğrultusuna çevirebilir (Davutoğlu, 2015,372).

3.16 İran-Türkiye Arası Yaşanan Sorunlar ve Açıklamalar

İran-Türkiye arasında yaşanan sorunlardan biri Türkiye'nin, Rusya'dan sonra en büyük ikinci gaz tedarikçisi olan İran'dan doğalgazı yüksek fiyata almasıdır. İran'dan, yılda ortalama 10 milyar metreküp doğalgaz alan Türkiye ile İran arasındaki görüşmelerde fiyat indirimi konusunda anlaşma sağlanamamıştır. Türkiye pazarlıklarının sonuçsuz kalmasının ardından İran gazı ile ilgili anlaşmayı Uluslararası Tahkim Heyeti'ne taşımıştır. İran'ın, doğalgaz satışında en büyük müşterisi olan Türkiye 1000 metreküp doğalgaz için Tahran'a 492 dolar ödemektedir. Tahkim heyetinin, önündeki bir diğer dosya ise Türkiye'nin "Eksik Teslimat" nedeniyle açtığı davadır. İran yaklaşık 18 yıldır yürürlükteki anlaşma kapsamında bazı teknik sıkıntıları gerekçe göstererek anlaşmada yer alan miktardaki doğalgazı Türkiye'ye teslim etmemektedir (Yıldız, 2015,38).

İki ülke arasında İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasına yönelik temaslar da yapılmaktadır. Ekonomisi büyük oranda petrol ithalatına bağlı olan zaten yaptırımlar ve Suriye savaşı nedeniyle büyük ekonomik sıkıntı çeken İran, petrol fiyatlarındaki keskin düşüş nedeniyle bu sıkıntıyı daha yoğun bir şekilde hissetmektedir. Bu nedenle doğalgazın, Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması İran için her zamankinden daha da kritik öneme sahip olmuştur. Batı ile nükleer müzakereleri sürdüren İran, yaptırımların tamamen kaldırılmasıyla yeniden ticari ilişkiler geliştirmek istemektedir ve bunun gerçekleşmesi için Türkiye kilit ülke konumundadır. Türkiye tarafından, İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması projesine sıcak bakılmaktadır. Ukrayna krizi ile birlikte Rus doğalgazına bağımlılıktan kurtulmanın yolunu arayan Avrupa, İran gazını en hızlı çözüm seçeneklerinden biri olarak görmektedir. İran, Petrol Bakanı Yardımcısı Ali Majedi, gazı Avrupa'ya taşımak için en uygun maliyetli seçenek olarak Azerbaycan doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması planlanan, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projesini göstermiştir. Farklı konularda sorunlar yaşamalarına rağmen iki sınır komşusu Türkiye ve İran arasında kayda değer bir ekonomik ilişki vardır. İki ülke arasında uzun süredir çözülemeyen bir diğer sorun da Suriye iç savaşı, Irak'ta IŞİD ilerleyişinin ardından devam eden kargaşanın yanı sıra ve enerji konuları başlıca sorunlardandır. Bu coğrafyada siyasi ve ekonomik güç

savaşının hangi ülke lehine gelişeceği hangi ülkenin vazgeçilmez olacağı konusunda henüz netlik kazanmamıştır. Türkiye'nin, bu dönemde enerji de nasıl pozisyon alacağı da önemlidir. Dolayısıyla, konjontürel şartların iyi yönetilmesi son noktada Türkiye'ye, enerji alanında eksikliklerini tamamlaması için zaman kazandırırken aynı zamanda da bugünden şekillenen enerji denkleminde Türkiye'nin yerini sağlamlaştırıcaktır. Türkiye ve İran arasındaki en güncel kriz, gümrük geçişlerindeki fiyatlar konusunda karşılıklı restleşmeyle başlayan 'Tır Krizi' olmuştur. İran yönetimi, uzun yıllarca Türk tırlarından fiyat farkı adı altında para tahsilatı yaparken, Türkiye bunun mütekabiliyet ilkesine uymadığını ve Türk taşıtlarından bu ücretin alınmaması gerektiğini İran tarafına iletmış ancak İran tarafı buna ikna olmayınca 10 Ekim 2014 itibariyle Türkiye de mütekabiliyet çerçevesinde İran tırlarından fiyat farkı almaya başlamıştır. Bu durum, 1 Aralık 2014'de İran, Türk tırlarının yakıt depolarının mühürlenmesi sürecini başlatmış ve sınır kapısında uzun kuyruklar meydana gelmesine sebep olmuş daha sonra iki tarafın da fiyat farkı uygulamasına tekrar dönmesi ve mühürleme uygulamasının durdurulmasıyla Tır kuyrukları azalmış fakat sorun tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamıştır (Hafezi vd. 2015).

Türkiye ve İran arasındaki tarihi rekabet ve çekişme, özellikle Suriye'de iç savaşın başlamasının ardından yüksek dozda gerilime dönüşmüştür. Türkiye, Suriye'de yaklaşık dört yıldır devam eden iç savaşta, 200 binden fazla insanın ölümünden sorumlu tuttuğu Beşşar Esad'ın gitmesi gerektiğini savunmakta ve Suriye muhalefetini desteklemektedir. Esad'ın bölgedeki en büyük destekçisi olan İran ise rejime maddi ve askeri destek sağlamaktadır. Esad rejimini, devam eden iç savaşa rağmen ayakta tutan en önemli unsurlardan biri İran yönetimidir. İran, Rusya'nın da desteğiyle bölgedeki asıl tehdidin IŞİD olduğu tezini ve asıl mücadelenin IŞİD'e karşı verilmesi gerektiğini savunarak, Esad'ın koltuğunu koruyacağı bir insiyatifin hayata geçmesi için çaba sarf etmektedir. Türkiye ise IŞİD'in bir 'Sonuç' olduğunu, bölgeye istikrar gelmesi için sorunun 'Sebebi' olan Esad'a karşı mücadele verilmesi gerektiğini aksi takdirde IŞİD gitse bile yerini başka unsurların alacağını vurgulamaktadır. Oysa Türkiye, Suriye'de ki iç savaşın ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlardan en fazla etkilenen ülkelerden biridir. İç savaştan kaçan yaklaşık 3 milyondan fazla sığınmacı Türkiye'de ağırlandırmaktadır. Son dönemde İran,

Rusya'nın da desteğiyle Beşşar Esad rejimine meşruiyet sağlayacak yeni bir planı yürürlüğe sokmaya çalışmaktadır. Bu hedefle Şam-Moskova-Tahran arasında yoğun bir trafik oluşmuştur. İran'ın çabaları, BM Suriye Özel Temsilcisi Staffan De Mistura'nın Halep başta olmak üzere belli bölgelerde çatışmaların dondurulmasını (FreezeZones) öngören ve Suriye muhalefetinin 'Kendilerini Bitirme Planı' olarak gördüğü inisiyatif etrafında şekillenmektedir. IŞİD'in 10 Haziran 2014'de Musul'u ele geçirmesi ve ülkede patlak veren kaos sonrasında Türkiye ve İran'ın, Irak meselesine bakışları birbirlerinden farklılaşmıştır. Türkiye, Bağdat yönetiminin Maliki döneminde izlenen mezhepçi ve dışlayıcı politikaların izlerini silmesini ve Sünnilere yönelik baskıların sonlandırılmasını istemektedir. İran'ın, Suriye'de olduğu gibi Irak'taki 'reçetesi' de yalnızca IŞİD ile mücadeledir. İran, Irak'ta güvenlik odaklı bir çözümü savunurken Türkiye, Sünnileri kapsayıcı politikalar izlenmeden çözülmeyeceği görüşündedir. İran, Irak Başbakanı Hayderİbadi ile Maliki dönemindeki işbirliğini sürdürmektedir ve Ankara'da, ılımlı mesajlar veren İbadi hükümetine çözüm için adımlar atılması konusunda kredi verilmesinden yanadır ancak iki ülkenin Irak vizyonları ve beklentileriyle ilgili derin farklılıklar bir süre daha ortadan kalkacak gibi görünmemektedir (Yüksel, 2014,3-4).

SONUÇ

Türkiye ve İran paylaştıkları coğrafyada farklı ideolojileri ve benzerlikleri ile yüzyıllar boyu farklı adlar altında da olsa, işbirliği içerisinde olmuşlardır. Aynı coğrafyayı paylaşmaları ve uygulamış oldukları politikalar nedeniyle birbirlerinden etkilemişlerdir. Uluslararası platformda Ortadoğu coğrafyasında rekabet içinde olan iki ülke olarak gösterilmektedir. Tarihten bugüne kadar iki ülke arasında pek çok işbirliği olmuş ve bunun akabinde de birçok problem yaşanmıştır. Zaman zaman sorunlar ortaya çıksa da Türkiye ile İran, birbirlerine saygılı davranmışlardır. Bu konjonktürde, Ortadoğu coğrafyasında birbirlerine muhtaç olan Türkiye ile İran, ilişkilerini her zaman belirli bir seviyede tutmak istemektedirler. Her ne kadar birbirlerine karşı güven bunalımının olduğu bilinmesine rağmen, bunun yüksek sesle dillendirilmesini de istememektedirler.

Siyasi alanda yaşanan sorunlardan dolayı, ekonomik ilişkileri gölgelemesi, bütün ülkeler arasında söz konusu olduğu gibi Türkiye ile İran arasında da olabilecek bir problemdir. Ekonomik açıdan güçlü olmanın yolu ise başta komşular olmak üzere bütün önemli ülkelerle siyasi istikrarın sağlanması, ticaretin geliştirilmesi ve Dünya'ya açık bir ekonomi politikasından geçmektedir. Bugün küresel güçler olarak tanımlanan ülkelerin tamamının çok yüksek ihracat rakamlarına sahip oldukları bilinmektedir. Özellikle komşu ülkelerin en önemli ticaret ortakları arasında yer aldıkları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin, 2023 yılında İran ve diğer komşularıyla ticaret hacmini 300 milyar doların ve toplam dış ticaret hacmini ise 1 trilyon doların üzerine çıkarmaması durumunda kendisi için belirlediği 2023 hedeflerine ulaşması ve bu hedefler arasında en önemlisi olarak görünen "Dünya'nın İlk 10 Ekonomisi Arasına Girmek" amacını gerçekleştirmesi çok zor görünmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için Türkiye'nin en büyük komşusu olan İran'la ticaret hacminin en az 100 milyar dolar düzeyine ulaşması gerekmektedir. Türkiye, kendi halkının güvenlik ve refahını koruyup artırabilmesi için gerekli olan güce ulaşması açısından ekonomisini geliştirecek adımları atmak zorundadır. Bu nedenle gerek İran'la gerekse Ortadoğu bölge ülkeleriyle arasındaki ekonomik ve aynı zamanda siyasi ilişkileri geliştirmenin önündeki bütün engelleri ortadan kaldırmaya

çalışmalıdır. Bu ülkelerle başka alanlarda yaşadığı sorunların onlarla ticaret yapmasına veya Türk şirketlerinin bu ülkelerde yatırım yapmalarına sınırlama getirmesine izin verilmemelidir. Olumsuz siyasi atmosferin olduğu zamanlarda da ekonomik alanda işbirliğinin sürdürülmesi ve geliştirilmesi konusunda atılacak kararlı adımların, siyasi konularda yaşanan sorunların çözümü açısından da olumlu etki doğuracağı bilinen bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesi hem iki ülke arasında siyasi alanda yaşanan sorunların ortadan kaldırılmasına hem de her iki ülkenin de Dünya politikasında etkili olacak aktörler olma hedeflerine yaklaşmalarına katkı sağlayacaktır.

Son yıllarda özellikle Ortadoğu'da aktif hale gelen Türkiye, İran ile güç mücadelesi tekrar gündeme gelmektedir. Türkiye'nin bu mücadeledeki avantajlarını stratejik siyasi manevrayla, nükleer programı nedeniyle yalnızlaşan İran'ı, Türkiye'yi ekonomik ve siyasi olarak Batı'ya açılan bir kapı konumunda görmesini sağlamıştır. Türkiye bu avantajı İran üzerine baskı unsuru olarak kullanmak yerine, yapıcı bir dış politika izlemektedir. Türkiye, İran ile ilişkilerindeki mevcut iyileşmeyi ileri bir seviyeye çıkarmak için çalışmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin, İran nükleer sorununun çözümü konusunda son dönemde oluşan olumlu atmosferi de değerlendirerek bu ülke ile ticaretini ve karşılıklı ekonomik yatırımları geliştirmesi önem arz etmektedir. Türkiye, ekonomideki iyileşmesine paralel olarak yürüttüğü yapıcı dış politika sayesinde kısa bir sürede kendini bölgedeki güç paylaşımında etkin bir konuma getirmektedir. Güç bileşenleri ve uluslararası ortamın oluşturduğu fırsatlar açısından bakıldığında Türkiye, bölgedeki en uzun ömürlü ve güçlü bölgesel devlet olarak görünmektedir. Türkiye dış politika ve ekonomide kazandıklarımızı iç politikadaki kısır çatışmalara heba etmemekte ve gündemini meşgul eden iç problemleri itidalli bir şekilde çözüme kavuşturmaktadır. Dış politikada sağlam bir duruş sergilemektedir. Bölgesindeki siyasi krizleri iyi idare ettiği takdirde bu krizlerden güçlü çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Uluslararası ekonomi-politik yapılanma açısından Kuzey ile Güney arasında, uluslararası jeokültürel yapılanma açısından Doğu ile Batı arasında bir geçiş hattı üzerinde Türkiye bulunmaktadır. Bu konumu itibariyle bölgesel ve

küresel rolünü artıran bir yeni jeoekonomik, jeopolitik ve jeokültürel aracı olarak görülmektedir. Türkiye, tarihi derinliği ile stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütün oluşturarak, bu bütünü coğrafi derinlik içinde hayata geçirmesi gerekmektedir. Ortadoğu ekseninde olan Türkiye bunu yapabilmesi durumunda jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik bütünleşmeyi hayata geçirmiş merkezi bir ülke konumunda olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Mahmut: “Arap Baharı mı İran Ateşi mi?”, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2013.
- Akgün, Mensur, SabihaSenyücelGündoğar: “Ortadoğu’da Türkiye Algısı,” **Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Araştırmaları**, 5.Tesev Dış PolitikaYayınları, İstanbul, 2014.
- Aksoy, Emir: “Ortadoğu Ülkelerinin En Güçlü Orduları,” 2014. 30Ekim.
<http://listelist.com/ortadogunun-en-guclu-ordulari>(Erişim 22 02 2016).
- Alaboyun, Ali R.:“Bor Madeni” **Yeniçağ Gazetesi**, 23 Ekim 2015.
- Amuzegar, Jahangir: “Iran’sEconomyStatus, ProblemsandProspects,” Wilson Center Conversation, 2013,(Çevrimiçi)
<https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files>(Erişim 07 Aralık 2015).
- Arslanoğlu, Mert: “Sevr’den Büyük Ortadoğu Projesinde Türkiye’ye Biçilen Rol,” **Milliyet Gazetesi**, 15 Ekim 2013, (Çevrimiçi)
<http://www.milliyet.com.tr/sevrdenbuyukortadoguprojesine>(Erişim 28 Ocak 2016).
- Ay, Kamer, Şule Yüksel:“Türkiye İran İlişkileri Üzerine Değerlendirme,” **Uluslararası Politika Akademisi Yayınları**, 2013.
- Ayber, Sedat: “Türkiye’nin Ortadoğu Algısı ve ‘Yeni Coğrafya’ Algısı 2014.”
<https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/tuerkiyenin-ortadogu-politikasi-ve-yeni-cografya-algisi-yayinlar> (Erişim, 15 Şubat 2016)
- Bacık, Gökhan: “Yarım Kalan Devrim,” **Arap İsyenlarını Anlama Rehberi**, İpek Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, Ufuk Yayınları, 2015.
- Ban, Ünsal: “Türkiye İran Siyasi İlişkileri,” **Dünya Ekonomik ve Stratejik Araştırma Vakfı Yayınları**, 2015.
- BM: Birleşmiş Milletler: “İran ile Nükleer Antlaşma,” **Birleşmiş Milletler Bildirgesi**, 2015.
- BMGK:”Ortadoğu’da Stratejik Planlar,”**Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kongre Yayınları**, 2015.
- CACO: “ Ortadoğu ve Arka Plan,”Orta Asya İşbirliği Örgütü, **Central AsianCooperationOrganizationConfreans**, 2015.
- Conference Paper: “Regional Powers, İn Asia, Africa, Latin America, TheNearAndMiddle East”December 11 And 12, 2006 ,GıgaGermanInstitute Of Global AndAreaStudies, Hamburg

Çaşın, Mesut H: “İran Türkiye İlişkilerine Genel bir bakış,” **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, 2007.

Çetinsaya, Gökhan: “Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran ilişkileri,” 2015, (Çevrimiçi) <https://www.tarihtarih.com>, 31 Mart 2016.

Davutoğlu, Ahmet: “**Stratejik Derinlik**,” Türkiye’nin Uluslar Arası Konumu. Küre Yayınları, 105. Basım, İstanbul, 2015.

DEİK: “Türkiye İran Ekonomik Gelişmeleri,” **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, 2015.

DESAY: “Türkiye ve Ortadoğu,” **Dünya Ekonomik ve Stratejik Ar. Vakfı Raporları**, Denizli, 2015.

Dinçer, Osman Bahadır, Kutlay, Mustafa: ‘Türkiye’nin Ortadoğu’daki Güç Kapasitesi Mümkünün Sınırları’ Ampirik Bir İnceleme, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi USAK, Ortadoğu ve Afrika Araştırmalar Merkezi Usak Raporu No:12-03, Nisan 2012.
www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/5GMcs3mKfFPCbD08MCXSSs6sfdvvA7.pdf

Doğan, Aydal: “Dünya Bor Rezervleri,” Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014, (Çevrimiçi) <http://www.etimaden.gov.tr/d/page/uretim-dunya-bor-rezervleri> (Erişim 02 Şubat 2016).

Doster, Barış: “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası”-orsam http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012823_bar%C4%B1%C5%9F.pdf 2012 (03 Mart 2016)

E.B. Ekonomi Bakanlığı. “Türkiye ile Ticaret”, İran Genel Durum.2014- 2015 Dönemi, Ankara.
www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler(Erişim 01 Ocak 2016).

Erdurmaz, Serdar: <http://www.turksam.org.tr/makale-detay/664-ortadogu-da-bolge-ici-dengeler-ve-stratejik-ucgen-mekanizmasi-turkiye-tarafindan-yeniden-mitosis-ediliyor?> 2009.(Erişim 15 Şubat 2016)

Ertan, Birol: “Büyük İsrail Projesi,” Makale **Gündem Dergisi**, sayı: 329, 2015.

Eser, Rıza: “İran’a Ambargo Kalkmalı mı?”, İş Konseyi Bildirgeleri (Çevrimiçi) <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2015/07/23/irana-yeni-turk-bankalari-girebilir>(Erişim 12 Aralık 2015).

Fisher, Max: “The Iran Nuclear deal, Translated In To Plain English,” Vox, 15 July 2015, (Çevrimiçi) <http://www.vox.com/2015/4/2/8336219/iran-nuclear-deal-plain>(Erişim 04 Ağustos 2015).

GASOPEC: “İran’ın Doğalgaz Rezervleri,” **Doğalgaz İhracatçısı Ülkeler Organizasyonu Paneli**, Gas Organization of the Petroleum Exporting Countries, 2015.

- Goldberg, Jeffrey: “TheSingleMostImportantQuestionto Ask Aboutthe Iran Deal,” **TheAtlanticPaper**, Eylül, 2015.
- Görçün, Ömer F: Trakya Üniversitesi: İslam devrimi Sonrası Türkiye İnan İlişkileri <http://dspace.trakya.edu.tr>, 01 Nisan2016.
- Hacısalihoğlu, İlhan Yaşar:Türkiye İnan İlişkisi Neleri Öngörüyor? Türkiye Gazetesi 11.04.2015<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-yasar-hacisalihoglu/2>
- Hafezi, Parisa, Louis Charbonneau, John Irish, ArshadMohammed: “Iran DealReached,” **Reuters Causerie, Söyleşi**, Kasım, 2015.
- İşeri, Emre: “Ya İnan Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Yansımaları”, (WhatifIran’sNuclear Program is forEnergy? ImplicationsforTurkey’sEnergy Security), Ortadoğu Analiz,Cilt 4,Sayı :42(2012)
- İŞİD:“İrak’ta Son Durum Haritası,” **Türkiye Gazetesi**, 2015, (Çevrimiçi) <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/163101.aspx> (Erişim17 Kasım 2015).
- Kahyaoğlu, Ali: “İnan ile Nükleer Müzakerelerde Anlaşma Sağlanması,” Bloomberg Ht, **İş Dünyası Programı, Söyleşi**, 2015.
- Karagöl, Erdal: “InsightTurkey Enerji Güvenliği Paneli,” **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı Araştırmaları**, 2015.
- Karahan, Hatice: “Türkiye İnan Ekonomileri,”Analiz Sentez Programı, SETA Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı Araştırmaları **Ekonomi Araştırmaları**, 2015.
- Keneş, Bülent: “İnan Tehdit mi Fırsat mı,” 2. Baskı, Dünya Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Keneş Bülent: “İŞİD Karşıtı İttifak,” 2015, **Söyleşi**,(Çevrimiçi) <https://www.zamanfransa.com/fransadan-bulent-kenes-aciklamasi>(Erişim 16 Ekim 2015).
- Kobal, Melis: “İnan’la Pahalı Gaz Davası Başlıyor,” **Al Jazeera Türk Dergisi**, sayı: 4, 2014.
- Maloney, Suzanne: “DebatingTheDealUnderstandingFiveCoreİssues At Stake İn An Iran Nuclear Accord,” **BrookingsCauserie**, 8 Temmuz2015.
- Muran, Aygöl, Ahmet Gürkan Atay: “II. Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Sempozyum Bildirileri,”Journal of Strategic Studies, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, BeykentÜniversitesi, 2009.
- Okur, Mehmet A.:“Ortadoğu’da Ortak Çıkarlar,” Ankara Strateji Enstitüsü,**Huffington Post**, 28 Temmuz Tarihli Makalesi, 2015.
- Özer, Didem, T.: “Güvenilmez Enerji Tedarikçisi,”**AlJazeera Türk Dergisi**, Makale, sayı:9, 2015.

- PYD:“Sınırları İçine Alacağı Cerablus Şehri,” (Çevrimiçi)
<http://www.infografiknedir.com/pyd-cerablusu-isidden-almayi-planliyor>
(Erişim 19.01.2016).
- Salihi, Emin:“Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi,” **Bilge Strateji Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, 2011.
- Suriye:“Son Durumunu Gösteren Harita,”2015, (Çevrimiçi)
<http://www.internethaber.com/4yilda-degisen-harita>(Erişim22 Ocak 2016).
- Sönmezoğlu, Faruk: II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze ‘Türk Dış Politikası’ Der Yayınları İstanbul, 2006.
- Şahin, İlker : “İran’a Yönelik Yaptırımların Kaldırılmasının Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri” İktisadi Araştırmalar, **Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.**
- Taştekin, Fehim: “Eğit-Donat Projesi,” **Hürriyet Gazetesi**, Washington, 2015.
- Taş, Gülten: Türkiye’nin Bölgesel Güç Olma İmtihanı-TUIÇ Akademi, Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü-2012.
www.tuicakademi.org>Türk Dış Politikası ve Türkiye Siyaseti
- TİM: “İran Ticarete Potansiyeli Yüksek Ülke,” Türkiye İhracatçılar Meclisi **İhracat Yılı Raporu**, 2015.
- TUIK: “Türkiye ve Dış Politikalar,” **Türkiye İstatistik Kurumu Araştırmaları**, 2015.
- TUSAM: “Türkiye Parametleri,” Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri **Araştırma Merkezi Raporu**, 2015.
- Tükel, Melike:” Türkiye-İran İlişkilerinin Panoraması” **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Raporları**(TASAM) 2009.
- Türkmen, İbrahim: “Ortadoğu’da Yeni İran Dengesi,” **Aksiyon Dergisi**, sayı: 1076, Ağustos, 2015.
- Umutcan, Yüksel: “Ortadoğu’da Kimlik Sorunu,” Abant İzzet Baysal Üniversitesi, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Paneli**, 2015.
- Ünal, Bekir: “İran Nükleer Anlaşması ve Türkiye’ye Etkileri,” Bilge Adamlar **Stratejik Araştırma Merkezi Araştırmaları**, 2015.
- YDİK: “Türkiye’nin Ortadoğu’da Etkinliği,” **Yüksek Düzeyli İşbirliği Komisyonu Raporu**, 2015. 311
- Yegin, Abdullah: “İran Siyasetini Anlama Kılavuzu,” SETA, **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı Araştırmaları**, 2013. 28
- Yıldız, Taner: “İran’ın Doğalgazı Türkiye Üzerinden Avrupa’ya Geçişi,” **TRT Yayınları**, Nisan, 2015.
- Yılmaz, Reha: “Küreselleşen Dünya’da İranlı Oyunlar,” **Türk Yurdu Dergisi**, sayı:333, Mayıs, 2015.

Yüksel, Erman: “İran’ın Yok Dediği Kürt Sorunu,” **Al Jazeera Türk Dergisi**, sayı 8, 2014.<http://www.dergi.aljazeera.com.tr/2014/10/15/iranin-yok-dedigi-kurt-sorunu>.

Zeybekçi, Nihat: “İran ile Yaşanan Ekonomi,” Ekonomi Bakanlığı Bildirgesi, **Anadolu Ajansı**, 2015.

